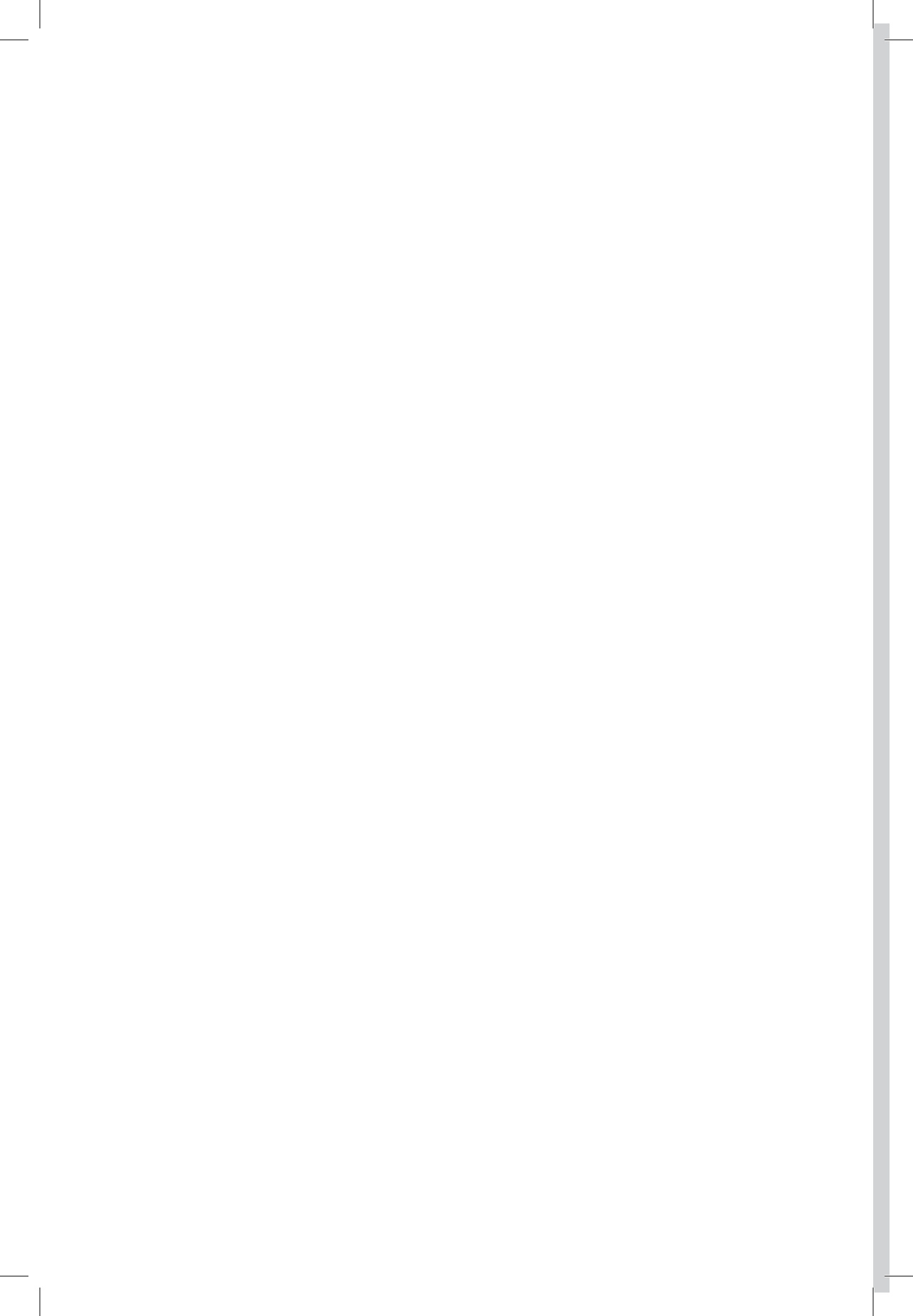

POZNO POKRISTJANJEVANJE SLOVENSKEGA OZEMLJA II.

Zbornik prispevkov

POZNO POKRISTJANJEVANJE SLOVENSKEGA OZEMLJA II.

Zbornik prispevkov predstavljenih na drugem
simpoziju v Kobaridu, 18. avgusta 2018

V organizaciji Društva Slovenskih starovercev
in Turističnega društva Kobarid

Uredila Nejc Petrič in Marko Hren

Notranje Gorice, 2019

POZNO POKRISTJANJEVANJE SLOVENSKEGA OZEMLJA II.
Zbornik prispevkov predstavljenih na drugem simpoziju v Kobaridu,
18. avgusta 2018

Copyright © avtorji in Društvo Slovenski staroverci, 2019

Vse pravice pridržane. Nobenega dela te knjige ni dovoljeno reproducirati ali prenašati v kakršni koli obliki ali s kakršnimi koli elektronskimi ali mehanskimi sredstvi, vključno s fotokopiranjem, snemanjem ali s kakršnim koli sistemom shranjevanja in priklica informacij, brez pisnega dovoljenja založnika.

UREDILA Nejc Petrič in Marko Hren

OBLIKOVAL Žiga Valetič

AVTOR UVODNIKA: Marko Hren

AVTORICA FOTOGRAFIJE MRZLEGA STUDENCA
NA NASLOVNICI: Mirjana Petrič

LEKTURA UVODNIKA IN PRVIH
DVEH UREDNIŠKO POVZETIH PREDAVANJ Lucija Škrinjar

IZDALO IN ZALOŽILO Društvo Slovenski staroverci

TISK Cicero Begunje

NAKLADA 220 izvodov

CENA IZVODA 15 €

Notranje Gorice, 2019

KONTAKT: drustvo.staroverci@gmail.com • www.staroverci.si

DISTRIBUCIJA IN NAROČILA: Buča d.o.o. • www.buca.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

27-766(497.4)(082)
398.3(497.473)(082)

POZNO pokristjanjevanje slovenskega ozemlja II : zbornik prispevkov, predstavljenih na drugem simpoziju v Kobaridu, 18. avgusta 2018 / v organizaciji Društva Slovenskih starovercev in Turističnega društva Kobarid ; uredila Nejc Petrič in Marko Hren ; [avtor Uvodnika Marko Hren]. - Notranje Gorice : Društvo Slovenski staroverci, 2019

ISBN 978-961-94461-3-3

1. Petrič, Nejc

COBISS.SI-ID 301208576

Vsebina

UVODNIK	7
----------------------	---

STROKOVNI PRISPEVKI

Saša Čaval	
PRAZNIKI V TROPSKEM LETU - ARHEOASTRONOMSKE RAZISKAVE SLOVENSKE SREDNJEVEŠKE SAKRALNE ARHITEKTURE	13

Marko Hren	
STRATEŠKI PRISTOP K VAROVANJU SVETIH MEST V NARAVI	31

Alja Žorž	
JAME KOT SREDIŠČE NARAVOVERSKEGA SVETA	63

Igor Kernel	
NAJSTAREJŠE INDOEVROPSKO IZROČILO: ČAŠČENJE STVARSTVA IN SIL NARAVE V VEDAH	95

POLJUDNI PRISPEVEK

Boris Čok	
SVETE RASTLINE STAROVERCEV NA KRASU	121

UREDNIŠKI POVZETKI PREDAVANJ

Goran Živec
GRADIŠČA - NEME PRIČE ZGODOVINE 137

Cirila Toplak
**ODNOS DO STAROVERSKIH SVETIH KRAJEV -
PRIMERJALNA ŠTUDIJA** 141

Jože Guardjančič
**POSVETITEV PROSTORA IN NJEN VPLIV
NA MOČ POKRAJINE** 145

Marko Hren

UVODNIK

Zbornik drugega simpozija Pozno pokristjanjevanje slovenskega ozemlja (2018) izhaja ob tretjem simpoziju, avgusta 2019, ko zaključujemo prvi tročan dogodkov ob Mrzlem studencu v Kobaridu.

Prvi trije simpoziji o poznem pokristjanjevanju slovenskega ozemlja javnosti celovito približujejo temo pokristjanjevanja in vztrajanja nosilcev stare vere v Sloveniji. Potekajo v koprodukciji Turističnega društva Kobarid in Društva Slovenski staroverci. Turistično društvo Kobarid je v triletnem obdobju ob izvedbi simpozijev in spremnih kulturnih programov uredilo prostor ob Mrzlem studencu, ki se nahaja ob vznožju vzpona k sakralnemu objektu kostnice ob robu osrednjega kobariškega trga. Kobaridcem gre vsa zahvala za vloženi trud ob prenovi okolice Mrzlega studenca in ob izvedbi programskega dela simpozijev.

S programom na in ob simpozijih obeležujemo doslej malo znan, a dobro dokumentiran križarski pohod nad vztrajne kobariške sledilce predkrščanskega izročila, ki se je glede na razpoložljive vire verjetno zgodil v času pred 16. 8. 1331. O tem smo podrobneje pisali v prvem zborniku, ob drugem simpoziju (2018) pa smo ponatisnili in s spremnimi besedili Lenke Razpet in urednikov opremili tudi roman Franceta Bevka Umirajoči bog Triglav, ki dogodke v Kobaridu ovekoveči na avtorski način.

Prvi trije simpoziji so pripravljene v dveh sklopih: prvi sklop je tematski, drugi sklop pa vključuje pričevanja, poljudna raziskovanja in druge avtorske prispevke.

Na prvem simpoziju (2017) smo v tematskem sklopu razprli zgodovinski kontekst pokristjanjevanja in vztrajanja Slovencev pri stari veri in tradicijskih izročilih, kar so tudi skozi pregled literarnih virov v svojih prispevkih sistematično razprli Cirila Toplak, Mirjana Borenović, Marko Hren, Pavle Medvešček in Zoran Božič. V pričevalnem delu pa so Nejc Petrič, Timotej Avlin, Federico Fregni, Domen Česarek, Boris Čok,

Jože Munih in Jože Guardijančič ter Ljoba Jenče predstavili izsledke svojih raziskovanj o posameznih vidikih predkrščanskih izročil.

Na drugem simpoziju (2018) smo v tematskem sklopu obravnavali dobre prakse ohranjanja predkrščanske (snovne in nesnovne) kulturne dediščine. V svojih prispevkih so Cirila Toplak, Goran Živec in Marko Hren prikazali številne dobre prakse ohranjanja kulturne dediščine pri nas in v svetu. V pričevalnem delu pa so avtorji Jože Guardijančič, Boris Čok, Alja Žorž, Saša Čaval in Igor Kernel nadaljevali predstavitev izsledkov individualnih raziskovanj predkrščanske dediščine.

Sledovi in sporočilnost tradicijskih predkrščanskih izročil z vsakim dogodkom močneje iz anonimnosti prihajajo na plan. Tako se vzpostavljajo pogoji za komparativno in interdisciplinarno raziskovanje in iskanje sozvočij ter prepletov s tradicijskimi znanji iz drugih geografskih in etničnih okolij sveta, kar bo tudi izhodišče za pripravo koncepta novega tročana dogodkov ob Mrzlem studencu. Kajti Kobarid ostaja pravo, tako simbolno kot stvarno mesto za vsakoletni poklon našemu neusahljivemu zalogovniku duhovne identitete.

Mogočnost duhovne identitete se je ob prvih dveh simpozijih kazala v vzdušju, ki je prežemalo dogajanja v dvoranah in ob svetišču ter krepilo našo voljo za utrjevanje javnega delovanja. Z udeleženci je dihala tudi природа; tako je ob branju odlomka iz Umirajočega boga Triglava ob večernem programu nad Krnom z jasnega završalo in odmev Bevkovega opisa daljnega neurja je z vetrom privršal iznad gora. Sredi kulturnega programa ob Mrzlem studencu se je ulilo z dotlej povsem jasnega neba in večina udeležencev se je umaknila v dvorano. Peščica pa je ostala pod jaro obredno lipo, ki so jo Kobaridci posadili v spomin nekoč prednikom posekano sveto drevo. Čuječnost ob čudenju igri narave je udeležence vabila, da dogodke v Kobaridu jemljejo v vsej kompleksnosti znanstvenih, razumskih, zaznavstvenih in duhovnih razsežnosti.

Na tretjem simpoziju bomo v tematskem delu predstavili relevantnost raziskovanj tradicijskih kozmologij. K takemu poudarku sklepnega simpozija v prvem tročanu je bistveno pripomogel Zmago Šmitek z objavo svoje zadnje knjige, ki jo je založniku v rokopisu predal, tik preden je odšel onkraj meje življenja, samo nekaj dni po zaključku simpozija 2018. Šmitkova zadnja knjiga nosi naslov Šeest divjine – zeleno dno našega kozmosa in s samim naslovom najavlja svoje poslanstvo: zagotoviti polno relevantno proučevanja in oživljanja naravoverskih kozmologij. Zato Zmagu Šmitku

posvečamo tretji simpozij (2019), ko bomo Šmitku v spomin pripravili tudi okroglo mizo o njegovem življenjskem delu, ki je na široko odprlo vrata razmisleku o evoluciji duhovnosti in o pomenu obujanja tradicijskih znanj tako za sodobno znanost kot za sodobno duhovnost.

Šmitek v delu *Šešest divjine* v predgovoru vzpostavi razliko med znanjem in znanostjo, pri čemer ljudskemu izročilu pripiše značaj znanja. Tako zapiše. »Po eni strani skuša (knjiga *Šešest divjine*, op. ur.) upoštevati dognanja sodobne znanosti, po drugi strani pa se pogloblja v tematiko, ki z znanostjo nima neposredne zveze. Znanost ima drugačne prioritete in vrednote, kot jih ima znanje, in trudil sem se, da bi nekako povezal oboje.«

Šmitkovo sklepno delo tako v izhodišču in metodično vzpostavlja znanstveno relevantno za subjektivne zaznave in zapise o duhovnem značaju odnosa človeka in narave, kar obenem predstavlja srž duhovnosti. Šmitek nam je s tem ob odhodu onkraj meje življenja podaril znanstveno utemeljitev in relevantno subjektivnega v religioznosti skozi razgrinjanje referenčnega okvira globalnega naravoverja.

Pri organizaciji in izboru prispevkov na simpozijih o predkrščanskih tradicijskih izročilih so raznoliki avtorji, od profesionalnih družboslovnih raziskovalcev do ljubiteljskih – nekateri se bolj posvečajo interpretaciji in integraciji fragmentov izročil, spet drugi pa bolj izkustveni oziroma zaznavstveni plati, pri čemer znanstvene metode uporabljajo/ uporabljamo toliko, kolikor fragmentarnost dostopnih virov to omogoča. Na ta način zbornik odseva zmes znanstvenega in znanj-stvenega ter zaznavnega pristopa. Prispevki tako na več mestih izražajo izrazito osebno noto in posegajo tudi po literarnih prijemih, ki so, kot je v *Šešestu divjine* zapisal Zmago Šmitek skozi citat Carla Ginzburga, za kognicijo enako relevantni: »Ginzburg je vsem tistim, ki jih je motil neakademski stil njegovega pisanja, pojasnjeval, da je jezik znanosti primeren samo tedaj, ko podatki določene raziskave dovoljujejo celovito sintezo. Kadar so viri nepopolni in kontradiktorni, ko se je težko opredeliti in ko je treba zapolnjevati vrzeli, tako kot v primeru benandantov, pa je veliko uporabnejši leposlovni pristop. Razvil je tezo, da je književnost ena od poti k znanju in da ima kognitivno moč. Leposlovni slog pisanja v enem prispevku tudi izstopa, zato smo ga v zborniku uvrstili v poseben sklop »poljudnih prispevkov«.

S tem vnaprej odgovarjamo na morebitne očitke o potencialni špekulativnosti ali neznanstvenem pristopu, obenem pa vzpostavljamo potrebno mero zadržanosti do kognitivnih sklepov, ki so posledica

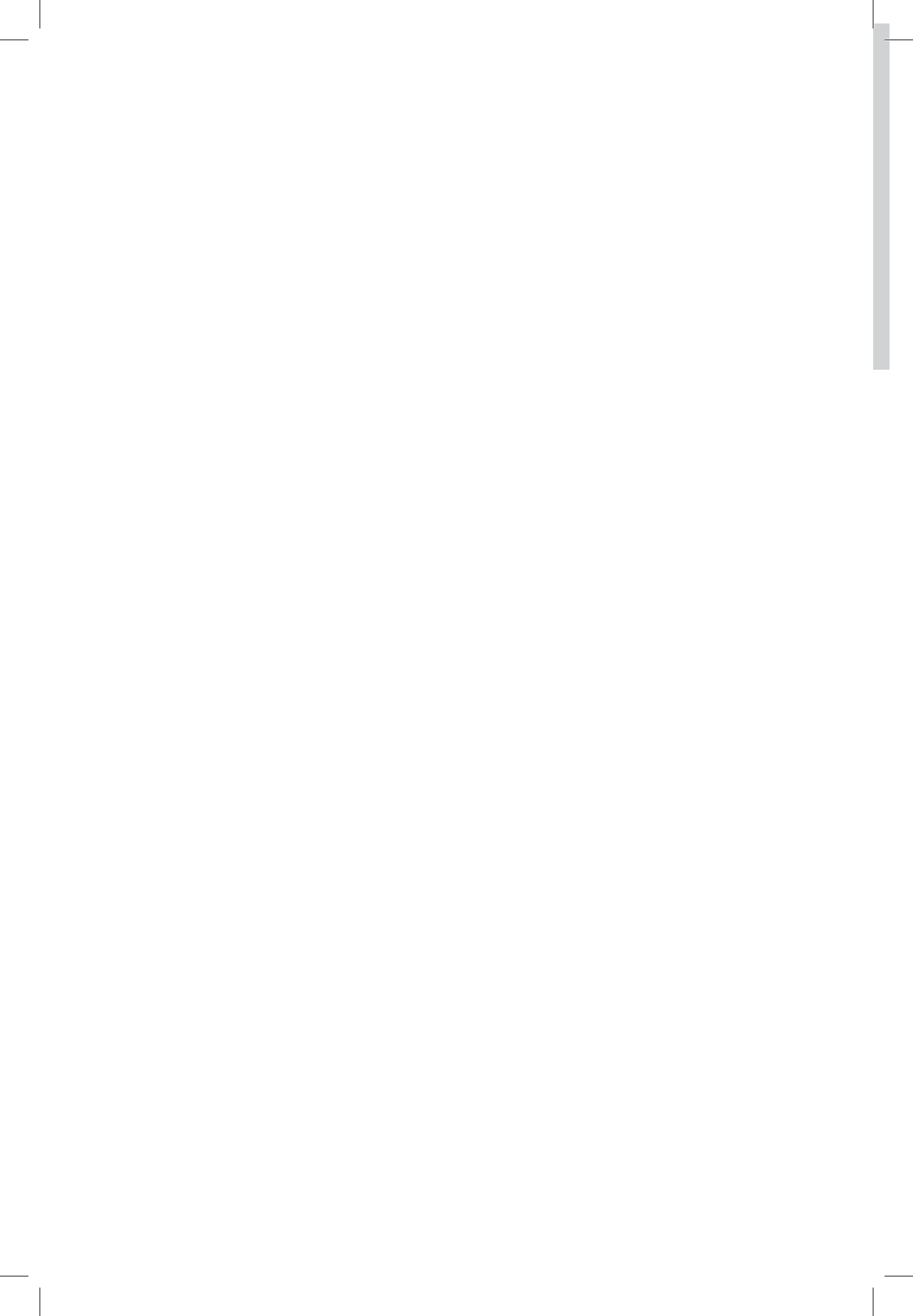
subjektivnih spreg znanstveno-zaznavstvene-znanjstvene metodike naravoverske kognicije. Glede na to, da avtorji drug za drugim obravnavamo materijo, katere sledi so bile skozi čas sistematično in sistemsko brisane, imamo za obrambo take metode vse razloge.

Ne nazadnje grede tako raziskovalne politike kot politike varovanja kulturne dediščine in dobre prakse v svetu v smeri bistveno večje participacije neodvisnih, civilnodružbenih in ljubiteljskih akterjev. Tako si je na primer letošnje finsko predsedstvo Evropskega sveta med prednostne naloge postavilo boljšo integracijo raziskovalnih politik z agendo trajnostnega razvoja in pri tem poudarilo, da so raziskave in inovacije ključni vzvodi za cilje trajnostnega razvoja, pri pogoju, da zajamejo interdisciplinarnost in široko udeležbo akterjev, od raziskovalnih organizacij, podjetij do civilne družbe. V uvodu svojega prispevka je predavatelj Goran Živec to načelo zgovorno ilustriral takole: »Stroka lahko naredi zgodbo samo iz tega, kar je potrjeno, a v današnjem svetu je delček tega, kar je potrjeno, majhen; večji del zgodb je nekje na sredini, med potrjenim in raziskovanim; in neformalni raziskovalci imamo privilegij, da pišemo o tem večinskem srednjem prostoru.«

V uvodniku v prvi zbornik smo zapisali, da gre pri odpiranju predkrščanskih znanj v prvi vrsti za pomembno zvezo etičnih načel in znanj tradicijskih kozmoloških sistemov in sodobnega koncepta trajnostnega razvoja, kot ga uveljavlja Agenda Združenih narodov za razvoj. Ta zveza predstavlja torišče razvojnega pomena rehabilitacije tradicijskih svetišč in obenem utrjuje pomen raziskovanja tematike v prihodnosti.

Organizatorji simpozijev v Kobaridu ob tretjem simpoziju (2019) prav zato najjavljamo, da bosta ambicija in domet v drugem tročanu dogodkov še bolj odsevala razvojni pomen tradicijskih znanj in etičnih načel. Večji poudarek bo na umeščanju dediščine, kot jo simbolizira Mrzli studenec, v evropski kulturni in globalno civilizacijski prostor.

STROKOVNI PRISPEVKI

Saša Čaval

PRAZNIKI V TROPSKEM LETU¹ – ARHEOASTRONOMSKE RAZISKAVE SLOVENSKE SREDNJEVEŠKE SAKRALNE ARHITEKTURE

»Človek si je izmislil tako mitologijo, kot jo je potreboval!«

Slavo Batista²

Uvod

Arheologi ponavadi pridobivamo informacije in podajamo interpretacije iz tal, a ker so del našega sveta tudi sonce, luna, zvezde in nenazadnje celotno vesolje, se moramo ozreti tudi v nebo. Nebo, nebesna telesa, ciklično gibanje zvezd in planetov so že od nekdaj žgačkali domišljijo prednamcev. In našo tudi!

Svetloba je imela velik pomen v preteklosti. Danes so takšna in tako globoka dojemanja skoraj nemogoča, saj je postala elektrika in z njo umetna svetloba nekaj čisto vsakdanjega. Celo nezaželenega.³ A pomislite, po eonih teme in omejenega dostopa do svetlobe, kakšen napredek je pomenila oljenka: v prenosni skodelici zajet drobec svetlobe, ki ga lahko poljubno oživljamo! Sveča in njej podobne iznajdbe so svetile človeku tisočletja. Brez te pikice svetlobe bi se človekova zgodba zelo verjetno drugače razvila!

1 Tropsko leto (tudi Sončevo ali solarno leto) je astronomski termin za časovno obdobje, v katerem se Sonce, gledano z Zemlje, vrne v isto lego vzdolž ekliptike (njegove navidezne poti med zvezdami na nebesni krogli). Danes za enoto merjenja časa jemljemo tropsko leto, ki natančno traja 365,24219879 srednjega Sončevega dneva; njegova zaokrožena vrednost 365,2422 dneva pa je osnova za vsak (Sončev) koledar. 2 "Mitologija ne pozna meja" Intervju s Slavom Batista. URL: <http://staroverci.si/mitologija-ne-pozna-meja-intervju-s-slavom-batista/>

3 Slovenija ima že od leta 2007 Uredbo o mejnih vrednostih svetlobnega onesnaževanja okolja, ki je postalo nevarno tako za človeka, kot tudi za živali in okolje. Uredba definira svetlobno onesnaženje okolja kot emisijo svetlobe iz virov svetlobe, ki poveča naravno osvetljenost okolja. URL: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=200781&stevilka=4162>

Ni nenavadno, da je svetloba izredno pomembna tudi v religiji. Danes poznane in priznane kot take, vse večje organizirane vere vsebujejo elemente svetosti svetlobe. Svete knjige govorijo o pomenu svetlobe, o njegovi simboliki. Manihejstvo, najbolj razširjena vera v Evropi pred krščanstvom, je slonelo dobesedno na verovanju, da je bog svetloba. Biblija pravi, da je bog ustvaril nebo, zemljo in svetlobo v prvem dnevu⁴; krščanstvo je bilo na Kitajskem v preteklosti imenovani Religija svetlobe. Šiva, eden glavnih božanstev v Hinduizmu, je v prvotni pan-indijski obliki te vere že v 1. tisočletju p.n.š. veljal za prvinsko svetlobo, ki presega fizično manifestacijo. Svetloba je bila tudi jedro Iranskega mističnega Zoroastrstva, ki je bilo po Arabskih osvojitvah regije vpeljan tudi v Islam kot visoka filozofska veja (Watson, 2016).

Svetloba je (bila) vse!!!

In ne le to. Sveča, latinsko *candela* (cd; slovensko: kandela⁵), je (p)ostala pomembna tudi v moderni »religiji«, v znanosti, saj je uradna svetovna enota za svetilnost⁶. Verjetno se večina nas spomni 40- ali 60-svečne žarnice. Torej tudi v znanosti je ena majhna svečka našla svoj velik prostor. In če zopet pogledamo navzgor; v času pred elektriko je bila operativna dolžina dneva odvisna od sonca in lune. Predvsem prvega. Sveča in drugi predmeti, ki omogočajo razsvetlavo tudi ponoči, so dan podaljšali. Vendar, pa je količina svetlobe npr. sveče neprimerljiva s količina svetlobe omenjenih dveh nebesnih teles. Če torej sveča oddaja količino svetlobe 1cd, in današnja 25W žarnica 135cd, je količina svetlobe polne lune v jasni noči neprimerljivo večja, saj znaša 4000 cd (oz. tudi 4900–5400, ko je luna v perigeju), medtem ko sonce ob poldan oddaja 270 000 do 300 000 cd svetlobe (Schmidt 2009; Adventure 1992)!

In prav pomen svetlobe v preteklosti in poznavanje astronomije, nebesnih teles in njihovih navideznih poti in gibanja je središče moje raziskave.

4 »V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo. Zemlja pa je bila pusta in prazna, tema se je razprostirala nad globinami in duh Božji je vel nad vodami. Bog je rekel: »Bodi svetloba!« In nastala je svetloba. Bog je videl, da je svetloba dobra. In Bog je ločil svetlobo od teme. In Bog je svetlobo imenoval dan, temo pa je imenoval noč. In bil je večer in bilo je jutro, prvi dan. « (1 Mojzes 1). URL: <https://www.biblija.net/biblija.cgi?!=sl&m=1+Mz+1>

5 Kandela je ena izmed sedmih osnovnih enot mednarodnega Sistema enot (SI – *Système international d'unités*). Vse ostale fizikalne enote so izpeljane iz teh sedmih osnovnih enot. 1 kandela ustreza svetilnosti sveče iz kitovega loja s konca 19. stoletja.

6 Količina svetlobnega toka, ki jo vir seva v določeno smer.

Kulturna astronomija, Slovenija in srednjeveške cerkve

Kulturna astronomija je znanstvena veda, ki zaobjema arheoastronomijo in etnoastronomijo. Medtem, ko se slednja ukvarja z poznavanjem astronomije v današnjih tradicionalnih družbah, ter z njeno vlogo in vplivom na te iste družbe, arheoastronomija obravnava vse omenjeno v kulturah, ki jih sicer preučuje arheologija (Šprajc, 1991).

Človek sicer ni imel nobenega vpliva na vesoljni red, a je vsekakor želel to nadmoč vsaj navidezno kontrolirati. Slovenija ne sodi v kulturni krog megalitov ali lesenih in kamnitih hengov (morda pa tudi⁷), piramid in drugih podobnih monumentalnih struktur in spomenikov, kjer bi lahko dokazovali in preverjali namerne povezave med svetimi mesti in pomenljivih časovnimi momenti v ciklu gibanja pomebnih nebesnih teles. Naša prazgodovinska arhitektura je slonela na lokalnem in lahko dosegljivem materialu, torej je bila izdelana predvsem iz lesa in prsti, ter je tako podlegla propadanju in eroziji časa (npr. Guštin, 2011). Vsekakor ni ohranjena v vsej svoji tedanji veličini, a sem prepričana, da bomo v prihodnosti tudi pri nas našli dokaze o vplivu nebesnih teles, najverjetneje Sonca in Lune ter prelomnih momentov v njunih ciklih, na arhitekturo tistega časa.

Ima pa Slovenija veliko število cerkva. Skorajda ni hriba, na katerem ne bi stala cerkev, kaj šele vasi. In to že od začetkov širjenja vere po Rimskem Imperiju. Tako imamo cerkve v večini naselbin od 3. stoletja dalje: od rimskodobnih *coloniae* Emone in Poetovia, do *municipium*-a Neviodunuma ter refugijev in pribežališč Polis Norikona in ostalih, odmaknjenih od glavnih poti in težko dosegljivih, višinskih naselbin (Ciglencečki 2016). Po katkem zatišju, posledici vpadov zgodnjih Madžarov, se od 8./9. stoletja dalje začne sistematično pokristjanjevanje in organizirana mreža župnij ter gradnja cerkva, s pomembno spremembo nekje v 11. stoletju, ko začnemo graditi namesto lesenih, kamnite cerkve (Bratož 2016; Höfler 2016: 13–15). Od tod recimo ime Beli cerkvi na Dolenjskem: ko so vaščani zgradili cerkev iz kamnja, svetlega apnenca,

7 Nove raziskave, inicirane predvsem s strani ljubiteljev in prostovoljcev odpirajo vprašanja, podprta z nekaterimi, arheološko nepreverjenimi, najdbami kamnitih struktur. Morebitne »megalite« opisujejo Karel Gržan, v knjigi V znamenju Oriona, 2008, ter Jože Munih, v knjigi Kamnite sestre zvezd, 2016, medtem ko ga. Andreja Križan Lipnik raziskuje podobne pojave na Kozjanskem (osebna korespondenca).

in je postala vidna daleč naokoli po doliki reke Krke, med hribovjem Vinjega vrha in Gorjanci, je vas dobila ime (Zadnikar 1982). Ta, zgodnja župnjiska razdelitev je bila podlaga za cerkveno organizacijo slovenskega ozemlja do cerkvenih reform 18. stoletja (Höfler 2016).

Od danes preko 3000 cerkva v Sloveniji, sem se jaz osredotočila na okoli 210 cerkva, ki sodijo v okvir romanskega umetnostnega stila, ki se je na našem prostoru pojavil pred začetkom 11. in trajal nekje do konca 13. stoletja. Zaradi različnih razlogov, največkrat povezanih z neohranjenostjo oziroma prezidavo romanskega dela ladje cerkve, jih je bilo v raziskavo uvrščenih 174. Romanski umetnostni stil je bil prvi panevropski stil, ki se je dominiral v arhitekturi, kiparstvu in slikarstvu današnje Evrope (Ferne, 2014).

Vemo, da so cerkve usmerjene proti vzhodu; torej je oltar, najsvetejši del zgradbe obrnjen proti vzhodu. Domala v vseh družbah, ne glede na čas in prostor, obstaja določena smer, ki ima v kulturi posebno mesto. Vzhod in jug imata največkrat favorizirano vlogo, včasih tudi sever; le redko je to zahod. Delitev horizonta na štiri strani je skoraj univerzalna in daleč starejša od organiziranega verovanja. Smer opoldanskega Sonca in položaj nebesnega pola sta povod za delitev na sever in jug, dnevno navidezno gibanje Sonca in drugih nebesnih teles pa za vzhod in zahod (Krupp 1983; Vogel 1962; Gordon 1971: 211–215). Vzhod je v krščanstvu sveta smer zaradi različnih razlogov. Lingvistične analize kažejo, da je bila pri Indoevropcih poglavitna smer vzhod. Že v najzgodnejših religioznih zapisih Bližnjega Vzhoda vidimo, da kardinalne strani neba niso imele le geografskega, temveč tudi simbolni pomen. V judovskem Starem testamentu najdemo zapise o štirih vogalih sveta in o štiridelni razdelitvi mitskih pokrajin onkraj sveta/življenja. Običajno je bil med semitskimi ljudstvi vzhod najbolj priljubljena in pomembna stran neba: Izraelski bog je prišel z vzhoda, šotori so imeli vhod obrnjen proti vzhodu ipd. Hebrejska beseda za vzhod pomeni dobesedno spredaj, za zahod pa zadaj (Gordon 1971: 212–217; Krinsky 1996: 15; Thijm 1858: 5). Čaščenje vzhoda naj bi izviralo iz zgodnjega čaščenja Sonca. Tako Judje kot kristjani so poskušali ločiti to osnovno simboliko od simbolike, ki jo ima za njihovo religijo vzhod, zato je bilo čaščenje Sonca pogosto obsojeno in grajano. Judovska sekta esenov je molila obrnjena proti vzhajajočemu Soncu: zora je bila simbol vstajenja. Tudi pripadniki nazarencv v Siriji so molili obrnjeni proti Jeruzalemu, ki je bil na

vzhodu. Verjetno je vse to spodbudilo kristjane, da so prevzeli vzhod za smer molitve in drugega vstajenja. Zahod je namreč pomenil temo, žalost in smrt za kristjane iz preprostega razloga: Jezus je gledal proti zahodu, ko je bil križan (Thijm 1858: 12; Gordon 1971: 213; Krinsky 1996: 9, 35–40; McCluskey 2004: 201; Krupp 1983: 4).

Vzhod predstavlja 90° oziroma četrtno našega horizonta, kar ni malo. Četrtno prostora znotraj katerega se gibljemo, spimo in živimo. Torej je četrtnina našega obzorja sveta, ali kot pravi SSKJ »zaradi popolnosti vredna česčenja«. ⁸ Kam znotraj teh svetih 90 stopinj naj bi cerkve gledale? Zakaj je to pomembno?

Vse se je začelo že dolgo pred kanoničnim določilom o usmeritvi cerkva proti vzhodu, na prvem ekumenskem koncilu leta 325, v grški Niceji, današnjem Íznik-u v Turčiji. Vzhod je bil kot sveta smer zasidran v številnih predkrščanskih kulturah in v 1. st. p.n.š. je rimski arhitekt Vitruvij, v četrti od svojih desetih knjig o arhitekturi, njegovo pomembnost zapisal in s tem le še potrdil (Rowland, Howe 2001; Incerti 2013).

Zgodnji krščanski pisci, kot so Tertulijan iz Kartage, Origen in Klement Aleksandrijski so pisali o usmerjanju cerkva proti vzhodu, medtem ko so bili srednjeveški avtorji natančnejši in so se pogovarjali o usmerjanju cerkva proti ekvinokcijskemu vzhodu (Kocik 2003; McCluskey 2004: 201–205; Vogel 1962). Večina srednjeveških avtorjev pa je izrecno odklanjala solsticijsko usmerjanje cerkva. Orientacija proti vzhodu je bila sveta še v renesansi, čeprav nekateri avtorji menijo, da so bile v srednji Evropi cerkve grajene s pomenljivimi orientacijami le do konca romanike, torej do začetka 14. stoletja (Firneis, Köberl 1988: 431), ali do 17. stoletja (Thijm 1858:13), medtem ko je raziskava v Španiji potrdila namerno usmeritev proti vzhodu še v 19. stoletju (Gangui et al. 2016).

Imamo torej cerkve, orientacijo, vzhod, svetlobo, religijo, svetost itd. In kaj sedaj? Zamislite si dramatičen prizor: majhna cerkvica v hribovju srednjeveške Slovenije je bila polna vernikov, ki so (na primer) na praznik sv. Janeza Krstnika, konec junija, še pred sončnim vzhodom prišli k jutranji maši, da se poklonijo bogu, počastijo svetnika in opravijo molitev pred začetkom delovnega dne. Tekom jutranjega obreda, je sonce vzšlo izza hribovja, ter skozi okno v apsidi posijalo na oltar, kjer je potekalo darovanje, nato pa napolnilo celotno cerkev s svetlobo. V tistem

8 © SSKJ – Slovar Slovenskega knjižnega jezika. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU. URL: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=sveto>.

trenutku so vsi prisotni čutili še nekaj več kot le toploto sonca in njegovo luč; istočasno z lučjo je cerkev napolnila neka nepojasnjena, dobrohotna sila in verniki so se počutili, kot da jih je obiskal sam bog, in se dotaknil vsakega izmed njih.

Tako nekako si jaz predstavljam pomen in razlog za usmeritev cerkva.

Metodologija

Glede dosedanje raziskave imajo cerkve v Evropi kar nekaj različnih motivov za svoje usmeritve. Obstaja vsaj osem teorij o usmerjenosti cerkva, ki pa se razlikujejo glede na prostor oz. regijo: cerkve so usmerjene proti pravemu ali kardinalnemu vzhodu, proti sončnemu vzhodu na praznik cerkvenega zavetnika, proti sončnim vzhodom solsticijev, cerkve ohranjajo usmerjenost prejšnjega (predkrščanskega) svetišča, in tako naprej (McCluskey 2015: 1707).

Kaj pa v Sloveniji? Raziskava o usmerjenosti romanskih cerkva je prva takšna na našem prostoru. Prvotni problem, ki zaobjema celotno študijo je sežet v vprašanju: »Kako pretvoriti vero v številke?« Metodologija raziskovanja astronomske usmerjenosti sloni na modernih znanostih kot so astronomija, geodezija, fizika ter arheologija in antropologija. Detajlneje, na natančnem merjenju časa, lokacije, azimutov in deklinacije ter kontekstulnih podatkov o lokaciji in cerkvi. Naj v nekaj besedah opišem samo terensko delo: s teodolitom sem se postavila na eno smer cerkve, izmerila lokacijo sonca, azimut cerkve in višino horizonta v smeri azimuta, in ponovila zgodbo na drugi strani cerkve, pri drugem vzdolžnem zidu. Tako sem uvrstila cerkev samo v vesolje, kot točko v prostoru in času; torej izven vseh kulturnih in religijskih parametrov. Izračuni so bili izvedeni na podlagi natančnih meritev s teodolitom, medtem ko je kompas služil le za preverjanje razpona rezultata. Astronomska referenca za vsako meritev je bilo Sonce – ob vsaki meritvi arhitekturne linije, sem izmerila tudi pozicijo Sonca v tistem trenutku. Izračuni so podali deklinacije – astronomska dimenzija, ki je primerljiva z zemljepisno širino na Zemlji in je ena izmed koordinat, ki določajo pozicijo nebesnega telesa.

Rezultati

Vrednosti deklinacij analiziranih cerkva se večinoma nahajajo znotraj razpona Sončevih deklinacij, od okoli $-23^{\circ}30'$ do okoli $+23^{\circ}30'$. Naša družba uporablja sončev koledar, kar pomeni, da lahko deklinacije pretvorimo v koledarske datume. Pri tem morata biti upoštevana datacija cerkve in sočasni, torej Julijanski koledar. Ker vsaka Sončeva deklinacija (razen solsticijskih) ustreza dvema datumoma v letu, ima vsak datum v prvi polovici leta svoj korelat v drugi polovici, zato lahko za večino datumskih skupin v eni polovici leta najdemo ustrezne skupine v drugi. Ker pa so datumi julijanski, je treba opozoriti, da se vsak par datumov, ki ustrezata isti Sončevi deklinaciji, skozi čas spreminja. Zakaj? Zato, ker Julijanski koledar ne sovпада s sončnim ciklom, ki je podlaga za naš, Julijanski in Gregorijanski, koledar. Prav zato je bila izvedena Gregorijanska reforma, ki je v oktobru druge polovice 16. stoletja izbrisala deset dni. V letu 1582 je po 4. nastopil 15. oktober in s tem štetje časa z gregorijanskim koledarjem. Ponovno velja poudariti, da vsi datumi, ki jim ustrezajo usmeritve cerkva, gotovo niso bili »ciljani« namerno, nekateri pa vendarle. Vzhodni datumi se grupirajo bolj izrazito kot zahodni, kar nedvomno kaže na večji pomen Sončevih vzhodov. Da bi ugotovili možne motive za izmerjene usmeritve, pa je bilo potrebno upoštevati tudi neodvisne kontekstualne podatke vsake posamezne cerkve in zgodovinske lokacije na kateri le-ta stoji.

Rezultati raziskave so preobsežni za tale prispevek, zato se tu osredotočam le na t.i. naravne praznike; na tiste, ki označujejo posebne trenutke v ciklih nebesnih teles (Sonce, Luna, planeti in zvezde), kot jih vidimo z Zemlje: sončeva enakonočja in solsticije; lunine faze; sinodska obdobja planetov, itd. Prazgodovinske usmeritve struktur so pretežno sledile naravnim praznikom. Te je mogoče identificirati z opazovanjem gibanja nebesnih teles, običajno glede na obzorje. Naravni prazniki ustrezajo praznikom v različnih koledarjih. Ti koledarji pa so produkti različnih kultur in so bili oblikovani glede na kulturni okvir družbe in na kontekst zgodovinskega obdobja nastanka tako kulture kot koledarja samega (Duncan, 1998).

Sončev obrat – solsticij

Kot rečeno se večina deklinacij analiziranih cerkva nahaja znotraj razpona Sončevih deklinacij. Sončevi naravni prazniki so spomladansko in jesensko enakonočje in poletni in zimski sončev obrat. Slednji v astronomskem smislu pomeni trenutek, ko je Sonce najvišje ali najnižje nad nebesnim ekvatorjem in se 'obrne', ter gre (navidezno) nazaj na svoji poti oz. ekliptiki.

Zgodnjekrščanski koledar je za datume solsticijev in enakonočij sprejel tradicionalne rimske datume, kot jih je podal Plinij starejši: *VIII Kal* (osme kalende) v januarju, aprilu, juliju in oktobru. Beda Častitljivi je v 8. stoletju opredelil štiri glavne točke v letu, ki sledijo rimskemu imenovanju, in primerjal letne pojave sonca s prelomnicami v življenju Jezusa in sv. Janeza Krstnika (Nothaft, 2011):

»To pravijo nekateri pogani; in veliko učiteljev cerkve [...], da je bil naš Gospod spočet in trpel na osme aprilske kalende [25. marca], ob spomladanskem enakonočju, in da se je rodil ob zimskem solsticiju, na osme januarske kalende [25. december]. In zopet, da je bil blagoslovljeni predhodnik in krstnik Gospodov zasnovan ob jesenskem ekvinociju, na osem oktobrske kalende [24. septembra] in rojen ob poletnem solsticiju, na osem julijske kalende [24. junija] ... Povsem prikladno je, da je bil Stvarnik večne svetlobe spočet in rojen skupaj s povečevanjem časovne svetlobe in da mora biti poveljnik pokore, ki se mora zmanjšati, ustvarjen in rojen v času, ko se svetloba zmanjšuje.« (Nothaft 2011: 101).

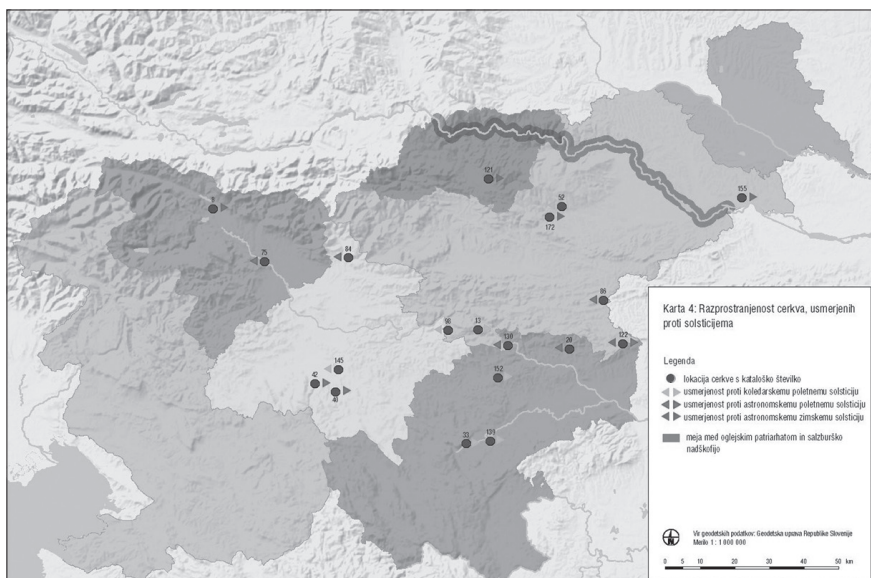
Ni presenetljivo, da so ti štirje rimski datumi postali največji krščanski liturgični prazniki in so zabeleženi v usmeritvi krščanske svete arhitekture.

Raziskava slovenskih romanskih cerkva je pokazala, da je 22 cerkva (13 %) usmerjenih k temu naravnemu prazniku: 16 cerkva proti poletnemu solsticiju, pet proti zimskemu solsticiju in eden proti obema (slika 1).

Enakonočje

V astronomskem smislu je enakonočje trenutek, ko sonce, medtem ko kroži po svoji ekliptični poti, seka nebesni ekvator. To se dogaja dvakrat letno, ob pomladanskem in jesenskem enakonočju: okoli 21. marca in 23. septembra v gregorijanskem koledarju (Ruggles 1997; González-García,

Belmonte 2006). To sta edina dva trenutka v sončnem letu, ko je terminator – črta, ki deli dan od noči – pravokoten na Zemljin ekvator, in sta južna in severna polobla enako osvetljeni. Glede na različne koledarje v naši bližnji zgodovini in torej različne datume, ki so bili vodeni kot naravni prazniki, je tehle nekaj datumov v srednjem veku oz. v času romanskega umetnostnega stila veljalo kot ekvinokcij (McCluskey 1998; 2006; González-García & Belmonte 2006.) Vsi datumi so imeli poleg določene vrednosti v krščanstvu, tudi pomembno vlogo v predkrščanskem času (slika 2, slika 3).

Slika 1: Razprostranjenost cerkva usmerjenih proti obema sončevima obratoma (kaftografija Peter Pehani, ZRC SAZU, Ljubljana). Cerkve s kataloško številko: 8 – Breg pri Žirovnici, 13 – Čimerno, 20 – Dovško pri Senovem, 33 – Gorenja Straža, 36 – Gorenji Mokronog, 40 – Gradišče nad Želimljami, 42 – Iška vas, 43 – Jakovica pri Planini, 49 – Kamnik, Mali grad, 52 – Koritno nad Oplotnico, 75 – Okroglo, 84 – Planina nad Kamnikom, 86 – Podčetrtek, 98 – Rodež pod Kumom, 121 – Sv. Magdalena na Brdah, 122 – Svete gore, St. Goerge, Bistrica ob Sotli, 130 – Šentjur na Polju, 139 – Šmihel pri Novem mestu, 145 – Tlake, Šmarje Sap, 152 – Tržišče pri Mokronogu, 155 – Velika Nedelja, 172 – Zreče.

Slika 2: Koledarski dnevi, ki odgovarjajo pomladanskemu enakonočju v različnih koledarjih in kulturah.

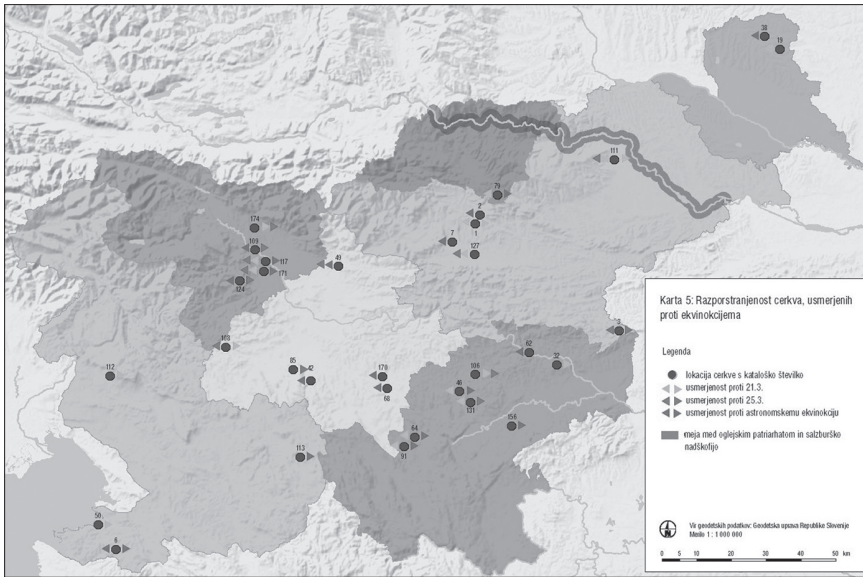
Pomladno enakonočje	18. MAREC	Vstop Sonca v astrološko znamenje Oвна: astronomski moment, ki je označeval pomladno enakonočje v srednjem veku, ter začetek sveta v srednjeveških rokopisnih koledarjih (McCluskey 1998; Newton 1972). Tudi danes je astronomsko pomladno enakonočje označeno kot prva točka Oвна (prim. NASA Vernal Equinox).
	21. MAREC	Tradicionalno Grško pomladansko enakonočje
		Tradicionalno Egipčansko pomladansko enakonočje
		Cerkveno pomladno enakonočje, določeno na 1. ekumenskem koncilu v Niceji, leta 325
	25. MAREC	Tradicionalno Rimsko pomladansko enakonočje, s petdnevним praznovanjem (19.-24. 3.), imenovano <i>Quinquatras</i> , posvečeno Marsu in Minervi
		Konvencionalno krščansko pomladno enakonočje v celotnem srednjeveškem krščanskem svetu (vzporedno s cerkvenim enakonočjem), zapisano v latinskih cerkvenih koledarjih od časa Bede Častiljivega dalje
Liturgični praznik Marijino oznanjenje, eden najbolj znamenitih krščanskih praznikov, praznovan že od okoli l. 400 dalje v vzhodnem Rimskem Imperiju.		

Slovenske romanske cerkve je mogoče interpretirati kot namerno usmerjene proti ekvinokcijama, ko so znaša deklinacija 0° (astronomski ekvinokcij) ali ko koledarski datumi ustrezajo katerikoli od zgoraj navedenih datumov. Skupno jih je 66 (37,9%). Če vzamemo za enakonočne usmeritve le tiste astronomske (z deklinacijo znotraj razpona $\pm 0,2^\circ$), najdemo 15 cerkva (9%), ki so usmerjene proti enemu od astronomskih ekvinokcijev. To je na prvi pogled majhno število. Vendar pa ima teh 15 cerkva zanimivo orientacijo tudi na drugem obzorju, bodisi vzhodnem ali zahodnem. Več kot polovica teh cerkva beleži nepričakovano vrsto praznikov: ena cerkev, solsticij; dve, cerkveno enakonočje; drugi dve, vstop sonca v astrološki znak tehtnice; in tri cerkve, krščansko enakonočje na 25. marca. Če povzamemo, teh osem cerkva na enem obzorju beleži naravni praznik – astronomsko enakonočje ($\delta = 0^\circ \pm 0,2^\circ$), medtem

ko na nasprotnem obzorju hkrati beležijo koledarski praznik, povezan z naravnim praznikom, največkrat pomladnim enakonočjem. Vse so bile zgrajene na prazgodovinskih ali rimskih arheoloških najdiščih ali blizu njih (Slika 4, slika 5), zato lahko to interpretiramo kot kontinuiteto svelega prostora, čeprav kontinuiteta same sakralne točke ni bila arheološko potrjena.

Slika 3: Koledarski dnevi, ki odgovarjajo jesenskem enakonočju v različnih koledarjih in kulturah.

Jesensko enakonočje	17. SEPTEMBER	Vstop Sonca v astrološko znamenje Tehtnice – jesensko enakonočje v zadnjih stoletjih prvega tisočletja
	21. SEPTEMBER	Tradicionalno Grško jesensko enakonočje
		Liturgični praznik apostola in evangelista sv. Mateja
	24. SEPTEMBER	Ljudski praznik začetka zime v srednjeevropskih deželah – pomemben za srednjeveško slovensko ozemlje pod nemško prevlado (Schauber and Schindler 1995).
		Tradicionalno Rimsko jesensko enakonočje
		Liturgični praznik, ki označuje spočetje sv. Janeza Krstnika
		Liturgični praznik sv. Ruperta, prvega Salzburškega škofa in priljubljenega zavetnika Salzburške nadškofije (Smolik 2000b; Höfler 2016)

Slika 4: Razprostranjenost romanskih cerkva, usmerjenih proti pomladanske-mu enakonočju (kartografija Peter Pehani, ZRC SAZU, Ljubljana). Cerkve s kataloško številko: 1 – Arnače, 2 – Bevče, 3 – Bistrica ob Sotli, 6 – Boršt nad Kopro, 7 – Braslovče, 19 – Domanjševci, 32 – Gorenja Lepa vas, 38 – Gorenji Petrovci, 42 – Iška vas, 46 – Jezero pri Trebnjem, 49 – Kamnik, Mali grad, 50 – Koper, 62 – Log pri Sevnici, 64 – Lopata, 68 – Malo Črnelo, 79 – Paški Kozjak, 85 – Planinca nad Jezerom, 91 – Prevole, 106 – Slepšek, 108 – Smrečje, 109 – Spodnja Besnica, 111 – Spodnje Hoče, 112 – Spodnje Vitovlje, 113 – Stari trg pri Ložu, 117 – Stražišče, Kranj, 124 – Sv. Tomaž nad Škofjo Loko, 127 – Šempeter v Savinjski dolini, 131 – Šentjurij na Dolenjskem, 156 – Velike Brusnice, 170 – Zgornja Draga, 171 – Zgornje Bitnje, 174 – Žiganja vas.

Ljudski koledar

Omenjeni koledarski prazniki se nanašajo na uradne koledarje. Ljudski koledar pa zagotavlja še en vidik merjenja časa in praznovanj. Slovenski srednjeveški ljudski koledar je nastal na osnovi prevladujočega gospodarstva tistega obdobja, torej poljedelstva in živinoreje (Makarovič 1995: 15); koledar vsebuje in opisuje faze kmetijskih procesov in nakazuje agrarne prelomnice v enem sončevem letu. Skozi stik s cerkvenim in urbanim časom in s temi kulturami so nenaravna časovna obdobja (kot npr. liturgični

časi (adventni čas, božični čas, čas med letom, itd.; prim. Hickman 1992: 13ss), začeli vstopati v ljudski koledar. Do poznega srednjeveškega obdobja se je cerkveni koledar združil z agrarnim ritmom življenja kmečkega prebivalstva, liturgijski prazniki pa so postali časovni približki za kmetijska dela, sejme in praznovanja (Makarovič 1995: 45–49).

Slovenski protestantski reformator Primož Trubar je ljudski koledar uporabil za zapis prvega slovenskega koledarja, za katerega bazo je uporabil koledar nemškega profesorja fizike Johannes Hildebranda. Natisnjen leta 1557, je razpoznal liturgične praznike, ki jih opazujemo kot začetke agrarnih obdobj in sporočal srednjeveško tradicijo povezovanja svetnikov z astronomskimi začetki letnih časov (Trubar 1581/82; 1986; Makarovič 2006). Vendar je Hildebrand naredil napako, saj ni objavil dejanske astronomske situacije za leto 1557, ko je bilo spomladansko enakonočje 10. marca. Datumi solsticijev in enakonočij, zapisani v Trubarjevem koledarju (slika 5), so bili neusklajeni z tedanjimi obstoječimi nebesnimi položaji in označeni 13. marca (slika 6), iz česar lahko sklepamo, da je Hildebrandt za leto 1557 prepisal koledar za neko nedoločeno leto med začetkom 13. in do začetka 14. stoletja (Makarovič 1995: 49; Schnurrer 1799: 26; Pintar 1908: 273).

Trubarjev koledar podaja naslednje praznike, ki so služili kot poljedelska in astronomska delitev leta na letne čase.

Slika 5: Trubarjev koledar iz leta 1557: Poljedeljska in astronomska delitev leta glede na liturgične praznike.

ZAČETEK	POMLAD	POLETJE	JESEN	ZIMA
Poljedeljska razdelitev	22. februar – Stol sv. Petra	25. maj – praznik sv. Urbana	24. avgust – praznik apostola sv. Jerneja	23. november – praznik sv. Klemena
Astronomska razdelitev	13. marec – dan po prazniku sv. Gregorja, 12. marca	14. junij – dan pred praznikom sv. Vida, 15. junija	15. september – dan po prazniku Povišanja svetega križa, 14. septembra	14. december – dan po prazniku sv. Lucije, 13. decembra

K O L E N D A R. 342

<i>Sussex, Martius.</i>	<i>Malerian, Aprilis.</i>
1 d Albina scoffa	1 g Preoberneta Magdal.
2 e Simplicia scoffa	2 A Teodosie dezhle
3 f Dan, xij, vr Kune Cesta	3 b Vga scoffa
4 g Busebia scoffa	4 c Agape Ciconie
5 A Fara Mart.	5 d Dan xliij, vr Irene
6 b Fridolina spouidnika	6 e Diogena Mart.
7 c Tomasha Aquinata.	7 f Celestina papesha
8 d Filemona podrushnika	8 g Diashcora appata
9 e Dominica Appata	9 A Marie egiptoue
10 f Alexandra Gaya	10 b Ezehiela preroka
11 g Styridelseti Martinikou	11 c Procora scoffa
12 A Gregoria papesha	12 d Ireneja Mart.
13 b Nuzh Dan glih	13 e Egefipp scoffa
14 c Zaharia Papesha	14 f Tiburtia Valeriana
15 d Longina Mart.	15 g Olimpiada Mart.
16 e Ellara Daciana	16 A Aburda spouidnika
17 f Gere dazhle	17 b Rudolfa scoffa
18 g Erebertassholneria	18 c Iubina scoffa
19 A Dan xliij, vr Ioshefa	19 d Salpita Mart.
20 b Gusperta scoffa	20 e Symeona Mart
21 c Benedika appata	21 f Trulliana sholneria
22 d Perpetue dezhle	22 g Jayz papesha
23 e Teodorica Mart.	23 A Dan xv, vr
24 f Pigmeniascuffa	24 b Iurta Mart.
25 g Onanena Marie	25 c Marka euangelista
26 A Castola Mart.	26 d Alberta scoffa
27 b Vitanena Cristituscuffa	27 e Anacleta papesha
28 c Prisha Malba	28 f Vitala Mart.
29 d Procla Mart.	29 g Mariana Mart.
30 e Amofascuffa	30 A Butropla spouidnika
31 f Guida appata	

Slika 6: Meseca marec in april v Trubarjevem koledarju. Pomladansko enakonočje je označeno na 13. marec (Trubar 1581/82: 683).

Pričujoča raziskava je pokazala na pomen pomladi za kmečke skupnosti in instrumente, ki so jih ljudje uporabljali za opozarjanje na začetek sezone in kmečkih del. Začetek poljedeljske pomladi na praznik Stola sv. Petra je bila namerno registrirana pri 19 cerkvah (11 %), pri čemer so vse označevale praznik na svojem vzhodnem obzorju. Začetek astronomske pomladi, dan po prazniku sv. Gregorja, je bil zabeležen v usmeritvi 22 cerkva (13 %), skoraj enako na obeh obzorjih. Drugi datumi, zabeleženi v ljudskem koledarju nimajo omembe vrednega števila usmerjenih cerkva.

Zaključek

Vzorec cerkva v raziskavi predstavlja okoli 80 odstotkov vseh romanskih cerkva v Sloveniji. Predstavljena študija nedvomno dokazuje, da so bile lokacije in usmeritve romanskih cerkva v Sloveniji skrbno izbrane, vsaka cerkev pa je imela določen razlog za svojo usmeritev. Vzdolžne osi cerkvenih ladij so največkrat usmerjene približno v smeri vzhod-zahod, z oltarjem na vzhodni strani, in s tem potrjujejo podatke v pisnih virih o pomenu vzhoda. Deklinacije se grupirajo okoli datumov, ki ustrezajo pomembnim krščanskim praznikom v času romanike v Sloveniji, kar pomeni, da te povezave niso naključne. Koncentracije vzhodnih datumov so bolj izrazite kot koncentracije datumov, ki ustrezajo usmeritvam cerkva na zahodnem horizontu, kar navaja k sklepu, da so bili Sončevi vzhodi na določene praznike pomembnejši kot Sončevi zahodi. Vendar so hkrati tudi koncentracije zahodnih datumov dovolj jasne, da lahko domnevo o pomenu Sončevih zahodov pri usmerjanju cerkva, vsaj za obravnavani prostor, potrdimo.

Večina deklinacij, ki ustrezajo vzdolžnim osem cerkva na lokalnem horizontu, je znotraj razpona Sončevih deklinacij, kar povsem sovпада s pisnimi viri o pomenu Sonca pri usmerjanju cerkva. Vendar tudi deklinacije znotraj razpona Sončevih niso enakomerno razporejene, temveč tvorijo bolj ali manj izrazite koncentracije okoli določenih vrednosti, zato je mogoče sklepati, da cerkve niso bile usmerjene zgolj približno proti katerikoli točki tistega segmenta horizonta, znotraj katerega Sonce vzhaja ali zahaja preko leta, ampak da so bila v večini primerov pomembna Sončeva vzhajališča ali zahajališča na določene datume. Med naravnimi prazniki je množica datumov in orientacij, povezanih z enakonočjem, pokazala neuniverzalnost v merjenju časa, kot tudi različne koncepte enakonočja, in razloge za konstrukcije različnih koledarjev. Prikazuje tudi globoko razmerje med dnevi enakonočja do začetka najpomembnejšega lewtnega časa, pomladi, na severni polobli glede na versko ideologijo in gospodarske dejavnike. Najpogosteje registrirani datumi, na katere so usmerjene cerkve, ustrezajo več koledarskim praznikom, ki so bili večinoma praznovani že pred 8. stoletjem, med katerimi prednjačijo kombinacije astronomskih trenutkov tropskega leta, tj. naravnih in koledarskih prazniki okoli enakonočij.

Velika večina cerkva, ki so zajete v raziskavi stoji na arheoloških najdiših, tako prazgodovinskih kot rimskodobnih. Večina datumov, ki jih s

svojo glavno osjo cerkve zaznamujejo, sovpada z naravnimi prazniki, ki so bili pomembni v predkrščanskem času in prostoru (Čaval, 2018), in proti katerim so prazgodovinska in rimskodobna predkrščanska svetišča tudi usmerjena. Če slovenske cerkve stojijo točno na mestih predhodnih svetih struktur ali pa na nekdanjih svetih naravnih mestih, brez arheoloških raziskav ne moremo potrditi. A že oba omenjena podatka sta zelo pomembna. Rezultati navedene raziskave ne dokazujejo le, da je bil slovenski prostor pozno pokristjanjen, ampak da v bistvu sploh ni bil pokristjanjen; krščanstvo se je tu – in tudi drugje – le prilagodilo stari, obstoječi veri.

VIRI

- Adventure. 1992. The International System of Units (Si): The Metric System. DIANE Publishing.
- Bratož, R. 2016. Bischofssitze und Kirchenorganisation in Slowenien, Römische Österreich 39: 173–196.
- Ciglenečki, S. 2016. Frühchristliche Kirchen und Klerikergebäude in Slowenien. V: Neue Ergebnisse zum Frühen Kirchenbau im Alpenraum, Strobel, K., in H. Dolenz (ur.). Römische Österreich 39. Graz: Österreichische Gesellschaft für Archäologie, 197–212.
- Čaval, S. 2018. Locating the festival, positioning the feast: natural and calendar festivals in medieval Slovenia, *World Archaeology*, 50:2, 300–322.
- Duncan, E. D. 1998. The Calendar: The 5000-year Struggle to Align the Clock and the Heavens – and what Happened to the Missing Ten Days. Fourth Estate.
- Equinox and Solstice 1000 B.C. to A.D. 2999. URL: <http://www.beda.cz/~jirkaj/seasons/>
- Fernie, E. 2014. Romanesque architecture: the first style of the European age. New Haven: Yale University Press.
- Firneis, M. G., in C. Köberl. 1988. Further studies on the astronomical orientation of Medieval churches in Austria. V: World archaeoastronomy: selected papers from the 2nd Oxford International Conference on Archaeoastronomy, Merida, Yucatan, Mexico, A.F. Aveni (ur.), 430–435. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gangui, A., A. Garcia, M. A. P. Betancort, in J. A. Belmonte. 2016. On the orientation of the historic churches of Lanzarote: when human necessity dominates over canonical prescriptions. V: The Materiality of the Sky.

- Proceedings of the 22nd Annual SEAC Conference 2014, F. Silva, K. Malville, T. Lomsdalen in F. Ventura (ur.), 125–134. Lampeter: Sophia Centre Press.
- González-García, A. C., in J. A. Belmonte. 2006. Which equinox? *Archaeoastronomy* 20: 97–107.
- González-García, A. C., in J. A. Belmonte. 2015. The Orientation of Pre-Romanesque Churches in the Iberian Peninsula. *Nexus Network Journal* 17 (2): 353–77.
- Gordon, B. L. 1971. Sacred directions, orientation, and the top of the map. *History of Religions* 10: 211–27.
- Guštin, M. 2011. Gradišča – odsevi prazgodovinske poselitve. *AR Arhitektura, raziskave* 3: 27–32.
- Hickman, H. L. 1992. *The New Handbook of the Christian Year: Based on the Revised Common Lectionary*. Nashville: Abingdon Press.
- Höfler, J. 2016. O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku. Ljubljana: Viharnik.
- Incerti, M. 2013. Astronomical knowledge in the sacred architecture of the Middle Ages in Italy. *Nexus Network Journal* 15 (3): 503–526.
- Kocik, T. M. 2003. *The Reform of the Reform? A Liturgical Debate: Reform or Return*. San Francisco: Ignatius Press.
- Makarovič, G. 1995. Slovenci in čas: odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja. Knjižna zbirka Krt, Vol. 94. Ljubljana: Krtina.
- Makarovič, G. 2006. Pričevanja o svetniških zavetništvih v Trubarjevem katekizmu iz leta 1575. *Etnolog* 16 (1): 159–195.
- McCluskey, S. C. 1998. *Astronomies and cultures in early medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McCluskey, S. C. 2004. Astronomy, time, and Churches in the early middle ages. V: *Villard's Legacy: Studies in Medieval Technology, Science and Art in Memory of Jean Gimpel, M. T. Zenner* (ur.), *Vista Studies in the History of Medieval Science, Technology and Art* 2: 197–210. Aldershot: Ashgate Publishing.
- McCluskey, S. C. 2015. Orientation of Christian Churches. V: *Handbook of Archaeoastronomy and Ethnoastronomy*, S. C. Ruggles (ur.), Vol. 3 (X), poglavje 154, 1703–1710. New York: Springer.
- NASA. Vernal Equinox. <https://ssd.jpl.nasa.gov/?glossary&term=verneq>
- Newton, R. R. 1972. *Medieval Chronicles and the Rotation of the Earth*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Nothhaft, C. P. E. 2011. *Dating the Passion: The Life of Jesus and the Emergence of Scientific Chronology (200–1600)*. Leiden: Brill.
- Pintar, L. 1908. Trubarjev koledar. V: *Turbarjev zbornik*, F. Ilešič (ur.), *Zbornik Matice Slovenske Vol. 10*: 270–274. Ljubljana: D. Hribar.
- Rowland, I. D. in T. N. Howe (ur.). 2001. *Vitruvius: 'Ten Books on Architecture'*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruggles, C. L. 1997. Whose equinox? *Journal for the History of Astronomy* 28 (22): S44–S50.
- Schnurrer, C. F. 1799. *Slavischer Bücherdruck im Württemberg in 16. Jahrhundert*. Tübingen.
- Schauber, V., in M. Schindler. 1995. Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Schmidt, E. 2009. Luminance and Brightness Data for the Full Moon Near Perigee on January 11th, 2009. URL:http://spaceweather.com/swpod2009/13jan09/Perigee_moon_2009_01_11_corr.pdf
- Smolik, M. (ur.). 2000. *Leto svetnikov III. Julij – september*. 2. Izdaja. Celje.
- Šprajc, I. 1991. *Arheoastronomija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo.
- Thijm, J. A. A. 1858. *De Heilige Linie. Proeve over de oostwaardsche richting van kerk en autaar als hoofdbeginsel der kerkelijke bouwkunst*. Amsterdam: CL van Langenhuysen.
- Trubar, P. 1581/1582. *Ta celi noui Testament nashiga Gospudi inu Isuelizharie Iesusa Christusa, na dua maihina deilla resdilen, vtim ie is tiga stariga Testamenta dopolnene, suma inu praua islaga, druguzh pregledan inu v kupen drukan, skusi Primosa Truberia Crainza Rastzhizheria*. Tübingen: Georg Gruppenbach. URN:NBN:SI:DOC-P23ZYWWR from <http://www.dlib.si>
- Trubar, P. 1986. *Ta slovenski kolendar kir vselei terpi*. Facsimile. Ljubljana: Delo, Papirnica Vevče.
- Vogel, C. 1962. *Sol æquinoctialis. Problèmes et technique de l'orientation dans le culte Chrétien*. *Revue des Sciences Religieuses* 36 (3): 175–211.
- Watson, B. 2016. *Light: A Radiant History from Creation to the Quantum Age*. Bloomsbury.
- Zadnikar, M. 1982. *Romanika v Sloveniji. Tipologija in morfologija sakralne arhitekture*. Ljubljana: DZS.

Marko Hren

STRATEŠKI PRISTOP K VAROVANJU SVETIH MEST V NARAVI

Povzetek

Uveljavljanje raziskovalnega področja o dediščini predkrščanskih izročil na slovenskem demografskem ozemlju postavljamo hkrati in enakovredno v kontekste prizadevanj za človekove pravice, verodostojnega zgodovinjenja in poprave krivic ter s tem narodne sprave, a predvsem kot pomemben segment razvojnih politik, posebej Agende OZN za razvoj, in s tem povezanega svežnja razvojnih usmeritev Evropske unije in Republike Slovenije. S prispevkom želimo tako neposredne prenašalce tradicijskih znanj kot akterje sodobnega naravoverja in stare tradicijske vere pri nas dodatno pritegniti k skupnemu strateškemu premisleku in k oblikovanju ambicioznih ciljev, kar jemljemo tudi kot dolg prednikom, ki so v bistveno težjih razmerah kot so današnje ohranili in beležili tradicijsko izročilo. Strateški pristop je potreben zaradi vsebinske kompleksnosti in izvedbene zahtevnosti ter dolgoročnosti, kar bomo v prispevku pokazali na izbranih primerih dobrih praks v svetu.

Kot novost v pristopu rodno, staro vero oziroma naravoverje⁹ v Sloveniji obravnavamo tudi v sklopu pravic iz svežnja mednarodnih zavez, ki ščitijo pravice domorodnih ljudstev, saj je ogroženost slovanskega in posebej slovenskega rodnooverja posledica istega fenomena kot pri večini domorodnih populacij v svetu, ki so se morale soočiti s kolonialnim plenilstvom in pokristjanjevanjem. Zato si bomo uvodoma ogledali

9 Pojme stara vera, naravoverje v tem prispevku uporabljamo v pomenu an. natural faith, nature religion, in indigenous religious belief upoštevajoč, da so vsi ti izrazi plod sodobne znanstvene obravnave in da so zato generični s tem pa tudi oddaljeni od prvinskega opredeljevanja. Pri tem je pomembno, da je slovenski jezik v pisnih virih večidel ohranjen skozi staro cerkvene interpretacije, kar je skozi stoletja (samo) cenzur in naklepni manipulacije pohabilo izvorni pomen ključnih kozmoloških pojmov. Zato si bomo morali v prehodnem obdobju jemati svobodo za kreativne interpretacije pomena pojmov in tudi za tvorjenje novih besednih zvez.

tudi osnovne definicije in elemente zaščite domorodnih ljudstev, ki bi jih morala po našem mnenju implementirati tudi Slovenija. Če že ne zaradi skrbi za globoko kulturno dediščino, pa zaradi lojalnosti do svojih lastnih zavez – začevši z zavezami iz Strategije razvoja Slovenije v prioriteti Krepitev nacionalne identitete. Na več mestih¹⁰ smo na primer pokazali na potrebo po temeljitem prevrednotenju kozmoloških izrazov v slovenskem jeziku, kar je osnova za poglobitev in s tem krepitev narodne identitete. Po prvih analizah kozmološkega pojmovnika v slovenskem jeziku lahko z veliko gotovostjo trdimo, da so se v pogovornem jeziku ključne besede sicer dobro ohranile, vendar je njihov pomen večidel zamegljen, pogosto pa prirejen ali celo obrnjen v svoje nasprotje.

Trdim, da je Slovenski jezik s tem močno hendikepiran, s tem pa je pohabljen tudi razumevanje in izražanje slovenske identitete.

Bi morali Slovenci zatrjevati status domorodnega ljudstva?

Upasanski in avtorjev interes v tem prispevku ni razkrivati ali dokazovati etnične identitete in razpravljati o hipotezah izvora slovenskega življa. Osredotočamo se na predkrščanske kozmološke prvine vseh etničnih skupin¹¹, ki so v preteklosti naseljevale Slovenijo ali kako drugače sooblikovale kolektivno zavest in kolektivno znanje o rodnem hramu. Na ta način »domorodnost« in »avtohtonost« definiramo skozi raven poglobljenega znanja in odnosa do lokalnega naseljenega habitata (mikrokozmosa), znanja torej, ki ga določena skupnost vgradi v svoje kolektivno znanje in zavest in se odraža kot kodeks etike. Ljudstvo, ki je s svojim naravnim habitatom skozi čas vzpostavilo duhoven odnos podprt s kozmološkimi prvinami, jemljemo kot domorodno. Ljudstva, ki so v naseljenem habitatu zgradila kulturo in tradicijo svetih mest, so s tem izrazila svoj duhoven, trajnosten, čezgeneracijski odnos do pri-rode. S tem pa si pridobijo status domorodnosti, roda, ki je v habitatu trajno doma in tudi skrbi za prirodo na trajnosten – čezgeneracijski način¹². V prispevku bomo pokazali, da je taka definicija domorodnosti tudi z vidika sprejetih mednarodnih zavez utemeljena.

Vprašanje definiranja domorodnosti je med raziskovalci še vedno odprto in ga je jedrnato povzel Steven Danver¹³, ko se je spraševal,

10 Glej na primer ustanovne akte UPASANA SPD www.upasana.si, več prispevkov na spletnih straneh Društva slovenski staroverci www.staroverci.si in Hren, 2019.

11 Danes se to izraža skozi prisotnost manjšin, skupnosti Romov, Nemcev idr.

12 Definicija je avtorjeva.

13 Danver, 2015.

kako postaviti definicijo avtohtonosti, domorodnosti ljudstev. Pri tem je Denver posebno pozornost posvetil vprašanju, kaj bi lahko bilo domorodnim skupnostim po svetu skupno. Kot ključna vprašanja, ki se kažejo pri domorodnih skupnostih kot izpostavljena, pri tem postavlja družbene, socialne in politične posebnosti, ki so nastale kot posledica kolonialnega pritiska na tradicijske skupnosti.

Zagotovo velja, da so slovanske skupnosti in kulture na ozemlje Slovenije prihajale v več valovih skoz daljše obdobje, se skoz stoletja mešale z in medsebojno vplivale na druge kulture in bile nato v več pokrajinah sedanjega ozemlja Slovenije in v zamejstvu večinsko prisotne že najkasneje pred drugim valom pokristjanjevanja, torej v poznem srednjem veku. Definicije domorodnosti se v korpusu mednarodnih zavez vežejo¹⁴ na pravice koloniziranih narodov. Značilnosti, ki so pripisane definicijam domorodnosti v referenčnih dokumentih, veljajo tudi za domorodne narode, ki so na ozemlju Slovenije utrpeli škodo v obdobjih kolonialnih osvajanj in pokristjanjevanja (od antičnih kolonij do srednjeveških inkvizicij)¹⁵. Naš namen je zaščititi in vrednotiti znanja in etična načela staroselnih populacij, pa naj gre za slovanske ali kake druge. Predpostavljamo, da so vse kulture pri preseljevanju na nova območja izvajale tudi dejanja, ki jih lahko označujemo kot kolonizacijska. Vnaprej se ogradujemo od enostranskih sodb o izključnih krivdah. Pri raziskovanju nas zanimajo predvsem sledi, ki so jih na ozemlju Slovenije pustile različne kulture, saj so to gradniki celovitega znanja in postopkov za čez-generacijsko upravljanje s naravo. Največja dodana vrednost tovrstnega transverzalnega raziskovanja je prav v odkrivanju presečnih točk, integracija in medsebojno dopolnjevanje posameznih kozmologij v dotičnem prostoru, habitatu oziroma ekosistemu. Zgovoren primer tovrstnega dopolnjevanja na naših ozemljih (v Sloveniji in zamejstvu) je kult Belina, ki so ga privzemale kulture ena od druge¹⁶, kar se kaže v izrazito prisotnem vplivu Belina na toponime. To pa med drugim kaže tudi na sistematično institucionalizacijo varovalnega režima vodonosnikov skoz sakralno označevanje gora, voda in naselij ob rekah.

14 Na primer v Deklaraciji ZN o pravicah domorodnih ljudstev (2007). Uveljavljeni izraz »indigenous people« prevajamo kot domorodna ljudstva pri čemer upoštevamo pridobljeni značaj avtohtonosti.

15 Več o tem v M. Hren in drugi avtorji v DSS, 2018.

16 Glej na primer M. Šašelj Kos, 2001.

Toponimi povezani z varovalnimi kulti Belina so magijska zaščita sama po sebi. Čistost in svetost vodovij na ta način v več slovenskih porečjih izgovarjajo že sami toponimi Beli(novi)h vodonosnikov in jezer.

Predkrščanske kozmologije so s svojim nelinearnim, politeističnim razumevanjem odnosov s stvarstvom pravila za upravljanje s habitati v veliki meri podpirale¹⁷ skoz vzpostavljanje kulture svetosti posameznih elementov in elementalov v naravi, ki jih bomo v tem prispevku imenovali sveta mesta v naravi. Tako privzemamo definicije UNESCO in IUCN¹⁸, ki sveta mesta definirajo kot »območja posebnega duhovnega pomena za ljudstva in skupnosti«, sveta mesta v naravi pa kot »območja na kopnem ali vodi, ki imajo poseben pomen za ljudstva in skupnosti«.¹⁹

Na svetu naj bi bilo po grobih ocenah (UNESCO, IUCN, 2008, str 10) več kot četrta milijona varovanih mest v naravi pri čemer je treba upoštevati, da število takih mest od leta 1959 (ko jih je bilo pod 10.000) strmo narašča; leta 2003 nad 60.000 in 2016 že nad 217.000²⁰. Tako naj bi na celotni Zemlji že dosegli 15% ozemlja in 10% obal v varovalnih režimih ter se tako približali cilju AichiBiodiversity.²¹

Lahko zaključimo, da je kultura varovanja in sakralnost posebnih delov narave ponovno postala trend in da se človeški rod počasi a zanesljivo približuje zavesti predkolonialnega tradicijskega odnosa roda do pri-rode. Zaradi kolonialnih imperialnih osvajanj, ki so prekinila tradicijo varovanja habitatov skozi sveta mesta²², za Slovence tako kot za večino domorodnih ljudstev sveta velja, da nam je bila »odvzeta pravica, da se razvijamo

17 World Wide Fund for Nature (WWF) report Beyond Belief, 2005, v sklepnih ugotovitvah celo trdi, da je prav kultura svetih mest bržkone prvi varovalni režim narave v zgodovini [»Sacred sites are probably the oldest method of habitat protection on the planet«].

18 UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation , IUCN – International Union for Conservation of Nature.

19 UNESCO & IUCN 2008 – Sacred Natural Sites, Guidelines for protected area managers, stran 10: »Sacred natural site: Areas of land or water having special spiritual significance to peoples and communities.«

20 Vir Protected planet report (podatki za leto 2016)

21 Cilj 11 AichiBiodiversity je do 2020 zagotoviti vsaj 17% celinski voda, in vsaj 10% pomorskih in obalnih območij kot območij posebnega pomena za biodiverzitetu in ekosistemske funkcije , ki bodo učinkovito in trajnostno upravljani tako da bodo tvorili povezan sistem varovanih reprezentativnih območij; <https://www.cbd.int/sp/targets/>.

22 Hren v DSS, 2018. str. 84.

skladno z lastnimi potrebami in interesi«²³. Na tem argumentu gradimo zahtevo po uveljavljanju vseh pravic, ki pritičejo statusu domorodnih ljudstev. Najbolj natančno definicijo domorodnih ljudstev najdemo v Konvenciji o domorodnih ljudstvih²⁴ in glasi: »domorodna ljudstva v neodvisnih državah so tista, ki jih razumemo kot dediče prvotnih prebivalcev posameznega območja v času kolonizacije ali osvojitve s strani tujega naroda, in ki – ne glede na njihov formalni status – vzdržujejo nekatere ali vse svoji kulturi lastne družbene, ekonomske, kulturne in politične institucije«. Pojem institucije je treba tu razumeti s potrebno distanco saj je to pojem, ki ga pozna sodobna zahodna civilizacija, staroselne populacije pa praviloma takega pojma ne poznajo. Posebej zanimivo je določilo v nadaljevanju dokumenta: »samoidentifikacijo kot domorodno ali plemensko, je treba razumeti kot ključni kriterij za ugotavljanje skupin na katere se nanašajo določila iz te konvencije.« Pomembno je torej, da se del ali celota prebivalstva na določenem teritoriju identificira z domorodnostjo in z dejstvom, da je bil njihov razvoj zaradi imperialnih posegov ogrožen.

Pravice domorodnih ljudstev izhajajo iz in se sklicujejo na Splošno deklaracijo o človekovih pravicah in posebej uveljavljajo »spoštovanje znanja staroselnih kultur, njihove kulture in tradicionalnih praks kot prispevka k trajnostnemu razvoju in pravilnem upravljanju z okoljem«²⁵. Zaščitni korpus zagotavlja načelno celostno zaščito domorodnih ljudstev v smislu neodtujljive pravice do samoodločbe²⁶ in konkretno varstvo kot na primer v določilu »domorodna ljudstva imajo pravico da izražajo, prakticirajo, razvijajo in poučujejo svoje duhovne in religiozne tradicije, običaje in ceremonije, imajo pravico, da vzdržujejo, ščitijo in imajo intimen, zaseben dostop do svojih religioznih in kulturnih prostorov, ter do posesti svojih ceremonialnih predmetov...«²⁷

Take diktije iz korpusa zaščite domorodnih ljudstev in domorodne kulture in duhovnosti, so močnejše od določb našega Zakona o verski svobodi, kakršen je trenutno v veljavi v Sloveniji. To ni naključje – področna zakonodaja je pri nas pisana na kožo kolonialnim religioznim organizacijam in ne na kožo rodne duhovnosti.

23 OZN, 2007 Konvencija ZN o pravicah domorodnih ljudstev (2007) in ILO 1989 Indigenous and tribal peoples convention (1989), preambula.

24 ibid

25 Ibid, preambula str 1.

26 Ibid, člen 3.

27 Ibid, člen 12.

Kako težko v takem položaju uveljavljamo svoje pravice vidimo pri uveljavljanju pravice do dostojnega dostopa do avtohtonega svetišča na Blejskem otoku?

Primer Blejskega otoka je za osrednjo temo tokratnega simpozija, torej, za režime zaščite in pravico do zasebnosti pri dostopanju do svetih mest v prirodi posebnega pomena zaradi svoje aktualnosti. Pravica do obeležitve in rabe sakralnih mest v prirodi je pomembna tako z vidika pravic državljanov do izražanja svoje duhovne plati življenja kot z vidika posestnih pravic oziroma načela nedotakljivosti zasebne lastnine. Ker je s stoletji lastništvo svetih mest v naravi pogosto pristalo prav v rokah prežitka kolonialne prakse, Rimsko katoliške cerkve, je toliko bolj pomembno oblikovanje robustnih mehanizmov za zaščito javnega interesa in za obeležitev in omogočanje dostopa do svetih mest tudi v primerih, ko se ta nahajajo v rokah lastnikov, ki za rodno vero in tradicijsko duhovnost nimajo poslušali ali pa imajo s tem v zvezi navzkrižje interesov. Lastniška razmerja ob večstoletnem zanikanju tradicijskih prostorov bistveno zapletajo dogovore o upravljanju. Zakonodaja bi morala najti načine, da za tradicijska in nova sveta mesta v prirodi prevlada javni interes nad zasebnim.

Ocenjujem, da je s tega vidika Zakon o verski svobodi v povezavi z Zakonom o varovanju kulturne dediščine potreben temeljite prenovne saj ne dosegamo uveljavljenih standardov zaščite nesnovne dediščine avtohtonega slovanskega prebivalstva kot njihove nepremične kulturne dediščine (svetišča oziroma sakralnih objektov v prirodi). Slovansko prebivalstvo in njihove duhovne tradicijske prakse so v odnosu do kolonialne kulture depriviligirani! Intelektualci, ki trdijo, da je prevzem krščanstva postal prevladujoči del tradicionalne kulture, iz katerega izhajajo trajni privilegiji, pristajajo na dokončnost kolonialnega opustošenja avtentičnih identitet.

Zakaj strateško razmišljanje?

Prispevek predstavlja spodbudo za ambiciozno strateško povezovanje vseh akterjev, ki raziskujejo in promovirajo naravoversko dediščino pri nas. Povsem razumljivo je, da je bilo skozi minula stoletja represije, molka in zanikanja pojavljanje virov in prenašalcev naravoverja pospremljeno s samocenzuro, zavestnim zniževanjem ambicij in tudi strahom

ter nezaupanjem. Vse te značilnosti našega prostora je potrebno pri načrtovanju skupnih strategij dosledno in scela upoštevati. Ocenjujemo pa, da je naravoverje zdaj dovolj razvito, vraščeno in širše družbeno prepoznano ter sprejeto, in s tem zrelo za skupen nastop, kar bo na preizkušnji ob primeru dveh aktualnih procesov, ki kličeta k enotnemu nastopu: vzpostavljanja Muzeja posebnega pomena s simboli in dokumenti Slovenstva od poselitve do osamosvojitve v zgradi Proštija na Blejskem otoku in potencial programa Evropske prestolnice kulture (EPK2025), za katerega se v letu 2025 poteguje Nova gorica s širšim zaledjem, torej v pokrajini, kjer v minulih letih beležimo nemara največ javnih pričevanj domorodnega slovanskega naravoverja.

Na simpoziju 2017 smo razgrnili zgodovinski kontekst preživetja in vračanja rodne vere, naravoverja, ki smo ga umestili kot potrebni pogoj za uveljavljanje politik trajnostnega razvoja. Ob tem smo poslušali prispevke akterjev po Sloveniji in počasi pridobivamo zanesljiv pogled tako na potenciale kot na vrzeli pri odkrivanju in uveljavljanju tradicionalnih znanj. Simpozij smo umestili ob bok procesu Slovenske akademije znanosti in umetnosti in diskusijam iz zbornika *Prenova Evrope*²⁸. Izpostavili smo ključne poudarke iz te diskusije in sicer potrebo po ustavitvi kolonizacije, vztrajanje pri doslednem spoštovanju dostojanstva in spravi ter uveljavitev koncepta tretjega koraka k etiki.

Tokratni – drugi – simpozij je imel druge poudarke saj se osredotoča na dobre prakse upravljanja s svetimi mesti in s kulturno dediščino domorodnih predkrščanskih skupnosti. Ugotavljamo, da se v Sloveniji glede ohranjenosti tradicionalnih predkrščanskih znanj lahko primerjamo s praksami v drugih – posebej v Vzhodno – Evropskih državah.²⁹

Ob lanskem simpoziju smo predstavili izsledke testa zakonodajnega okvira in pozicije nosilcev oblasti. Sistemsko okolje smo torej preizkusili in prepoznali objektivne okoliščine ter robne pogoje. Ugotovili smo, da je zakonodaja sicer zastarela, pisana na kožo kolonialnim religijam in zato pristranska ter vzlic tega po naši sodbi neustavna, a ključna določila ustave in razlage Ustavnega sodišča RS, v principu dajejo povsem solidno jamstvo za uspeh zahteve po dosledni nepristranskosti in nevtralnosti države do verskih skupnosti kar je predpogoj tako za uspešen proces dekolonizacije kot za uveljavljanje načel naravoverja.

28 Hribar, Tine. 2017.

29 Več o tem Petrič, Nejc, 2018.

Smo v položaju, ko si lahko postavljamo realne dolgoročne cilje in pri tem zanesljivo obvladujemo tveganja. Zaradi kompleksnosti naloge in izrazite dinamike sprememb, je smiselna uporaba metod iz teorije sprememb in sistemske teorije. Pri tem aktivnosti prilagajamo določiti dolgoročnih ciljev in pogojev, ki morajo biti v vmesnih fazah izpolnjeni, da do realizacije ciljev pride. To nam omogoča dinamično prilaganje posameznih korakov pri izvajanju strateških usmeritev. To pa z drugimi besedami pomeni, da mora biti strateško načrtovanje v našem primeru dinamičen proces, ki od akterjev terja neprestano soudeležbo. Uveljavljanje kompleksne kozmologije kot je naravoverje je po svoji naravi proces, ki zahteva sistemski pristop in interdisciplinarnost, saj gre za temeljit obrat od ustaljenih in uveljavljenih pogledov na številnih področjih. Zato je pomembno, da poznamo sistemske danosti in povezave ter pogojenosti posameznih vidikov sistemov na lokalni, nacionalni, Evropski in mednarodni ravni. Kolikor je naravoverje praviloma specifično (partikularno) v umeščenosti v konkreten habitat (ekosistem na mikro ravni) toliko obenem sledi univerzalnim načelom in parametrom. Zato je smiselno sprotno spremljati dobre prakse in sistemski okvir tudi globalno. Sistemska teorija po definiciji upošteva medsebojno študijo odvisnosti naravnih in človeško pogojenih komponent okolja, v katerem opazujemo določen fenomen. V tem prispevku bomo nanizali samo nekatere ključne robne pogoje in soodvisnosti sistema, v katerem razvijamo naravoverje. V sistemski teoriji in teoriji sprememb, sproti odkrivamo dinamiko vseh komponent sistema, predvidevamo spremembe in posledice sprememb. To je posebej pomembno v situaciji, ko javno deluje le manjše število naravovercev saj večina vzdržuje zalogovnik bogate tišine, kar je v tej fazi razvoja naravoverja pri nas še vedno temeljnega pomena za preživetje tradicijskih kozmologij. Iz bogate tišine se vedno znova pojavijo nova fascinantna pričevanja, najdbe in viri, ki lahko hipoma povsem spremenijo parametre sistema.

Da je uvedba sistemskega pristopa nujna, nam pokaže že bežen pogled na discipline, ob katere trčimo praktično z vsako javno aktivnostjo, ko se pokaže vpliv raziskovanja tradicijskih kozmologij na ustavno pravna vprašanja in človekove pravice, na politike varovanja okolja, na vprašanja prevlade javnega interesa nad zasebnim. Prav posebej pa nas pri raziskovanju zanimajo potencialni učinki aktualizacije tradicijskih praks in s tem povezane kulturne dediščine na socialne in ekonomske razvojne potenciale.

Ključna značilnost teorije sistemov je obvladovanje mej oziroma robnih pogojev, ki določajo vsak sistem. Na primeru strateškega premisleka o trajnostnem razvoju planeta Zemlje, je bila razvita v kontekstu systemske teorije kompleksna znanost o t.i. »omejitvah Zemlje«³⁰. Prav ta koncept pa je najbolj blizu lokalnemu razmišljanju rodnoverskih skupnosti ob upoštevanju robnih pogojev ekosistema in roda v času in prostoru kar opredeljuje samozadostne skupnosti. Samozadostnost je treba tu seveda obravnavati v drugačni luči, kot so jo obravnavala posamezna plemena v posameznih habitatih, saj danes ob globaliziranih verigah vrednosti lovimo samozadostnost človeštva v sočasju na planetarni ravni. Z drugimi besedami – **človeštvo kot celota mora začeti pri domala vsakem razvojnem koraku simulirati načela avtohtone domorodne skupnosti na planetu**. Tudi v tej točki konvergirata paradigmi trajnostnega razvoja in tradicionalnih kozmologij. Kozmologije tradicionalnih skupnosti na ravni mikro habitatov je potrebno prenesti v kozmološki red človeštva na makro oziroma planetarni ravni prav skozi princip zgoraj omenjenega sistema dobro povezanih in učinkovito upravljanih območij varovanja. Z drugimi besedami, samo učinkovite in dobro upravljane kozmologije na lokalni ravni lahko privedejo do učinkovite in vzdržne planetarne kozmologije.

Človeški rod je kot celota domorodna vrsta na Zemlji. Tudi zato morajo načela in etika iz sprejetih zavez o domorodnosti veljati za celotno človeštvo, univerzalno³¹. Torej tudi za Slovence. Tradicionalne kulture so razvile bistveno globlje razumevanje soodvisnosti roda in prirode in kar je najpomembnejše, bistveno boljše zavedanje omejitev ekosistemov na mikro ravni, s tem pa zmožnosti razumeti deduktivni Vedski princip *yotha ande tatha pinde* – tako kot zgoraj, tako spodaj ali prevedeno drugače tako kot v vesolju, tako tudi v telesu, in še generično, tako kot v mikro, tako v makro. Na tem načelu so tradicionalne kozmologije razvile introspektivno metodo, ki tudi danes velja kot metoda močnejša od vsakršnih drugih metod duhovnega učenja in kozmološkega razvoja. Iz

30 An. Planetary boundaries concept. Danes se z vprašanjem planetarnih omejitev ukvarja uradna znanstvena doktrina. Koncept je bil postavljen v letu 2009 (Rockström) in se je nato nadgrajeval z novimi disciplinami tako da imamo sedaj na voljo relativno celotno kompleksnost trajnostnih parametrov kar bi človeštvu moralo omogočati usmerjanje razvojnih procesov na vzdržen način.

31 V nadaljevanju bomo na primeru Agende združenih narodov za razvoj pokazali, da je univerzalnost veljavnosti načel in ciljev temeljna in civilizacijsko najpomembnejša novost Agende OZN za razvoj.

opazovanja in ponotranjenega spoznavanja neposredne okolice in samega sebe so se na ta način induktivno razvile kozmologije spoznavanja makrokozmosa, vesolja.

Da bomo človeški rod vrnili v zavest zlitja s pri-rod, bo potrebno široko in celostno strateško delo. Zavedamo se, da je večina akterjev rodno-verja v Sloveniji v minulem stoletju delovala večidel kot »osamelci« – svoje strategije s(m)o prilagajali svojim osebnim zmožnostim in zmožnostim svoje ožje družine v težkih razmerah hudega kolonialnega pritiska osvajalnih narodov. Na nek način lahko zapišemo, da je bilo dosedanje delovanje kampanjsko in prilagojeno strategijam posameznikov, ki so lahko obvladovali samo posamične sklope aktivnosti in ne celovitega uveljavljanja lokalno pogojene dediščine, kaj šele nacionalne kozmologije. Sistemsko strateško razvojno premišljevanje pa je po definiciji:

- **skupinski proces**, ki predpostavlja skupinsko vizijo;
- **dolgoročno** delovanje, ki narekuje trajno zavezo;
- **dinamično** saj vključuje sprotno presojo posameznih korakov, kar zahteva sprotno samorefleksijo in samokritiko kar pa predpostavlja prvorazredno notranjo komunikacijo;
- **celovito**, pri čemer je enaka teža na aktivnostih in na razmerjih med deležniki (mreženje resursov za izvedbo, spremembe strategije in prilagoditve);
- **sidrano lokalno** (vezano na teritorij, an. »place-based«) in hkrati zaradi univerzalnosti močno vpeto v globalne tokove.

Skica dolgoročnih ciljev in vizije

Mislimo in delujemo za več generacij naprej, tako kot so razmišljali starešine naših prednikov; generacijam po naših vnukih in vnukinjah želimo zagotoviti dejansko svobodno in informirano okolje za oblikovanje njihovih kozmologij. Kaj je realno izvedljivo v teku naših življenj? Upasanska vizija je povrniti človeštvu zavest o enosti roda s prirodo, o brezpogojni povezanosti iz katere izhaja spoštljiv odnos do bitij stvarstva v mikrokozmosu (ožji prirodi in na Zemlji) in do zavesti kozmosa.

Realno je izvedljivo tisto, kar ima realne osnove. Mislim, da imajo naslednji cilji dovolj zbrane energije za udejanjanje:

- 1. doseči javno prepoznavnost duhovne, socialne, ekonomske in okoljevarstvene plati tradicionalnih predkrščanskih kozmologij v konvergenci s sodobno znanostjo in tradicijskih znanj, ki so jih skoz introspekcijo in opazovanjem prirode razvijali predniki kot skupnosti, posamezniki pa s posebnimi darovi obvladovali in prenašali skoz rodove do danes.
- 2. zagotoviti zanamcem sproščeno institucionalno okolje (pojmovano v sodobnem smislu), kar predpostavlja v prvi vrsti dejansko in popolnoma versko nevtralno državo in zakonodajo, ki bo operativno omogočila izvajanje tradicionalnih duhovnih praks.
- 3. zagotoviti korektne, verodostojne zapise o prežitkih tradicijskega naravoverja, obeležiti sveta mesta v vseh slovenskih pokrajinah, napolniti register nesnovne dediščine z nosilnimi elementi duhovne dediščine in poskrbeti za primarno zaščito. To predpostavlja odprtje formalnega raziskovalnega področja o naravoverski dediščini.
- 4. zagotoviti šoloobvezni populaciji korektne, verodostojne učbenike upoštevajoč sodobno vrednotenje tradicijskih izročil.

Za vse naštetje cilje so procesi odprti in izhodiščne pozicije postavljene. Lahko ocenimo, da smo na domačem javnem prizorišču kvalitetno prisotni in da so pobude naravoverskih organizacij v javnosti tudi načeloma dobro sprejete. To kažejo razprodane publikacije, izvrstno obiskani dogodki in obredja in vsakoletni pojav novih skupin v vseh slovenskih pokrajinah. V sistemskem smislu pa se ni spremenilo nič – inštitucije države so neodzivne in ne ukrepajo, kar smo pokazali na primerih v prispevkih na simpoziju 2017³². V javnosti smo v minulih letih potegnili vrsto izhodiščnih strateških potez za vse zastavljene cilje in zdaj nas čaka najbolj trdo, odgovorno delo na izvedbeni ravni.

Nastopil je čas, da iz anonimnosti preidemo v javno delovanje in – tako kot naši predniki – sedemo pod lipo ter kujemo strateške poteze skupaj! Naša obredna mesta s kamni okoli lipe in drugih svetih dreves lepo simbolizirajo dvojno naravo naših skupnosti – drevo osamelec, okrog katerega je prostor za skupnost. Naravoverske skupnosti sodobnega časa smo zgradili okrog »osamelcev«. V prehodnem obdobju vračanja tradicijskih kozmologij v javno življenje je zato povsem razumljivo, da je delovanje razpršeno in osrediščeno na posamične akterje, osamelce.

32 DSS, 2018.

Simbolna dejanja so zaključena, na vrsti so stvarna dejanja, natančno delo odstiranja naplavin tisočletnih izmislekov. Čaka nas rehabilitacija temeljnih pojmov – od-streti bomo morali besedo za besedo, čar za čarom, vražo za vražo, točko v prostoru za drugo, popraviti bomo morali eno poglavje učbenika za drugim. Kobariški Mrzli studenec je emblematska točka posebnih moči, ki bi morala med prvimi najti svoje pravo mesto v izobraževalnem korpusu slovenskega šolskega sistema. Tako kot ga je imel do 14 stoletja. Zato predstavlja sistematična aktivnost spodbujanja strokovne razprave v Kobaridu hkrati tudi napor za celovito prevrednotenje pomena tega tradicijskega sakralnega prostora.

Sistemska izhodišča v mednarodnih zavezah in domačih strategijah

Sistemska izhodišča za strategije varovanja duhovne dediščine in svetih mest naravoverja zgradimo iz zavez sprejetih na vseh štirih ravneh po katerih človeštvo upravlja z Zemljo:

- OZN in področne organizacije posebej UNESCO, in posebej cilji iz Agende OZN za razvoj.
- Institucije Evrope. posebej Nova agenda za kulturo.
- Slovenija kot država s politikami iz Nacionalnega programa za kulturo, Strategijo kulturne dediščine in Strategije razvoja Slovenije.
- Občinska raven teritorialne uprave z obstoječimi in potencialnimi varovalnimi režimi.

Za vpogled v sistemski okvir je dovolj da preletimo ključne zaveze iz mednarodnih deklaracij, konvencij in pogodb,³³ katerih podpisnica je Slovenija. Iz njih **izhajajo najmanj naslednja ključna načela:**

- Vsi vidiki duhovnosti (praktike, obredna mesta, obredni predmeti, predmeti in prostori posebnega duhovnega pomena za skupnosti ali posameznike) predstavljajo neodtujljiv korpus opredmetene in nesnovne kulturne dediščine.
- Uveljavitev pravice do duhovne dediščine je del človekovih pravic.

³³ Po prostem izboru avtorja smo podrobneje pregledali dokumente iz seznama literature na koncu besedila.

- Ohranjanje dediščine in njena trajnostna uporaba spodbujata človekov družbeno kulturni razvoj in izboljšujeta kakovost življenja, kar pomeni, da ima dediščina razvojni značaj za skupnost.
- Dediščina ima pomembno vlogo pri graditvi bolj povezane, miroljubne in demokratične družbe, pospešuje trajnostni razvoj, spodbuja kulturno raznolikost in sodobno ustvarjalnost. To pomeni, da ima lokalna dediščina vpliv na mednarodni ravni.
- Uresničevanje teh načel je možno samo s pospeševanjem in omogočanjem široke participacije posameznikov in interesnih skupin in z bolj usklajenim sodelovanjem med vsemi javnimi institucionalnimi in zasebnimi deležniki.

Institucionalni okvir za izvajanje zavez OZN in UNESCO

Agenda 2030 za trajnostni razvoj OZN (OZN 2015)³⁴ predstavlja zgodovinski dogovor mednarodne skupnosti za odpravo revščine, zmanjševanje neenakosti, zagotovitev napredka ter zaščite okolja za sedanje in bodoče generacije. Agenda 2030 je rezultat dolgoletnih prizadevanj skozi predhodne formacije Komisije za trajnostni razvoj – CSD in Razvojnih ciljev tisočletja – MDG³⁵. Evropska unija in Slovenija sta pri teh procesih zagovarjali jasno načelno podporo pravicam domorodnih ljudstev in dajali poseben pomen tradicionalnim znanjem. To se je izrazilo na primer ob predsedovanju Slovenije Evropskemu Svetu kjer je bilo sprejeto za CSD stališče³⁶ Evropske unije z jasno opredelitvijo do vrednotenja domorodne tradicijske dediščine: *»Znanje domorodnih skupnosti pomembno prispeva k varovanju naravnih virov v vseh državah. EU si prizadeva – povsod kjer je to smiselno – ponovno integrirati ta znanja v prostorsko načrtovanje in kmetijske politike. Domorodne in lokalne skupnosti, kot tradicionalni nosilci znanj, igrajo torej pri tem procesu vitalno vlogo in zato morajo biti njihove pravice zaščitene pred kakršnimikoli pritiski. V tem smislu izpostavljamo*

34 OZN, 2015.

35 Proces OZN znana kot Commission for Sustainable Development in Millennium Development Goals.

36 OZN – CSD, 2008.

pomen Deklaracije ZN o pravicah domorodnih ljudstev, ki predstavlja pomembno politično zavezo in ključni mejnik. Zavarovana območja v naravi obenem ohranjajo tradicionalne biotope za domorodna in lokalna ljudstva in spodbujajo trajnostno upravljanje z naravnimi viri!»

Pomembna značilnost nove agende je univerzalnost: ob upoštevanju nacionalnih okoliščin bodo njene cilje uresničevale vse države sveta, tako države v razvoju kot tudi razvite države. In prav na načelo univerzalnosti Agende za razvoj se sklicujemo tudi ob prizadevanjih, da se zaveže, ki veljajo za t.i. domorodne skupnosti (indigenous peoples) upoštevajo v vseh primerih in ne le v teritorijih klasično pojmovanih kolonij. Večkrat smo zapisali trditev, da je Sloveniji v veliki meri še vedno kolonija. Vidni slovenski razumniki so temu pritrdili v zborniku »Prenova Evrope« (Hribar, 2017). Z drugimi besedami. – zgoraj citirano stališče, ki ga je Slovenija brala ob priliki predsedovanja EU na CSD 2008 velja enako za domorodce v Sloveniji kot za domorodce v katerikoli drugi nekdanji ali sedanji koloniji na svetu, kar v izvedbenem smislu predpostavlja uvajanje pozorno izbranih mehanizmov zaščite in predvsem proaktivno politiko.

Osnova za proces CSD je bila postavljena že s Štokholmsko deklaracijo leta 1972³⁷ Štokholmska deklaracija nemara najbolj celovito niza priporočila za prostorsko načrtovanje, znanost, raziskave, tehnologijo, izobraževanje in vključevanje javnosti pri procesih zaščite in upravljanja kulturne dediščine. V prvem načelu te deklaracije je vzpostavljena pravica in izključna odgovornost ljudi za varovanje in izboljšanje naravnega okolja ter za očuvanje okolja za prihodnje generacije. Ta sklop pravic in dolžnosti deklaracija neposredno poveže z obsodbo vsakršne diskriminacije, apartheida, rasnega razlikovanja, kolonialnih praks in vsakršnih drugih oblik tuje dominacije, ki jih je potrebno eliminirati!³⁸ Z drugimi besedami – vse oblike kolonizacije in tuje dominacije Štokholmska deklaracija obsoja in predpostavlja njihovo dokončno ukinitve kot pogoj za udejanjanje človekove pravice in dolžnosti očuvanja pri-rode za naslednje generacije. To velja seveda tudi za dominacijo na področju kozmologij ali verovanja.

37 OZN, 1972.

38 Med slovenskimi intelektualci je potrebo po strateškemu pristop k dekolonizaciji poleg naravovercev jasno izrazil Peter Kovačič Peršin ob Posvetovanju Prispevki za Slovenski nacionalni program II., Prenova Evropa (ur. Tine Hribar, SAZU, 2017) z besedami: „kako zaustaviti proces kolonizacije, bi morala biti že danes prva skrb slovenske politike in gospodarstva“ ter nadaljuje „vrniti se moramo k etičnim in duhovnim koreninam svoje civilizacije«.

Nadalje deklaracija narekuje »skrbno načrtovanje in upravljanje z naravnimi viri (v vseh oblikah, torej zemlje, zraka, vode, flore in faune, posebej reprezentativnih delov ekosistema) v smislu njihovega očitovanja za prihodnje generacije«. To načelo Štokholmske deklaracije ni nič drugega kot sodobna institucionalizacija svetosti posameznih mest in elementov v naravi in sakralnosti posameznih predmetov.

Rezultat prizadevanj je izjemen: sledeč zgoraj povzetim zavezam in načelom je UNESCO v pičlih nekaj desetletjih zgradil bogat zalogovnik tradicijskih znanj³⁹ in posebej duhovne plati svetovne dediščine⁴⁰. Načela se bodo postopoma prelivala v prakso kot standardi. Kot lep primer lahko vzamemo metodologijo za kartiranje gozdov kjer so med kazalniki⁴¹ trajnostnega gospodarjenja z gozdovi na ravni pokrajin uvedli duhovno vrednost dela ali celote gozda. Tako ureditev bo z vidika učinkovitosti potrebno seveda ocenjevati z zadostno mero potrpežljivosti in vztrajati pri dinamičnem pristopu vrednotenja zastavljenih politik. Sama uredite brez skrbnega sistema upravljanja in sodelovanja državljanov, nevladnih organizacij, vseh relevantnih akterjev javnega sektorja, stroke in tudi gospodarstva, ne more v kratkem času doseči želenih učinkov.

Evropska unija in Svet Evrope

V promocijskem smislu igrajo institucije EU in Sveta Evrope pomembno vlogo in ne pozabimo podpor Sveta Evrope in programov Evropske Komisije pri izgradnji posameznih pomembnih sodobnih institucij tudi na širšem območju in ne le v državah članicah EU in Sveta Evrope. Evropa tako igra pomembno vlogo⁴² pri promociji sodobnih načinov varovanja kulturne dediščine, posebej v povezavi s človekovimi pravicami. Pri tem pa ni pozabiti, da je kolonialni sindrom še vedno na delu

39 Objavljen na primer na www.unesco.org/new/en/natural-sciences/priority-areas/links.

40 <https://whc.unesco.org/en/religious-sacred-heritage/>

41 Indikator 6.10.b forest spiritual value Kazalnik 6.10.b Število in površina kulturno-zgodovinskih ali duhovno vrednih gozdnih predelov. PEFC Sustainable forest management requirements (PEFC ST 1003:2010)

42 To se kaže posebej v letošnjem letu, ki je leto Evropske kulturne dediščine. European Heritage days 2018. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/european-heritage-days>.

in ovira odstiranje predkrščanskih znanj; Evropski raziskovalni prostor tako še ni odprl prostora za resne primerjalne raziskav o Evropskih duhovnih koreninah⁴³.

Prav letos so bile objavljene temeljne usmeritve Evropske komisije za kulturo⁴⁴ in sicer digitalizacija, široka participacija državljanov pri ohranjanju kulturne dediščine in ustvarjalnosti nasploh na eni strani ter vsebinski poudarek na dediščini, ki razkriva skupne Evropske korenine. Takole se glasi strateška usmeritev iz agende: »Zavarovati in promovirati Evropsko kulturno dediščino kot skupno vrednost, in povečati zavedanje o naši skupni preteklosti in vrednotah ter tako ojačati zavest o skupni Evropski identiteti.« Evropska komisija z novo agendo za kulturo tako kulturo postavlja kot igralca v transformaciji širše razumljenega kulturnega prostora EU.

Formalnemu institucionalnemu okviru je potrebno dodati še paleto neformalnih, na primer Gibanje za zaščito svetih mest v naravi (An International Movement to Protect Sacred Natural Sites)⁴⁵ in omrežje Evropskega kongresa etničnih religij (European Congress of ethnic religions)⁴⁶ ter sorodni napor kot npr. World Constitution and Parliament Assembly⁴⁷, Parliament of the World Religions⁴⁸, Universal State of the Earth⁴⁹, *Citizens of the Earth*⁵⁰ ter *novoustanovljeni World Intellectuals Forum ipd.*

Zaključimo lahko, da duhovna dediščina v svetu dobiva na svojem pomenu. A to je šele začetek globalnega vračanja tradicijske kozmologije človeštva.

43 To nam pokaže pregled financiranih projektov s strani EU (European Research Framework Programs) na povezavi: https://cordis.europa.eu/home_en.html.

44 ki jih beremo v recentnem (maj 2018) predlogu Nove agende EU za kulturo (New European Agenda for Culture). https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/initiatives/ares-2018-1522768_en Gibanje se prvič pojavi ob 5 svetovnem kongresu parkov (World Parks Congress) v Južni Afriki, Septembra 2003, na katerem so delegati sprejeli Urban Recommendations on the *Cultural* and Spiritual Values of Protected Areas (glej V.13 na straneh 168–170), in pozvali k prepoznanju duhovne vrednosti zaščitene naravnih območij ter k polnemu vključevanju tradicionalnih skupnosti in njihovih duhovnih voditeljev pri upravljanju s svetimi mesti v naravi.

45 <http://sacredland.org/international-efforts-to-protect-sacred-places/>

46 ECER <http://ecer-org.eu/>

47 <http://worldparliament-gov.org/wcpa>

48 <https://parliamentofreligions.org/>

49 <http://glob-use.org/>

50 <http://glob-use.org/id.htm>

Slovenija – duhovno hendikepirana skupnost z močno pristransko državo

Zaledje argumentov in političnih usmeritev v večstranskih (mednarodnih) zavezah je nedvoumno in trdno, a vse delo ohranjanja in valorizacije dediščine moramo opraviti doma, v kontekstu domače zakonodaje in politične prakse in splošnega stanja duha, ki pogojuje dejansko upoštevanje Ustave in mednarodnih zavez. Pri tem ugotovimo samo, da je Slovenija relativno verodostojno prenesla mednarodna načela v svojo zakonodajo in strateške dokumente⁵¹, v praksi pa je navkljub enoznačnim mednarodnim zavezam Slovenija še vedno izrazito podvržena pristranskosti države in zato smo – ko gre za globoko dediščino naravoverja – soočeni z nesorazmerno skromno aktivnostjo ali pa z molkom države v najboljšem scenariju, v najslabšem pa z evidentnimi potezami v korist kolonialnih religijskih struktur⁵². Za to trditev bomo poizkusili pojasniti razloge.

Razumevanje konteksta bomo začeli pri samem razumevanju pomena duhovne dediščine. Takole se je zapisalo strokovnjakom, ki so za slovensko ministrstvo za kulturo razglabljali o kulturi in ob tem pomislili tudi na duhovnost: »osrednje področje kulture prečijo in nanj vplivajo dejavnosti z drugih področij družbenega življenja, kot so izobraževanje, religijske in duhovne prakse, mobilnost, prometna infrastruktura..... Ti horizontalni vidiki kulturne politike zelo vplivajo na področje kulture, dejavno sooblikujejo okoliščine in njegov razvoj, čeprav so izvorno vpeti v druge družbene podsisteme.»⁵³

Kar je v tem zapisu spodbudno je, da je vzpostavljena ločnica med religijskimi in duhovnimi praksami. Strinjamo se. V sodobnem svetu moramo razpravljati o dveh ločenih sistemih, o religijah in o duhovnosti, saj bi vsakršno siljenje k prisvojitvi izvornega pomena besede re-ligare, kot smo ga opisali uvodoma, pomenilo sizifovsko delo. Če za institucionalizirane religije lahko rečemo, da predstavljajo »družbene podsisteme« oziroma, da so v podsisteme vpete, pa zagotovo tega ni moč trditi

51 Zlasti to lahko rečemo za letos sprejeto Strategijo kulturne dediščine in za predlog Nacionalnega programa za kulturo.

52 Več o tem v Hren, 2019. V času priprave prispevka je bila citirana publikacija v tisku.

53 Osnutek nacionalnega programa za Kulturo, objavljen na spletnih straneh Ministrstva za kulturo v letih 2017–2018.

za duhovnost. Duhovnost je del človekove zmogljivost, je osrednji del človeške narave in tako določa odločilni del človekovega potenciala in s tem tudi vitalnosti kulture kot celote. Duhovnost je neposredno povezana z ustvarjalnostjo in svobodo posameznika, z njegovimi pravicami, z njegovim obstojem. Tako razumljena duhovnost ni in ne more biti horizontalni vidik, ki preči področje kulture kot kak kolovoz, železniška proga ali omrežje pivnic.

Če bi kaka točka družbene organiziranosti to morala vedeti, poznati in tudi razglašati, je to prav Ministrstvo za kulturo, ki je skovalo zgoraj citirani nesmisel. To ministrstvo je namreč skrbnik vsaj dveh zakonov, ki v domači deželi določata pojem verstev in duhovnosti in sicer Zakona o verski svobodi in Zakona o avtorskih in sorodnih pravicah. Prav slednji je za našo razpravo posebej zanimiv, saj se je zakonodajalcu zapisala v njem določba, ki ščiti moralne avtorske pravice kot sistem, ki *»varuje avtorja glede njegovih duhovnih in osebnih vezi do dela«*. Človeška ustvarjalnost in njegove stvaritve, ki so posledica ustvarjalnosti, imajo torej v slovenski zakonodaji »duhovno vez« s človekom. Človek je torej duhovno povezan z vsem, kar ustvari, kar predpostavlja, da je duhovnost enoznačno povezana z zmogljivostjo človeka, da ustvarja, da raste, in da prispeva svoj ustvarjalni presežek skupnosti. To pa predpostavlja, da je duhovni vidik človeka nedeljiv del človeške zgradbe in s tem del kulture in ustvarjalnosti, in ne kak »družbeni podsistem«, ki bi »področje kulture prečil«.

Duhovnost je za človeka kot ožilje, kot živčevje; celovit sistem, ki ga prežema in omogoča. Duhovnost je za skupnost nedeljivi del skupnostne kulture. Tako kot jezik. Duhovnost skupnost določa. Duhovnost je vsebovana v kulturi. Zato ni moč reči, da ni prav, da je duhovnost v pristojnosti ministra za kulturo. Ni pa prav, da ministrstvo razume duhovnost tako, kot je to zapisalo v nesrečnem osnutku NPK in pri tem v samem programu za nameček ni o duhovnosti povedalo nič programskega. S tem je duhovnost dvakrat obglavilo, prvič z nesmiselno definicijo in drugič s tem, ko ni za razvoj duhovnosti predvidelo nobenega ukrepa.

Slovenska izvršna oblast na ta način ignorira, prezira in tudi obglavlja duhovnost. S tem pa seka vez človeka z njegovo ustvarjalnostjo. To pa ima neslutene posledice za naš razvoj in obstoj.

In tudi zato ali pa prav zato je – ko govorimo o duhovnosti in dediščini predkrščanskih kozmologij – toliko bolj smiselno in pomembno, da raziskovanje in udejanjanje tradicijskih sistemov duhovnosti mislimo in

razumemo kot prvovrstno razvojno kategorijo. Pri tem spomnimo na že omenjeno ločnico med duhovnostjo in religijami! Slovenska izvršna oblast s citiranim zapisovanjem ne sporoča, da je do duhovnosti brezbrizna, sporoča, da je do duhovnosti pristranska, z vidika ustavne etike torej neustavna. Opazujoč duhovnost in oblast tako še vedno živimo v srednjeveški koloniji.

In kaj o duhovnosti pravi aktualna in sveža Strategija razvoja Slovenije (SRS)⁵⁴ taiste države?! Popolnoma nič – duhovnost v Strategiji razvoja Slovenije nima mesta. Ali se je Slovenska država s SRS duhovno obglavila? Ali pa je tako ravnala po inerciji dosedanje verske polne pristranskosti in servilnosti do kolonialnih prežitkov? Bržkone slednje. Kakorkoli že, Strategijo razvoja Slovenije moramo jemati resno – in ker jo jemljemo resno, bomo zadovoljni z dovolj jasnimi določili v poglavju o identiteti iz katerega lahko potegnemo zadovoljiva oprijemališča za našo strategijo. SRS namreč med prioritete postavlja »*Krepitev nacionalne identitete*« in pri tem kulturo in jezik kot temeljna dejavnika nacionalne identitete.

Te strateške cilje naj bi po SRS dosegli:

- a) z razvijanjem in ohranjanjem slovenskega jezika, kulture ter kulturne in naravne dediščine;
- b) s krepitvijo nacionalne identitete in varovanjem kulturne raznolikosti;
- c) s spodbujanjem dobrega in na sodelovanju vseh temelječega upravljanja kulturne dediščine.

A te – duhovnosti sicer opeharjene – strateške usmeritve iz SRS nam za potrebe tega prispevka in postavitve strateškega okvira zadoščajo. Odpravili smo se na raziskovanje, ali o duhovnosti kaj povedo področne strategije v katerih bi našli aktivnosti, s katerimi bi se krepila nacionalna identiteta tudi tako, da bi se poglobljala duhovna podstat naroda, duhovni del narave človeka.

Nič! V Strategiji kulturne dediščine za obdobje 2018–2026 ne najdemo o duhovnosti prav ničesar. Strategija predstavlja sicer dober priročnik za vse začetnike, ki bi želeli vzpostaviti kampanjo za uveljavljanje določenega segmenta kulturne dediščine, saj vsebuje sklice na ključne referenčne dokumente, povzema načela in ponuja definicije izrazov.

54 http://www.vlada.si/teme_in_projekti/strategija_razvoja_slovenije_2030/.

Daje tudi izdaten poudarek na vključevanju zainteresirane javnosti in posebej digitalizaciji. Vendar pa ne operacionalizira načela vključevanja javnosti v smislu – na primer – vzpostavitve celovitega registra organizacij, ki se ukvarjajo z raziskovanjem, promocijo in izobraževanjem ter z določitvijo postopkov soudeležbe javnosti in nadzora. Prav tako ne rešuje perečih vprašanj lastniških razmerij, ko gre za sveta mesta v naravi. In kot bomo videli na primeru dobre prakse v republiki Tuva – Strategija ne daje vtisa, da bi ministrstvo želelo spodbuditi varovanje dediščine. Dokument je tehnokratski in očitno posledica obveznosti prenosa mednarodnih zavez v domači pravni red in prakso.

A prav zato, ker je v Sloveniji sodelovanje z inštitucijami pogosto nemogoče, ker je njihovo delovanje pogosto netransparentno in javnost premalo obveščena, je toliko bolj smiselno vedno znova razgrniti referenčni okvir sprejetih zavez. Kajti država je naša in državljani smo najzanesljivejši varuh pravnega reda.

Zaključimo lahko, da je slovenska država in njeno normativno okolje pristransko in podrejeno kolonialnim religijskim interesom na eni strani, na drugi strani pa na ravni države ni praktično nobenih resnih razvojnih nastavkov za rastoče potenciale globoke, tradicijske, v jedru identitetne duhovnosti. Stanje je tako povsem neprimerno dejstvu, da so se razmere na področju verstev in identifikacij z verstvi v RS in v EU v minulih desetletjih močno spremenile. Na močne trende sprememb so kazali že podatki iz popisov prebivalstva pred 2001, ko je bil zadnji popis, ki je vključeval vprašanja o verstvih. Zadnje raziskave⁵⁵ pa nedvoumno kažejo, da se večina populacije ne more istovetiti z nobeno od abrahamskih religij. V istem obdobju beležimo trend močnega porasta prvinskih tradicionalnih naravoverskih prepričanj in kozmologij

55 Aprila 2017 so bili objavljeni rezultati anket združenja Win Gallup International, ki kažejo, da je Slovenija z 41 odstotki vernih precej pod svetovnim povprečjem 62 odstotkov in z 28 odstotki močno nad devetodstotnim povprečjem ateistov. Rimsko katoliška cerkev v popisu prebivalstva 1991 beleži 71,6 % prebivalstva, v absolutni številki 1.369.873, deset let kasneje, leta 2002 pa 57,8 % oziroma 1.135.626 oseb. V številke so seveda vštet tudi otroci in jih je dolgoročno gledano treba jemati relativno, saj mladostniki spreminjajo svetovno-nazorsko prepričanje najintenzivneje. V Sloveniji od leta 2001, torej več kot 15 let ni bilo verodostojnega merjenja sorazmerij z vidika identifikacij prebivalstva z nazorskimi prepričanji, dotedanji popisi in mednarodne ankete pa kažejo na močan, izrazit, in neizpodbiten trend strmega padca števila pripadnikov cerkve. Ki je bila v delu zgodovine interpretirana kot večinska.

ter hibridnih individualiziranih prepričanj. Na ozemlju RS tako deluje preko 50 registriranih verskih skupnosti in številne specializirane organizacije, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino, življenjskim slogom, promocijo etike, zdravega življenja, joge in drugih tradicionalnih svetovnih kozmoloških sistemov, proučevanjem kozmologij in tradicij in drugimi dejavnostmi, ki so neposredno del profiliranja individualnih nazorov, verovanj ali prepričanj državljanek in državljanov, prebivalk in prebivalcev Republike Slovenije. Določitev verodostojne metodologije za popis prebivalstva, ki ga mora Slovenija ponovno izvesti leta 2020 je dobra strateška priložnost za oblikovanje realne slike identifikacij prebivalcev Slovenije z verstvi in nazori.

Iz citiranih statističnih podatkov lahko sklepamo, da bi se danes z nekoč večinsko cerkvijo, torej z RKC, identificiralo manj kot $\frac{1}{4}$ prebivalstva. Nobenega razloga ni, da bi se tej eni izbrani verski skupnosti dodeljevalo nesorazmerne privilegije. Pri prikazanih trendih in raziskavah bi »skrbna uporaba načela sorazmernosti« terjala metodološko dobro pripravljeno in ažurno analizo nazorske pripadnosti prebivalstva (posodobljena metoda popisa prebivalstva na področju verstev in nazorov ipd). Do izdelave tovrstne verodostojne analize pa po naši presoji ni možna uporaba načela sorazmernosti, še posebej pa ne pri obrambi pristranskega ravnanja v prid nekoč monopolni verski skupnosti, RKC, ki si je svoj monopol zgodovinsko – kot dodatna oteževalna okoliščina – pridobila s sredstvi, ki danes veljajo kot nezakonita, nasprotna temeljnim človekovim pravicam in etično nevzdržna.

Preizkus izvajanja strateških dokumentov na Primeru projekta Slovenija v Simbolih

Samo ministrstvo za kulturo, ki je pristojno za prenos Evropskih standardov in zakonodaje v pravni red Republike Slovenije, načela opisana zgoraj in pregledno povzeta v Strategiji varovanja kulturne dediščine, v praksi negira. Očitno ignoranca teh načel se je potrdila najbolj očitno prav na primeru projekta, ki bi moral biti emblematski primer sodobnih načel izvajanja projektov povezanih s kulturno dediščino – vzpostavitvijo državotvornega muzeja v Proštiji na Blejskem otoku. V predlogu

koncepta⁵⁶, ki smo ga za ta muzej pripravili v kozmološki skupnosti UPASANA v sodelovanju z Društvom Slovenski staroverci smo se po na-ključ-ju osredotočili prav v cilje nove evropske agende za kulturo⁵⁷. Muzej je posrečeno umeščen na Blejski otok, ki ga Prešeren v Krstu pri Savici vzame kot platformo, prizorišče za srečanje treh miselnih in duhovnih tokov – židovsko krščanskega, keltskega in slovanskega in s tem preroško napove potrebne smernice za evropsko kulturno politiko, ki so sozvočne značilnosti sodobne duhovnosti: transverzalnosti, decentraliziranosti in individualizacija. Prešeren je tako na svoj način nakazal na enovitost duhovnih tokov in vizionarsko napovedal prihodnji razvoj duhovnosti. Na nek način je meril tja kamor meri citirana Evropska agenda za kulturo – v razumevanje skupne evropske kulturne identitete. Žal dosedanje izkušnje z pripravo zbirke simbolov in dokumentov slovenstva kažejo, da slovenske inštitucije pod pritiskom kolonialnega refleksa merijo drugam.

Izbrani primeri dobrih praks strateškega delovanja držav kot celote

Nekatere slovenske in mednarodne dobre prakse smo poslušali na lanskem in letošnjem simpoziju. Zato za potrebe tega prispevka kratko opozorimo samo na izbrane dodatne. Izbrali smo tri primere, ki jih razumemo kot dobre prakse uveljavljanja tradicionalnih kozmologij, s poudarkom na duhovnosti, skozi povsem različne pristope: systemskega celostnega pristopa (primer Anastazija in Noosfera v Sibiriji), varovanje nesnovne dediščine skoz upoštevanje čiste ezoterične kvalitete (skoz obredno glasbo na primeru Tuva), in preišljenega celovitega analitičnega vrednotenja kozmološkega izročila (na primeru vala oživitve Ved v Indiji).

Želeli smo predstaviti dobro prakso po nekaterih virih edinega, najštevilčnejšega, in gotovo najbolje organiziranega domorodnega ljudstva

56 Pod naslovom »Od stare vere do vere v ustavo« je objavljen na spletnih straneh www.upasana.si in www.staroverci.si ter v digitalni knjižnici NUK www.dlib.si od pomladnega enakonočja 2017 dalje.

57 EU, 2018. Agenda za kulturo izpostavlja pomen udeležbe javnosti in digitalizacije, ter načelo vsebinske uravnoveženosti in sorazmerja, kar so natančno najšibkejša področja procesa priprave muzeja posebnega pomena s simboli in dokumenti slovenstva na Blejskem otoku.

v Evropi – ljudstev Sami. Z danes manjšinskim prebivalstvom na Norveškem, Švedskem, Finskem in v Ruski federaciji, je ljudstvom Sami uspešno zagotoviti izjemno zgleden in strukturiran položaj v vseh naštetih državah, vključno z zgledno ravno reprezentativnosti. Vendar smo pri podrobnem raziskovanju ugotovili, da ljudstev Sami v nobeni od naštetih držav specifično z vidika promocije tradicijskih kozmologij ne moremo vštetiti med dobre prakse. Zato jemljemo ljudstvo Sami predvsem kot primer dobre prakse relativno dobrega organiziranja v celotni regiji, ki jo naseljujejo kar pa se žal ne odraža v realnem življenju staroselskih ljudstev. A dobra organiziranost in reprezentativnost Sami ljudstev v političnem življenju so z leti pridonesli kvalitetne in splošno uporabne rešitve na posamičnih področjih, kot na primer podrobne smernice⁵⁸ pri zagotavljanju varstva kulturne dediščine pred komercializacijo in nenadzorovano turistično eksploatacijo. Koliko take varovalke dejansko delujejo je povsem drugo vprašanje, na katerega moramo gledati dinamično in ne statično, torej, z zadostno mero potrpežljivosti. A od Sami duhovnosti v realnem v javnem življenju ne bomo lahko našli sledi – večinsko (priseljeno) prebivalstvo Sami kozmologije praktično ne čuti, na ključni obiskovalci pa tudi ne, saj je pravi obraz ljudstva Sami skrit v globokem in praviloma težko dostopnem zaledju mest. Tako je na primer tudi v enem od središč nad Arktičnem krogu, v Finskem Rovaniemiju, kjer muzej Arktikum o vrednotah Sami duhovnosti in znanja ne pove praktično ničesar⁵⁹. Iz kampanje Samijev se lahko tako učimo predvsem političnega čez-regijskega organiziranja za doseganje kritične mase pri lobiranju oziroma uveljavljanju temeljnih interesov skupnosti. Če gledamo na to procesno in dinamično, je dolgoročno to velik potencial.

Vsem izbranim dobrim praksam je skupno, da so potrebo po celovitem vrednotenju in vračanju v življenje tradicionalnih kozmologij in duhovnosti, prepoznali na akademski, politični, državniški in civilnodružbeni ravni in da so brez sence dvoma razumeli, da je oživljanje tradicionalnih kozmologij ključnega pomena za ekonomsko, socialno in duhovno preživetje in razvoj. Pri vseh gre za osredotočenje na duhovno plat izročila.

58 The guidelines for ethical use of sami culture https://www.samediggi.fi/wp-content/uploads/2018/09/SaKael32018_Liite-14.pdf

59 <https://www.arktikum.fi/en/> Muzej na posplošen in preveč folkloren način pristopa celo do Sámi shamanov, *noaide*.

Gibanje Zveneče cedre Sibirije – edicije Anastazija in uveljavljanje filozofije noosfere

Z vidika sistemske teorije je nemara ruski projekt Anastazije in promocija tradicionalnega načina življenja in naravoverja v JZ Sibiriji spod peresa Vladimirja Megreta in urednika Leonida Sharashkina še najbolj zanimiv – posebej ko ga postavimo v kontekst sočasne ruske promocije filozofije noosfere, ki je po upasanski doktrini koherentna z razumevanjem zemljine zavest v tradicionalnih kozmologijah.

Posebej zanimiva je že sama zgodba obeh ključnih akterjev, Megreta in Sharaskina. Megre je po babici, ki je bila vaška zdravilka, prejel temeljno znanje, razvil se je v močnega podjetnika, bil je celo predsedujoči medregijski podjetniški zbornici v Sibiriji in je s ciljem celovitega regionalnega razvoja južno sibirskega območja najel floto parnikov za plovbo po reki Ob. Da je njegovo delo plod tesnega sodelovanja⁶⁰ z rusko akademijo znanosti in povezanimi inštituti, nam razkrijejo izvrstno in verodostojno spisani ezoterični deli knjig iz zbirke Zveneče cedre Sibirije. Prav verodostojnost je povzročila konkretno manifestacijo skoz nastajanje rodovnih posesti; po Megretovih podatkih⁶¹, je danes že več sto posesti, ki sledijo Anastazijinim učenjem. Sharaskin je doktoriral v ZDA in sicer na temo pomena vrtičkarskega gibanja za ekonomski in duhovni razvoj. Zgovorne so povezave Megreta in Sharaskina z akademsko sfero, kar se prek citatov posameznih akademikov kaže na več mestih v edicijah Anastazije. Iz citatov je razvidno, da so avtorji Anastazije izvrstno vpeti v presežke ruske akademske scene in posebej v izvorno načrtovan proces promocije Noosfere kot enotne globalne duhovno – intelektualne plasti Zemlje, ki omogoča telepatsko komunikacijo in stik med bitji stvarstva na eni strani in komunikacijo zemlje s Kozmosom na drugi. Anastazija kot junakinja – herojka, je lik, ki uteleša sposobnosti človeka za zavesten stik z zemljino zavestjo, noosfero. To je sicer tipična lastnost, ki jo v naravoverju pripisujemo svečenikom,

60 Megre se na primer sklicuje na Vladimir I. Vernadsky ki je utemeljil Noosphere Spiritual Ecological World Assembly www.noosphereforum.org in http://greenbridge-work.kaznu.kz/?u_course=noosphere-spiritual-ecological-world-assembly-nsewa-world-assembly-2

61 <https://vmegre.com/en/kin-domain/>

šamanom. Ruski filozofi so na tej osnovi izdelali Ustavo noosfere⁶², ki jo naslovijo kot duhovno-ekološko pravno osnovo za preživetveno vizijo sveta in človeštva v 3 tisočletju. Sočasno, ko so ruski znanstveniki razvili teorijo noosfere je v Sloveniji nastala Kozmološka skupnost UPASANA in razvila meditacijo, ki je na las podobna meditaciji, ki so jo v sočasju razvili kreatorji noosfere.⁶³

Proces je podprl nekdanji predsednik Sovjetske zveze, Mihael Gorbačev, ki je leta 1999 koncept noosfere pospremil z besedami: »...moramo se spomniti kar so vedeli že naši predniki; da je samoomejevanje osnovna in najbolj modra usmerjenost človeka ki je v resnici svoboden. To je tudi ključ za bodoči napredek človeštva«⁶⁴

Ni naključje, da je s tako politično podporo, tudi gibanje⁶⁵, ki se je razvilo na podlagi Megretovega opusa Anastazije, hitro preseglo meje Rusije, in ga lahko opisujemo kot gibanje kompleksne verske preнове in vračanje k rodnoverju. Pri nas je Anastazija pred desetletjem navdahnila ekovaško gibanje. Iz primera projekta »Anastazija« in »noosfera« se lahko učimo – celovitosti pristopa, ki vključuje integracijo temeljnih etnoloških raziskav v celovito razvojno strategijo regije, z organizacijo ponudbe zdravilskega turizma, unikatnih proizvodov iz sibirske cedere..... šamanskih zdravilskih praks iz polne zavesti o pomenu tradicionalnih sibirskih duhovnih praks za razvoj regije in človeštva kot celote.

Promocija skoz globok etnomuzikološki pristop; Tuva

Nedaleč od domovanja kamor je Megre umestil Anastazijo, ležita republiki Hakasija in Tuva – duhovni bazen, ki ga polnijo planote zalednega Altaja. Tam so še vedno žive šamanske prakse in empirični dokazi za preživetje večšin stika človeštva s kozmično zavestjo. Tudi bližnja republika Kazahtan ne zaostaja s skrbjo za kulturno dediščino – pred

62 Liubov Gordina, NOOSFERE – SPIRITUAL-ECOLOGICAL CONSTITUTION FOR MANKIND AS LEGAL BASIS FOR THE LIFE SAVING WORLD VISION OF THE THIRD MILLENNIUM, Report made in Brazil, 22–26 September 2006.

63 Meditaciji sta objavljeni na spletnih straneh www.upasana.si in <https://lawoftime.org/wp-content/uploads/13MoonPocket-13Moon.pdf>

64 Gorbačev v uvodniku v *The Biosphere and Noosphere Reader: Global Environment, Society and Change* 1st Edition. Koncept noosfere predstavi kot filozofijo evolucije človeka v globalizaciji 21. stoletja, ko je nujno potrebno iskati udejanjanje človeškega potenciala v omejitvah biosfere.

65 <https://vmegre.com/en/kin-domain/>

kratkim so odprli nov, z vidika sodobne tehnologije vzoren in za Azijo referenčen narodni muzej⁶⁶. Celotna regija v širšem območju Altaja je neke vrste zibka, kjer se je do danes ohranilo neokrnjeno vedsko izročilo, ki ga v svetu poznamo predvsem skoz zvočne tehnike in interpretacije. Tehnike transa, resonanca alikvotnih tonov v telesu, bisonantno petje – te veščine navdihujejo številne študijske, duhovne in glasbene etno skupine po svetu⁶⁷.

Za našo rabo pa bomo izpostavili samo Tuvanski zakon⁶⁸ o varovanju nesnovne kulturne dediščine. V najavi zakona je brez vsakršnega dvoma zapisano, da zakon sprejemajo zaradi ohranjanja duhovne dediščine, konkretno tudi grlenega petja, torej šamanskih tehnik. Zakon podrobno opisuje tudi načine in pravice prebivalcev, da do dediščine dostopajo in jo tako ohranjajo živo in jo razvijajo⁶⁹.

Iz Tuvanske zgodbe se lahko učimo poglobljene skrbi za varovanje duhovnega izročila, ki se ga ne prepušča folklornemu izrazu, temveč se ga varuje celovito, skoz raziskovalno delo, izobraževanje in jamčen dostop prebivalstva do celovito ovrednotenega znanja.

Slovenija je leta 2013 nesnovno dediščino vključila v novelo Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD1) več kot očitno izključno zaradi harmonizacije s konvencijo UNESCO. ZVKD-1 je povzel Konvencijo o varstvu nesnovne kulturne dediščine iz leta 2003, ki je 18. 12. 2008 začela veljati tudi za Slovenijo. Konvencija zagotavlja varovanje in spoštovanje nesnovne kulturne dediščine skupnosti, skupin in posameznikov, večje zavedanje o pomembnosti tovrstne dediščine na lokalni, nacionalni in

66 <http://masterpieces.aseumus.museum/index.nhn>

67 Pri nas je najbolj izrazit in poglobljen primer Katedra Veduna z Miro Omersel-
<http://veduna.si/>.

68 Zakon je javno dostopen tule <http://www.rusarchives.ru/state/tyva/ministerstvo-kultury-respubliki-tyva>

69 Tuvanski minister za kulturo, Vyacheslav Dongak, je ob promociji zakona poudaril (avtorjev prevod): »stari običaji, načini izražanja, znanje in veščine ki jih ne pripisujemo posameznikom temveč skupnosti kot taki v smislu duhovne in kulturne dediščine, vse to bi lahko s površja zemlje izginilo. Zato je izjemnega pomena ne le da dediščino shranimo in interpretiramo temveč da ukrepamo v smeri varovanja in ponovnega rojstva. <https://en.tuva.asia/252-unique-tuvan-culture.html>

mednarodni ravni ter medsebojno spoštovanje, mednarodno sodelovanje in pomoč. Država pogodbenica je zavezana izvajati ustrezne ukrepe za zagotovitev varovanja nesnovne kulturne dediščine s sprejemanjem splošne politike za predstavitev nesnovne kulturne dediščine, ustreznih zakonskih, tehničnih, administrativnih in finančnih ukrepov za zagotavljanje dostopa ter z ustanavljanjem institucij za dokumentiranje, spodbujanje izobraževanja, raziskav in raziskovalnih metodologij za učinkovito varovanje. Državno javno službo varstva nesnovne dediščine opravljajo koordinator varstva nesnovne dediščine (tj. državni muzej, ki je ustanovljen za uresničevanje nalog varstva premične in nesnovne kulturne dediščine, povezane z načini življenja v slovenskem etničnem prostoru in med Slovenci po svetu), državni in pooblaščen muzeji ter Zavod za varstvo kulturne dediščine. Naloge koordinatorja varstva nesnovne dediščine od leta 2011 dalje opravlja Slovenski etnografski muzej, v obdobju od 2009 do 2010 pa jih je opravljal Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU)⁷⁰. A do danes v registrih ni praktično nič od tradicijske duhovne dediščine. Aktivirati se bodo morali akterji na terenu, domačini in poiskati poti za sodelovanje z inštitucijami. Nesnovna dediščina je namreč najtesneje vezana na prostor.

Vračanje k Indijskim Vedam

Indijski misleci⁷¹ in verski voditelji so se na uveljavljanje nove generacije duhovnosti dobro pripravili. Vzpostavili so izvrstno organiziran proces poglobljanja v stare vedske spise v nameri, da tradicijsko razumevanje sveta prevedejo in primerjajo z najsodobnejšimi dognanji svetovne znanosti, zlasti genetike, astronomije, medicine in psihologije. Pripravljajo

70 Koordinator varstva nesnovne dediščine kot državno javno službo opravlja naslednje naloge: identificira, dokumentira, preučuje, vrednoti in interpretira nesnovno dediščino, usklajuje in predlaga vpis nesnovne dediščine v register, svetuje nosilcem nesnovne dediščine glede njenega celostnega ohranjanja, pripravlja predloge za razglasitev nesnovne dediščine posebnega pomena ter usklajuje delo muzejev in zavoda v zvezi z ohranjanjem nesnovne dediščine in kulturnih prostorov
http://www.mk.gov.si/si/storitve/razvidi_evidence_in_registri/register_nesnovne_kulturne_dediscine/seznam/ <http://www.nesovnadediscina.si/en>

71 Za Indijske filozofe ni dileme. Profesor Bhatt, predsedujoči indijskemu filozofskemu združenju, je v svojem nagovoru svetovnim verskim voditeljem v Jaipurju decembra 2017 dejal: »širjenje zavesti je v samem jedru indijske kulture, od koder se razvija holističen, celovit pristop do življenja in do znanosti.»

vrsto strokovnih srečanj⁷² na temo Indijske kulture in njene vloge za doseganje ciljev trajnostnega razvoja, kot so jih sprejeli Združeni narodi. Proces poteka pod okriljem Indijskega sveta za filozofske raziskave. Profesor Bhatt, predsedujoči svetu, je leta 2016 uvedel proces s predavanjem na temo Indijskega modela trajnostnega razvoja kot holističnega, celovitega človeškega razvojnega modela na čemer so zgradili ambicijo, ki jo je povzel Dr. Ashok Bapna z besedami *Indijsko kulturo bomo kot alternativo pripekljali na čelo globalnih prizadevanj in posebej prizadevanj OZN za trajnostni razvoj*. Njun kolega Dr. Prabhat Pankaj, Director, ki vodi inštitut za menedžment v Jaipurju pa je vzpostavil povezavo med cilji trajnostnega razvoja in duhovnostjo ter zapisal misli, ki gotovo bolj kot za Indijo veljajo za Evropo *Izguba družbenega in duhovnega kapitala je človeštvo drago plačalo in svet se je znašal na mejah obstoja. Resni, usodni problemi, kot so podnebne spremembe, terorizem, in razkroj skupnosti so samo vidnejši primeri te izgube*. Profesor Bhatt je trezno in jedrnato napovedal, da bodo klasični indijski etični sistemi celovito rekonstruirani in po verodostojni presoji in »ustvarjalni interpretaciji« vključeni v razvojne usmeritve s katerimi se bomo soočili s tegobami današnjega časa. Pri tem je posebej spomnil na vlogo vedskih konceptov asteya – življenje brez kraje, ... in aparigraha – življenje brez pohlepa, brez navezanosti na lastnino, ki sta dejansko pogoja za zaustavitev plenilske kulture naše civilizacije in za uspešnost paradigme trajnostnega razvoja, trajnostne potrošnje in proizvodnje.

Na ta način so ključni problemi človeštva – razpad skupnosti, spodsekana vez med rodом in pri-rodо ter posledično netrajnostno upravljanje s habitati in porušeno ravnotežje na Zemlji postavljeni v neposredni povezanosti z duhovnostjo kot tistega dela nacionalnih kultur, ki odločilno vpliva na družbeni kapital. Duhovna vodstva pa so s tem neposredno poklicana k sodelovanju pri načrtovanju ukrepov za doseganje ciljev trajnostnega razvoja na globalni ravni.

Tako ni čudno, da je Indija najambicioznejši projekt današnjega časa, očiščenje povodja svete reke Ganga, ki je sicer v prvi vrsti visokotehnološki projekt, pospremila s sloganom, ki neposredno povezuje ta gigantski visokotehnološki projekt z duhovnostjo: *Poživiti vero, pomladiti življenje, zagotoviti odrešenje!* (an. *Reviving faith, rejuvenating life*,

72 V navezi Jaipuria Institute of Management in Indian Council of Philosophical Research, 2016–2018.

attaining salvation!). Iz Indijske zgodbe oživljanja Ved se lahko učimo sodelovanja med hierarhijami duhovnih učiteljev, akademsko sfero in akterji gospodarskega razvoja.

Zaključek

V minulih desetletjih se je odvila temeljita verska oziroma duhovna prenova. Pri nas in v svetu. Nekatero države in narodi (veliki kot so omenjeni Rusija in Indija in mali kot so Tuva ali posamezna plemena ljudstev Sami) so se prevrednotenja pomena duhovnosti lotili sistemsko in z angažmajem najpomembnejših domačih znanstvenikov, duhovnih voditeljev in politikov. Vse – v tem prispevku sinoptično prikazane – dobre prakse kažejo na pravo mero ambicije.

Tudi v našem primeru je visoka ambicija predvsem dolg prednikom. Liberalni misleci in mnenjski voditelji na prelomu 19. in 20. stoletja so z visoko ambicijo izkazano ob postavitvi Prešernovega spomenika v Ljubljani vsem naslednjim generacijam postavili visok standard. Žal pri današnjih oblikovalcih javnega mnenja in politikih ni zaznati na področju varovanja kulturne dediščine predkršanskih tradicij nobenih ambicij, kar se jasno kaže na primeru postavitve muzeja v stavbi Proštija na Blejskem otoku. Nasprotno ambicijam se v tem primeru očitno kaže uklanjanje⁷³ države interesom v minulih pol tisočletja dominantni religiji.

Mednarodne zaveze in dobre prakse ponujajo trdna oprijemališča za naše zahteve po kvalitetnem procesu soudeležbe akterjev tradicijskih duhovnih in kozmoloških praks pri oblikovanju politik. Sklenemo z mislijo, da je naveza sodobne paradigme trajnostnega razvoja s tradicijskim znanjem za preživetje človeške vrste velikega pomena in se je zato sočasno in neodvisno obelodanila na več mestih v svetu. S tem pa je nastopil čas, da nosilci tradicionalnih znanj zapustijo držo obrobni akterjev varuhov izročila in z vso odgovornostjo v svojih okoljih vplivajo na razvojne trende.

73 O tem priča zajetna dokumentacija o prizadevanjih UPASANA SPD za uveljavljanje javnega interesa v primeru projekta muzeja Slovenske simbolike. Dokumenti so dostopni po Zakonu o dostopu do informacij javnega značaja na Ministrstvu za kulturo, v Narodnem muzeju Slovenije, pri Varuhinji človekovih pravic ali pri avtorju.

VIRI

- Ashok Bapna, 2018, In a Globalised World Jainology provides Inclusive & Sustainable Solution for Human Problems, contribution to the national seminar on Indian culture and Sustainable Development for Solvning Human Problems in joint collaboration with Jaipura Institute of management, Jaipur, March 2018.
- Danver, 2015. Danver, Steven. Native Peoples of the World (Danver 2015) <https://books.google.si/books?id=vf4TBwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Native+Peoples+of+the+World+indigenous&hl=sI&sa=X&ved=0ahUKEwigtPTEvsfhAhXQKewKHV65DVkQ6AEIKzAA#v=onepage&q=Native%20Peoples%20of%20the%20World%20indigenous&f=false>.
- Pozno pokristjanjevanjeslovenskega ozemlja, ur. Nejc Petrič in Marko Hren, Durštvo slovenski staroverci, 2018.
- EU, 2018. Predlog Nove agende EU za kulturo (New European Agenda for Culture). https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/initiatives/ares-2018-1522768_en.
- Hren, Marko, 2019. Duhovno vodstvo v Sloveniji nekoč in danes, BELETRINA 2019.
- Hribar, Tine. 2017. Zbornik s posvetovanja Prispevki za Slovenski nacionalni program II. Prenova Evrope. Ur. Hribar, Tine. SAZU 2017.
- ILO, 1989. Indigenous and tribal peoples convention (International Labour Organisation, 1989).
- Indian Council of Philosophical Research, 2018, Souvenir on national seminar on Indian culture and Sustainable Development for Solvning Human Problems in joint collaboration with Jaipura Institute of management, Jaipur.
- Medvešček, Pavel. 2015. Iz nevidne strani neba : razkrite skrivnosti staroverstva. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU,2015).
- OZN, 2007. Deklaracija ZN o pravicah domorodnih ljudstev (2007). Declaration on the rights of indigenous peoples; https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_en.pdf.
- OZN, 1972. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, June 1972. <http://www.un-documents.net/unchedec.htm>.

- OZN, 1992. Konvencija o biološki raznovrstnosti, Convention on Biological Diversity (1992).
- OZN- CSD, 2008. COMMISSION ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT Sixteenth Session, New York, 05 – 16 May 2008: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/eu_9may_linkages.pdf
- OZN 2015. Agenda za razvoj 2030; New York, 25. september 2015, Vrh o trajnostnem razvoju. http://www.mzz.gov.si/si/zunanja_politika_in_mednarodno_pravo/mednarodno_razvojno_sodelovanje_in_humanitarna_pomoc/politike_mrs/cilji_trajnostnega_razvoja/.
- Petrič, Nejc, Rodna vera med ateizmom in versko korektnostjo, Ateistični zbornik 2018, Združenje ateistov Slovenije.
- Pleterski, Andrej, 2015, Kulturni Genom, Cultural Genom, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015).
- PP, 2016, Protected Planet Report. Protected planet. https://wdpa.s3.amazonaws.com/Protected_Planet_Reports/2445%20Global%20Protected%20Planet%202016_WEB.pdf
- Podatkovna baza je dostopna na spletni strani <https://www.iucn.org/theme/protected-areas/our-work/world-database-protected-areas>
- Rockström, J. et al. (2009). Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and Society* 14(2): 32. [online] URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol14/iss2/art32/>
- S.R. Bhatt, Chairman, Indian Council of Philosophical Research, 2016, Sustainable Holistic Human Development - AN Indian Perspective; Lecture given at on 26. December 2016 in Manipal University, Jaipur.
- Svet Evrope, 2008. Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (UL RS - Mednarodne pogodbe , št. 5/08).
- Šašelj Kos, Marjeta, 2001. Belin, v *Studia Mythologica Slavica*, Vol 4, 2001, ZRC SAZU, 2001.
- UNESCO & IUCN 2008, Sacred Natural Sites, Guidelines for protected area managers. UNESCO in IUCN international union for conservation of nature, Geneva, 2008.
- UNESCO, 2003. Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine, Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. Ratificirana z Zakonom o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 1/08.

WWF, 2005. WorldWide Fund for Nature (WWF) Report Beyond Belief, 2005.

Alja Žorž

JAME KOT SREDIŠČE NARAVOVERSKEGA SVETA

Predgovor

Jame so bile že od nekdaj nekaj posebnega. V nekaterih od nas vzbujajo strahospoštovanje, občutek pomirjenosti, drugi v njih občutijo strah pred ozkimi prostori. Mnogokatero jame nas očarajo s svojim bogastvom. V njih prezimujejo netopirji, medvedje in tam stalno prebivajo ene najmanjših in najredkejših živali. V Sloveniji je v Kataster jam (Spletni vir 1) vpisanih že preko 12 000 jam, vsako leto pa jih jamarji odkrijejo še par sto.

Ljudje so v preteklosti jame uporabljali v najrazličnejše namene in mit o jamskem človeku, ki živi v jami se je razblinil že v začetku stoletja. O jamah v Sloveniji je pisal Valvasor, v svojih delih jih omenja tudi France Bevk. Toda bolj kot se človek pogloblja v raziskovanje jam, bolj se sprašujemo zakaj nas jame že od nekdaj tako privlačijo?

Enoznačnega odgovora za to ni. Pomen jam skozi čas in prostor je neskončen. Na podlagi poskusa razlage uporabnosti jam znotraj slovanske mitične zgodbe pa lahko določene jame, ki so vodnate, v Sloveniji razlagamo kot obredne prostore povezane z nenehnim krogotokom življenja, ki predstavlja izmenjavanje smrti in življenja ter plodnih in neplodnih obdobij leta. Še posebej zanimiva je vloga jame v gori in v obredni pokrajini kot **središče naravoverske pokrajine**, ki predstavlja ključno sestavino pokrajine in omogoča ohranjanje ravnovesja na horizontalni in vertikalni ravni, ter s tem preživetje skupnosti.

Uvod

Jame so izjemen naravni in družbeni fenomen. Vanje se vedno znova vračajo različni strokovnjaki. Ljudje so jih raziskovali in uporabljali že vsaj od srednjega paleolitika dalje (Žorž 2016, 8).

V zadnjih dveh desetletjih so jame del medznanstvenih raziskav povezanih z naravoslovnimi vedami, speleologijo, pokrajinskimi študijami, psihologijo, arheologijo, etnologijo in antropologijo. V preteklosti so ljudje jame dojemali in uporabljali kot pomembne prostore. V izročilu se večkrat omenjajo kot magične, svete. Nekateri raziskovalci so jih konec prejšnjega stoletja pričeli obravnavati kot simbolne prostore (Chamberlain 2012, 82, Tilley, Bennett 2001). »V večini kot mejne (angl. liminal), prehodne prostore med enim in drugim svetom, onostranske ali nadnaravne prostore« (Žorž 2016, 9).

Dandanes so del zgodovine in življenja, kolektivnega spomina okoliških prebivalcev ali celo del nacionalnega bogastva, kot na primer Postojnska jama. Na splošno so sicer jame v zahodnem svetu večinoma izgubile svoj »magičen« pomen in jih ljudje, razen v sklopu turizma ali novodobnih obrednih praks in verovanj, obiskujejo le redko. Nekatere je doletela usoda odlagališč smeti, zavetišč narkomanov, »detektoraši« uničujejo jamske arheološke zaklade, veliko dostopnih jam je zapuščenih. Zato se jamarska društva in upravitelji veliko bolj kot raziskovanju jam sedaj posvečajo ohranjanju in varovanju jam.

Kljub temu ti naravni fenomeni v zadnjih treh desetletjih ponovno privabljajo arheologe, ki so oblikovali pod-disciplino arheološke znanosti – arheologijo jam (Bergsvik, Skeates 2012, 7; primer: CAPRA 1999–2007). V zadnjem desetletju ta v svetu dosega vrhunec. Raziskovalci razvijajo nove medznanstvene pristope za preučevanje uporabe jam in vloge jam v pokrajini. Še vedno pa po 200-tih letih raziskovanja ne vemo kaj je tisto, zaradi česar se posamezne jame v izročilu omenjajo kot magične, svete, prostori, kjer se nahaja posebna energija, zakladi. Kaj je razlog, da se Aladinova svetilka skriva prav v jami! Ste kdaj pomislili?

V tokratnem zapisu se bom, da bi ponudila odgovor na zgornje vprašanje, osredotočila in predstavila predvsem eno od možnih razlag pomena in uporabe jam, **kot središča sveta, v kontekstu slovanskih in staroverskih skupnosti**. Na podlagi medznanstvene raziskave primerov jam Ajdovske jame, Hude luknje, Pilance, Potočke zijavke, Triglavce, Trhlovce in Rupe pri Divači, lahko te jame opredelimo kot obredne za čas novega veka (Žorž 2016, 233). Na podlagi poskusa razlage njihove uporabnosti znotraj slovanske mitične zgodbe pa lahko novoveške obredne dejavnosti v njih in jamskih naravne danosti povežemo z zgodnjeslovanskimi predkrščanskimi praksami. Določene jame imajo

lahko pomembno vlogo v obredih povezanih s krogotokom življenja, kot nenehnim rojevanjem, ki omogoča ohranjanje ravnovesja v svetu (Žorž 2016, 229–235). Pri tem najpomembnejšo značilnost predstavlja predvsem vodnatost jame oz. prisotnost čiste, žive vode v njej, kot učinkovite življenjske energije (Žorž 2016, 243). Posebno vlogo ima lahko jama v obredni pokrajini, kot središče pokrajine, še posebej, če se ta nahaja v gori (Žorž 2016, 251–252).

Zakaj ni vsaka jama jama in vse, česar ne razumemo, obredno?

Ob branju uvoda ste si zagotovo ustvarili neko sliko, kaj je za vas jama in o tem kaj boste prebrali v nadaljevanju. Najverjetneje boste ob koncu branja presenečeni.

Kaj je jama?

Razlog je na eni strani v tem, da ima jama kot pojem neskončno pomenov in vsakemu od nas predstavlja nekaj drugega, nikomur pa pojem ni nepoznan. Vendar kaj je pravzaprav jama? Je to luknja v tleh? Naravni pojav? Umetno skopana luknja? Vprašanje je kar naenkrat podobno tistemu, ko vas nekdo vpraša kaj je lajna in se hitro začnete zapletati, kajne?

Z geografskega vidika je jama naravna ali umetna skalna votlina, brežno, vrtača, spodmol, presihajoče jezero, ponor. V kategorijo jam po e-katastru sodijo vodoravne in navpične jame, brezna, spodmoli in ponori naravnega nastanka (spletni vir 1). Ontološko, s filozofskega vidika je jama površinska vdolbina, prehod in notranja praznina omejena s tridimenzionalnimi objekti (Casati, Varzi 1994). Poznamo tudi umetne jame: votline, tunele, rudnike, ki jih ljudje uporabljamo v najrazličnejše namene. Sem sodijo tudi strukture, ki posnemajo jame: na primer megalitske grobnice, piramide, rimska svetišča posvečena bogu Mitri. Nenazadnje, tudi gradbena jama je jama!

Jame so torej v prvi vrsti nekaj kar je za človeka koristne narave. Nekateri arheologi jih opredeljujejo »kot vsako naravno odprtino ali votlino v skali, ki je dovolj velika, da vanjo lahko vstopi človek in jo določeni ljudje poimenujejo kot jamo« (Bonsall, Pickard, Ritchie (2012, 10) po Culver in White-u (2005, 81). Drugi uporabljajo delitev glede na

nastanek jam (Bergsvik, Skeates 2012, 4) ali obliko (Mlekuž 2012a, 201). Na splošno arheologi jame povsod po svetu glede na določene morfološke kontraste delijo na jame in spodmole (angl. rockshelter) (Žorž 2016, 24). Poleg osvetlitve in oblike imajo jame nasprotno od spodmolov vhod, ki je globlji, kot je širok (Weiss-Krejci 2012 po Weaver 2008, 6).

Zaključimo lahko, da pojma jama torej ne opredeljujejo le geološke značilnosti, temveč delno tudi človeško prepoznavanje jam, odnos človek – jama, zato je jama neznanstven pojem in ga moramo v objavah jasno opredeliti (Moyes 2012, 5).

V kontekstu te objave so jame omejeni prostori naravnega nastanka, ki so dovolj veliki, da je lahko vanje vstopil človek. Pogoj je tudi, da v njih najdemo sledove človeške prisotnosti ali pa o njih obstaja ustno izročilo ter da imajo oz. so v času uporabe imele dostopen vhod na površini. Ožje gledano se bom posvetila jamam iz obdobja uporabe Slovanov in obdobja Novega veka.

Kaj je obred?

Podobno kot pri pojmu jama je nujno, da pojasnimo kakšen je v kontekstu tega članka **pomen besede »obreden« in »obred«** (angl. *ritual*), saj se tudi ta skozi prostor in čas precej razlikuje. Na eni strani se dandanes še vedno izvajajo neke vrste **tradicionalni moderni obredi iniciacije**. Na primer skok čez kožo, ki izvira iz 16. stoletja in ga v rudnikih izvajajo kot obred sprejema novincev med stare rudarje (pri nas se to izvaja v Premogovniku Velenje; Spletni vir 2). Na drugi strani ljudje obred večkrat povezujejo z magijo, sektami – nečem nerealnim in nesprejemljivim. Zato obred, ki sicer ima oz. je imel večjo vrednost nekega prehoda, iniciacije jemljejo kot hec.⁷⁴

Raznolik pomen ima obred tudi v znanstvenem in strokovnem kontekstu. Izhaja iz razumevanja pojma religije ter gre moderni etični konstrukt razumske/racionalistične delitve med obrednim/neobrednim, religioznim/nereligioznim (glej Žorž 2016, 27).

Obred je bil v antropologiji tako kot religija sprva razumljen skozi nasprotje posvetni (angl. *secular*) sferi dejanj (Žorž 2016, 29). Ker se

⁷⁴ Prostovoljec v arheološko-psihološkem eksperimentu (več o njem v Žorž 2016, 89–126), ki je bil del doktorske študije o obrednih jamav v Sloveniji, je o obredu povedal: »To, če imamo kakšne obrede jih imamo zaradi štos. Pri tabornikih imamo recimo krst taborniški pa jamarski..pa ta hecanja« (Žorž 2015, 42).

obred v zahodnem svetu običajno ne uporablja v praktične namene, je pogosto opisan kot ne-funkcionalno, nerazumsko dejanje (Brück 1999, 318). Ker se zdi, da obred ničesar ne počne, so ga antropologi opredelili kot simbolno dejanje (Brück 1999, 318), ki predstavlja simbol in komunikacijski vidik človeškega vedenja (Leach 1966; 1968: 523). Pripisali so mu več različnih značilnosti (Žorž 2016, 29). Problem pa nastane, ker si tako obredna kot neobredna dejanja delijo podobne značilnosti. Posledično ima skozi takšno dožemanje večina človekovih dejavnosti tudi obredni vidik in je obred lahko tudi pitje čaja, branje časopisa, čiščenje prostora (Žorž 2016, 29 po Leach 1964 in Brück 1999, 315), vendar te dejavnosti niso nujno »obredne« z drugih vidikov.

Prva ugotovitev je torej, da obred ni nujno vedno verska prva. Obratno antropologom, etnologom pravijo, da ima obred z etnološkega vidika funkcijo; omogoča vpliv na potek dogodkov in varnost človeka – preživetje v družbi ali pa kot dogodek, ki ga občasno povzdignejo nad vsakdanjost (Žorž 2016, 30).

Najbolj problematična je uporaba pojma obred v arheologiji. Ob branju arheoloških objav postaja vse manj jasno kaj arheologi razumejo kot obred, saj tega največkrat tudi ne pojasnijo.

V osnovi lahko uporabo pojma v arheologiji ločimo na tiste objave, ki obred razumejo kot versko prvino in tiste, ki prepoznajo tudi nereligiozne obrede (Žorž 2016, 30). Na tem mestu se moramo vedno vprašati, zakaj nekaterim dejanjem ali sledovom rečemo obredna, drugim pa neobredna?

Večkrat se pojem obred uporablja za opisovanje nečesa kar za nas nima uporabne vrednosti. V arheologiji je ta obredna kategorija pogosto prostor za vse česar arheologi ne razumejo in ne znajo pojasniti v kontekstu racionalističnega razmišljanja. Nekateri v nekaterih sledovih obrednih dejavnosti vseeno prepoznajo družbeno vlogo (omogočajo reprodukcijo, vzpostavljanje družbenega reda, itd.) ali pa v njih vidijo simbolni pomen (Žorž 2016, 30)⁷⁵.

⁷⁵ Primer je koncept *rites de passage*. Koncept *rites de passage* kot obredja prehoda v drug svet/stanje je v znanost prvi uvedel antropolog Van Gennep (1960) l. 1911, ki je obred v osnovi obravnaval kot versko dejanje. Obredi prehoda se odvijajo v treh fazah: ločevanje, sprememba, združitev (Van Gennep 1960, 20). Namen takšnega obreda po Van Gennepu (1960, 11) je, da "zagotovi spremembo v stanju ali prehod iz ene magično-religiozne ali posvetne skupine v drugo." Gre za proces, skozi katerega se posamezniki ločijo od družbe, preidejo v svet, kjer ni družbenih norm (so vsi enaki) in se nato vrnejo v družbeni red.

Vendar je druga ugotovitev to, da v preteklosti, v drugačnem kontekstu in načinu razumevanja sveta, takšna dejanja niso bila nujno nerazumska in povezana z nadnaravnim, iracionalnim. Če upoštevamo antropološke raziskave prvobitnih skupnosti, med naravnim svetom in kulturnim svetom ni dihotomije, zato tisto kar je za nas nadnaravno za prvobitne skupnosti lahko predstavlja nekaj povsem sprejemljivega in logičnega (Žorž 2016, 31). Obredno dejanje v takšnih skupnostih verjetno tudi ni časovno in prostorsko ločeno od vsakdanjega življenja. Torej obrednega in neobrednega ne moremo strogo ločevati za skupnosti, ki ne ločujejo svetega in posvetnega. Robovi so zamegljeni, dejavnosti se prekrivajo in mestoma delujejo vzajemno in sočasno.

Prav tako pa prvobitne skupnosti ne ločujejo med rezultatom magičnega in tehnološkega dejanja. Oboje omogoča preživetje v smislu preskrbovanja, pomemben pa je proces. V Avstraliji je za Aranta lovce nujno, da preden gredo na lov, najprej slikajo na skale – to je del lovskega procesa (Anati 1989, 10). Z vidika zahodne znanosti pa to ni učinkovito dejanje⁷⁶.

To pa nas vodi do končnega zaključka, da uporaba pojma obred kot izključno verske, simbolne prvine, predvsem za arheološke sledove, za katere nimamo pisnih virov, v arheologiji ne sme biti brezpogojna. Naša individualnost, značilnost, na primer vera, na eni strani vpliva, da religijo kot tako razumemo bolje (kot vernik), na drugi strani pa lahko popači naše rezultate, saj rezultati lahko odsevajo naš način razumevanja sveta, skozi katerega jih skušamo razložiti (Žorž 2016, 29, po Insoll 2004, 14). Najprej moramo torej ugotoviti ali so skupnosti, ki jih obravnavamo ločevale praktične od simbolnih dejanj na način, kot to počnejo moderni ljudje. Iz tega sledi, da moramo obred in obredno pri tem postaviti v kontekst verovanja, ideologije, religije ter jasno opredeliti kaj je namen obreda ter kaj obred pomeni za nas oziroma v kontekstu naše študije. Tu se seveda srečamo s problemom opredeljevanja preteklega razumevanja sveta, ki vsekakor venomer predstavlja le nek približek dejanskemu (Žorž 2016, 28).

⁷⁶ Prostovoljec v eksperimentu je to pojasnil na način: »...recimo tam je bilo zelo zanimivo (v Boliviji) smo delali s predniki našimi. So bili določeni obredi in ko gledaš tisto recimo, tiste ljudi, ki so na nek način še vedno staroselci pa to in nekako kar verjameš v to kar počnejo in da tudi ti obredi imajo nek smisel, čeprav je to pač neko dejanje, ampak poanta je kaj človek verjame, kaj je s tistim kar se pač zgodi.« (Žorž 2015, 28).

V okviru te objave⁷⁷ obred razumem kot dejanje s praktično in simbolno učinkovito funkcijo. Gre za ponavljajoče se dejanje, ki omogoča potek dogodkov ali pa vpliva na razmere in dogajanje v svetu (kot ga razlaga Pleterski 2014, 20). Simbolno je v tem primeru enako praktičnemu, ker ima tudi funkcijo.

Kratka zgodovina arheologije jam

Svetovni pregled

Zgodovina arheologije jam sega v prvo polovico 19. stoletja, ko so jame raziskovali z geološkega, paleontološkega in antikvarnega vidika (Bergsvik, Skeates 2012, 2). Vse do konca 90-tih let prejšnjega stoletja je bilo širom sveta sistematično arheološko raziskanih na stotine jam (Žorž 2016, 14).

Prve razlage rabe jam kot bivališč so temeljile na evolucijski ideji o tem, da so ljudje najprej živeli v jamah, nato pa v stalnih planih naselbinah (Moyes 2012, 4; Bergsvik, Skeates 2012, 8). Ta ideja je izhajala predvsem iz raziskav paleolitskih jamskih najdišč in iz poimenovanja prvega človeka kot »jamskega človeka« (angl. cave man) in izvira že iz 19. stoletja (Žorž 2016, 14). Zaradi modernega mita o primitivnem in nazadnjaškem človeku, ki živi v jami, je bilo ostanke v jamah lažje in nesporno razložiti kot sledove bivanja (Tomkins 2012, 61) ali kot odlagališča (Moyes 2012, 4). V zadnjem desetletju so arheologi z raziskavami dokazali, da so se ljudje vsaj v času prazgodovine najverjetneje v jamah zadrževali le začasno, predvsem pa v vhodnem delu jam, ter v njih večinoma niso stalno prebivali (Žorž 2016, 15, 18). Vendar je predsodek o primitivnem jamskem človeku tako globoko ukoreninjen, da je v poljudnih medijih in šolskih gradivih še vedno pogosto predstavljen kot človek, ki biva v jami.

Rabo jam v različnih obdobjih so v nadaljevanju razlagali kot tudi kot zavetišča, pribežališča, (medvojne) bolnice, skladišča, nadzorne postojanke, pastirske postojanke, vir surovin, grobišča in drugo.

Jame je kot obredne prostor prvič omenil J. Fewkes l. 1910 (povzeto po Moyes 2012, 4). Na splošno pa so njihovo obredno rabo v stroki sprejeli šele v 80-tih in 90-tih letih kot posledico večanja zanimanja za

⁷⁷ V kontekstu mitične zgodbe naravoverskih skupnosti, ki jo opisujem v nadaljevanju – poglavje Krogotok življenja na primeru slovanske mitične zgodbe.

preučevanje obreda (Brady 1989; Moyes 2012, 4; Watson P. J. 2012; Tomkins 2012). V Evropi so jame kot obredne pogosteje pričeli opredeljevati po odkritju jamskih slikarij v Španiji in Franciji (Moyes 2012, 7; Clottes 2012, 19). Med obredne jame sodi tudi uporaba jam za pokopavanje. Pojasnjevanje uporabe jam kot grobišč in obrednih prostorov je vodilo v simbolne in metaforične razlage pomena jam. Številni raziskovalci jame razlagajo kot metaforo za podzemlje in/ali kot prehodni prostor – maternico, njihov vhod pa kot vulvo (Dixon 1977; Eliade 1982; Barriére 1982; Clottes in Lewis-Williams 2003; Bjerck 2012; Gradioli, Meaden 2012, 196; Rowan, Ilan 2012, 103). Večkrat se omenjajo kot mejni prostori (Tomkins 2012, 67, 73, Whitehouse 1992; Skeates 2012, 41; Stodart, Malone 2012, 51; Stone 2012, 369; Bjerck 2012, 60).

Arheologija jam v Sloveniji

Slovensko raziskovanje jam je v veliki meri sledilo svetovnemu trendu. »Oče slovenske speleologije«, kot ga poimenuje Kranjc (1990, 212), ki je v Sloveniji raziskal in opisal več kot sedemdeset slovenskih jam (Vajkard Valvasor 1689; objava 1984), je bil Janez Vajkard Valvasor (Priatelj 2011, 138). Do konca 19. stoletja so tuji strokovnjaki naravoslovnih znanosti k Valvasorjevim dodali še sto novoodkritih jam (Kranjc 1990, 213), ki so jih obravnavali kot naravne fenomene. Prva izkopavanja so paleontologi izvedli v Postojnski jami s pričetkom l. 1819 (Priatelj 2011, 138). Zatem so sistematična arheološka izkopavanja v jamah, predvsem na slovenskem Krasu, šele od druge polovice 19. stoletja dalje izvajali izobraženci, ki so imeli velik interes za prazgodovino (Priatelj 2011, 139). Razcvet arheologije jam v Sloveniji predstavljajo sistematična izkopavanja paleolitskih jamskih najdišč v prvi in drugi polovici 20. stoletja. Skupno te raziskave predstavljajo največji doprinos podatkov o jamskih najdiščih, predvsem za obdobje paleolitika (Žorž 2016, 17).

Zadnjih trideset let so se z jamami ukvarjali le redki raziskovalci. Med najbolj znane sistematično raziskane jame sodijo Divje babe I, Podmol pri Kastelcu in Acijev spodmol. V zadnjih dveh desetletjih so potekale tudi revizije najdb iz že raziskanih jamskih najdišč (primer Viktorjevega spodmola in Male triglavce (Turk et al. 2004) ter Potočke Zijavke (Odar 2012)).

Kasnejše sistematične raziskave so v manjši meri potekale do konca 90-tih let prejšnjega stoletja, nato pa so skoraj v celoti zamrle. V več kot sto letih slovenske arheologije jam je bilo tako od 12 000 odkritih

slovenskih jam vpisanih v eKataster jam (Spletni vir 1), v Registru nepremične kulturne dediščine (spletni vir 7) registriranih le okrog 150 jamskih arheoloških najdišč.

Rimskodobnim, srednjeveškim in novoveškim ostankom v jamah se arheologi pri nas niso dosti posvečali, čeprav so v jamskih sedimentih večkrat zastopani (Žorž 2016, 19). Opredelitev novoveške rabe jam temelji predvsem na pisnih/ustnih virih in antropološko/etnološkem pristopu (Pleterski 2014; Hrobat 2010; Hrobat Virgolet 2014, 2015; Mencej 2009; Gams 2004).

Večina objav raziskav jam je omejena na tipološko analizo predmetov in opis stratigrafskih plasti. Posamezni avtorji so na podlagi rezultatov arheoloških raziskav, pisnih in ustnih virov, vseeno navajali številne možnosti uporabe jam in spodmolov na območju Slovenije (Žorž 2016, 19). Uporabo jam v različnih obdobjih so opredeljevali kot stalna bivališča (Marchesetti 1890), sezonske postojanske in začasna zatočišča (Cannarella 1975–1977, Fabec 2003, Novaković 2003, Mlekuž 2005, 2012a), kot staje (Boschian, Montagnari Kokelj 2000; Mlekuž 2005; Boschian 2006), grobišča.

Maloštevilni slovenski raziskovalci, navkljub svetovnim trendom, v jamah prepoznajo obredni pomen, vendar razen redkih (primer: Mlekuž 2012a; Turk 2014; Odar 2008), le na podlagi v njih najdenih predmetov, brez nekih širših kontekstualnih utemeljitev. Kot maternico paleolitsko jamo Divje babe I razlaga Turk (2014, 342), paleolitsko Potočko zijavko Odar (2012a, 21–30; 2012b), Ajdovsko jamo z neolitskih grobiščem pa Korošec (1981–1982, 26). Kot maternico, vhod v »Mater-Zemljo« ter vhod jame kot vulvo razlaga Jamnik (et al. 2002, 43–45) tudi Koblarsko jamo z grobiščem. Mlekuž (2012a, 5) pravi, da so jame lahko vhod v svet duhov in prostor, kjer se nahajajo magične moči. O slovenskih jamah kot prostorih prehoda v podzemlje (Hrobat Virgolet 2015, 154–155, 160) ali kot del spodnjega sveta, od koder izvira plodnost (Mencej 2009, 199), govori staroversko ustno izročilo o pomenu jam in obredjih v jamah. Na podlagi slovenskega mitološkega izročila so slovenski etnologi v jami v gori prepoznali metaforo za središče sveta – axis mundi (Hrobat 2010, 144–148; Šmitek 2004, 48, 57).

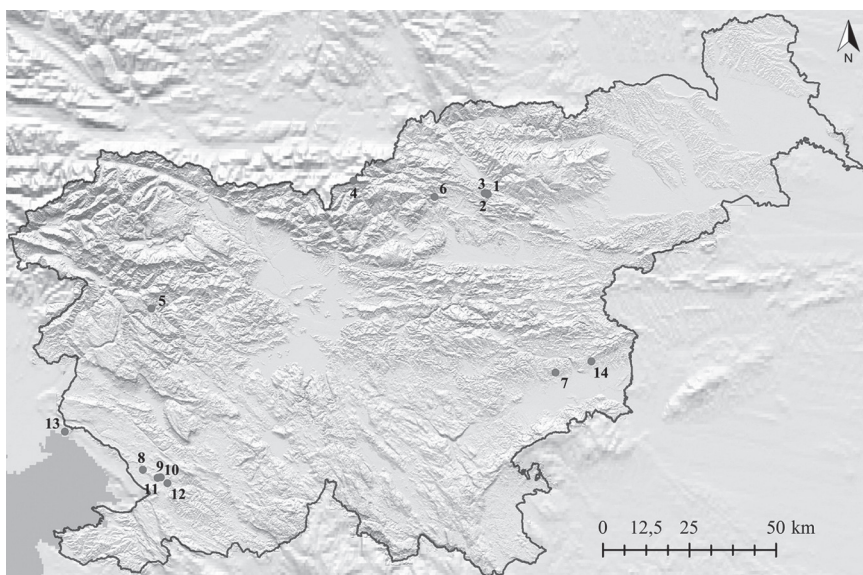
Nekateri slovenski raziskovalci so se v zadnjih petnajstih letih posvečali tudi vprašanju vloge jam, votlin in spodmolov v prostoru oz. obredni pokrajini (Novaković 2003; Odar 2008, 2012a; 2012b; Odar et al. 2015; Mencej 2009; Hrobat 2010; Čok 2012; Pleterski, Šantek 2012;

Pleterski 2014; Mlekuž 2015), večinoma z vidika povezave ključnih orientacijskih točk. Izjema je prepoznavanje jam v kontekstu pokrajine s pomočjo prostorske arheologije (LIDAR posnetkov; primer Mlekuž 2012b), ki se pri nas še uveljavlja.

Obredna raba jam v staroverstvu in naravoverstvu

V tokratnem zapisu želim z vami deliti možnosti odgovorov na vprašanje kakšen pomen je imela jama v kontekstu naravoverstva **v slovanskih in staroverskih skupnostih**, torej v obdobju zgodnjega srednjega veka in novega veka?

Za preučevanje sem izbrala vzorec jam⁷⁸ s sledovi uporabe iz zgodnjega srednjega in novega veka: Huda luknja, Potočka zijavka, Ajdovska jama, Triglavca, Trhlovca, Rupa pri Divači.

Karta prikazuje lokacijo jam izbranih za preučevanje: 1. Huda luknja, 2. Potočka zijavka, 3. Ajdovska jama, 4. Triglavca, 5. Trhlovca, 6. Jama pri Divači (Avtorica: A. Žorž).

⁷⁸ Glej opredelitev pojma jama v kontekstu te študije v podglavju Kaj je jama?

Metoda obravnavanja vzorca jam izhaja iz medznanstvenega pristopa – povezovanja metod in pristopov arheologije, arheoastronomije, etnologije, antropologije, fenomenologije in psihologije⁷⁹.

Z izbrano metodologijo sem preučevala posamezne obredne pokazatelje jame. Arheološki sledovi uporabe jam iz zgodnjega srednjega veka so redki oziroma jih skoraj ni, zato si moramo pri razlagi uporabe pomagati z ustnim izročilom o staroverskih obredih in mitoloških pripovedih, ki lahko razkrivajo starejšo uporabo (Žorž 2016, 233). Izvor staroverstva lahko namreč prepoznamo v starejši ideologiji Slovanov (Žorž 2016, 75, po Pleterski 2014). Sledovom staroverstva lahko preko ustnega izročila sledimo predvsem v zahodnem delu Slovenije, na Krasu, v okolici Bovca in v Posočju. Staroverska obredja so pri nas na skrivaj izvajali vsaj še v prvi polovici 20. stoletja (Žorž 2016, 40)⁸⁰. S študijo jam v Šaleški in Mislinjski dolini sem ugotovila, da obstaja velika verjetnost, da so staroverci živeli tudi na delu Štajerske in Koroške (Žorž 2016). Mitološko izročilo oziroma miti pa predstavljajo ubeseditev mitične zgodbe, ki predstavlja nastanek in delovanje sveta (Pleterski 2014, 17–19) in s tem razkriva še starejše ideologije ter načine razumevanja sveta. Pozornost pri uporabi teh zgodb je vseeno potrebna, saj so nekatere mitične pripovedi lahko popačene ali spremenjene v skladu z ideologijo pripovedovalca.

Nenazadnje je ključno, da naš študijski vzorec z izbrano metodologijo preučujemo znotraj konteksta razumevanja sveta ljudi, katerih sledove preučujemo. Kontekst v primeru v tem članku obravnavanih jam predstavlja ideologija, način življenja, ki ga poimenujem naravoverstvo in mitična zgodba. Obenem jame preučujemo tudi znotraj širšega prostorskega konteksta, znotraj obredne pokrajine.

Naravoverstvo

Naravoverstvo je beseda, ki sem jo v svojo doktorsko študijo vpeljala l. 2015 (Žorž 2016, 33–43). S pojmom naravoverstva sem poskušala zaobjeti neko univerzalno, najenostavnejšo obliko verovanja in načina življenja. Naravoverstvo omogoča ljudem, da razumejo svet: »...je celostno razumevanje okolja (sveta), v katerem bivajo enakopravna živa in neživa bitja, in odnosov med njimi, ki pa ni ločeno na naravno in kulturno.«

79 Več o metodologiji študije si lahko preberete v doktorski disertaciji *Obredna pokrajina: Jame v Sloveniji in Istri kot obredni prostori* (Žorž 2016).

80 Obsežno delo o starovercih v zahodni Sloveniji je objavil Medvešček (2015).

(Žorž 2016, 33). Naravoverstvo na slovenskem povezujem z enakopravnimi skupnostmi v obdobju paleolitika, mezolitika, neolitika, obdobja zgodnjih Slovanov in novega veka. Pojavi se (lahko) neodvisno v prostoru in času, ker ni vezano na kulturo, kot jo razumemo v sodobnem svetu, temveč na dojemanje sveta in odnos do narave (Žorž 2016, 11).

*»Razumem ga kot verovanje, ki je tudi način življenja. Bistvo naravoverstva je **krogotok življenja**, ohranjanje ravnovesja v svetu z neprestanim kroženjem življenjske energije in recipročnostjo v odnosu življenje – smrt – ponovno rojstvo ter daj – dam. Nič in nobena oblika v naravoverskem svetu ni stalna.«* (Žorž 2016, 33).

Mitična zgodba

Pojem mitične zgodbe je v arheologijo vpeljal A. Pleterski (2014). Mitična zgodba nastane s pomočjo izkušnje, poskusov in opazovanja sveta. »Je skupek spoznanj o delovanju sveta, ki ga ljudje ubesedijo v pripoved« (Pleterski 2014, 18). Obenem pa »je nadpomenka mitu, ki je obredni način uporabe mitične zgodbe.« (Pleterski 2014, 18; Pleterski 2015, 17). Mitična zgodba je skozi svojo vsebino in mite dajala ljudem ključne za bivanje v svetu in navodila, ki so omogočala preživetje skupnosti, skozi generacije pa se prenaša z ustnim izročilom (Žorž 2016, 44). Mitično zgodbo lahko z vidika enakopravnih skupnosti razumemo kot obliko znanosti, mit kot znanstveno razlago, oboje pa kot del verovanja in načina življenja, v našem primeru naravoverstva (Žorž 2016, 44). *»Mit, katerega osnova je mitična zgodba, ljudje udejanjijo skozi obredna dejanja in skozi obredno pokrajino (njeno urejanje ali gibanje skozi)«* (Žorž 2016, 44). Simbol mitične zgodbe je torej obredna pokrajina.

Obredna pokrajina

Pojem (obredne) pokrajine ima nešteto razlag, tako kot jama in obred (glej zgoraj), v kontekstu naravoverstva pa jo obravnavam kot neločljivo, dejavno, večploskovno in veččasovno celoto (Žorž 2016, 49). Takšna obredna pokrajina združuje vsakdanji, obredni, praktični in simbolni vidik. Povezuje obredna mesta, obrede, ljudi in neljudi ter se ves čas spreminja sama po sebi – je samourejena in na ta način simbol

nenehnega krogotoka življenja. Red, ponavljanje vzorcev in dejavnosti predstavlja metaforo za ravnovesje. Pojavlja se v naravi sami in je zato osnova mitične zgodbe – na eni strani ciklično delovanje (primer: menjava letnih časov), na drugi strani pa geometrični vzorci v pokrajini ali njenih sestavinah. Pokrajino lahko sestavljajo za nas nežive sestavine, na primer gore, kamni, cerkve, jame, in žive sestavine, na primer drevesa, reke, ljudje, živali, mitična bitja.

Krogotok življenja na primeru slovanske mitične zgodbe

Mitična zgodba, ki predstavlja in omogoča krogotok življenja (pri naravoverstvu), nastopi v besedi kot mit. Uporaba mita pa zagotavlja ljudem dovolj hrane za preživetje (Pleterski 2014, 79). Pri lovsko-nabiralniškem načinu preživljanja pokrajina lahko sama po sebi nudi dovolj virov za preživljanje, za poljedelstvo in živinorejo pa je potrebno zemljo, ki omogoča preživetje rastlin in živali, preroditi, ji pomagati, da obrodi (Žorž 2016, 57, po Pleterski 2014). Za obdobja, ki jih obravnavam imamo namreč opravka s poljedelsko-živinorejskim načinom preživljanja.

Ohranjanje ravnovesja v procesu krogotoka življenja, ki omogoča preživetje, se odraža na dveh ravneh, v dvojiških protistavah in trojiškem sistemu.

Potek krogotoka življenja na primeru slovanske mitične zgodbe (Avtor: A. Žorž).

Dvojiške protistave se pojavljajo tako v pokrajini, kot tudi v mitičnem izročilu; na primer: moški – ženska, svetloba – tema, vzhod – zahod, zima – poletje, deževno obdobje – suho obdobje. Trojiški sistem – naravno število tri – je trojna življenjska sila, ki prežema vse (Pleterski 2014, 13; Pleterski 2015, 16). Trojiški sistem, tudi tročan, sestavljajo tri sile: voda – zemlja – ogenj. Osnova trojnega sistema je kozmos s tremi ravnmi sveta: zgornji – srednji – spodnji svet. Njegovo središče predstavlja axis mundi, ki povezuje vse tri ravni sveta in iz katerega izvira življenje. Trojnost se skozi mitično izročilo pojavlja ves čas (npr.: tri šibe, tri strele).

V poljedelsko-živinorejski mitični zgodbi skozi dvojiške protistave lahko prepoznamo izmenjavanje plodnega in neplodnega dela leta. Z zimo nastopi smrt, s poletjem pa življenje. Jesen in pomlad v tem primeru pomenita prehod iz enega v drugo stanje. Na tem mestu v zgodbo stopi spolni odnos, ki je potreben za preroditev zemlje, ki plodna nato nudi hrano za preživetje. Za spolni odnos, ki omogoča ponovno rojstvo, sta potrebna ženska in moški (Žorž 2016, 58). Pri tem lahko smrt predstavlja tudi zahod, ponovno rojstvo pa vzhod.

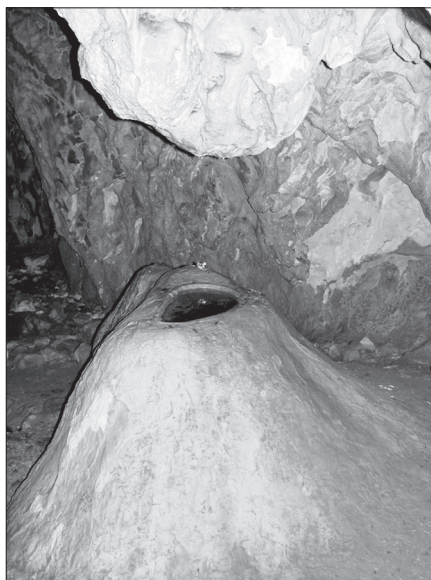
Pleterski (2014, 41) to opiše kot: Moški jeseni prosi žensko za spolni odnos. »Ženska mu ne da«, zato nastopi zima (konec blagostanja). Spomladi pride povodni mož, ki prinese ogenj in sonce. S spolnim odnosom naredi žensko (pokrajino) plodno ter sproži ponovno rojstvo, ki vodi v poletno blagostanje (Pleterski 2014, 41).

»Dvojiški sestavi združitev/razdružitev, noč/dan, zima/poletje, deževno/suho, pomanjkanje/izobilje so le drugo ime za nenehno rojevanje oz. kroženje življenja s pomočjo trojne življenjske sile« (Žorž 2016, 59).

Krogotok življenja je torej osnova mitične zgodbe naravoverskih skupnosti – posnema naraven krogotok življenja, ki pomeni izmenjevanje življenja, smrti, ponovnega rojstva, prehodnega obdobja/prehoda, ki sklene krog – urejenost. Poteka s pomočjo dvojiških sestavov in trojne življenjske sile (Žorž 2016, 57). KROGOTOK ŽIVLJENJA = NENEHNO ROJEVANJE.

Na mikro ravni se ta proces nenehnega obnavljanja odvija znotraj vsakega organizma, nato znotraj posameznega obrednega prostora, na makro ravni pa se vključuje v proces ohranjanja ravnovesja v pokrajini in skupnosti. Ključni del v krogotoku življenja zato v sklopu ideologije enakopravnih skupnosti predstavlja pokrajina kot simbol mitične

zgodbe (Žorž 2016, 57. Še poseben pomen v takšni pokrajini imajo prostori prehoda ali prehodni prostori, kjer se krogotok življenja odvija sam po sebi, ter letni in ponavljajoči se obredi (Žorž 2016, 51).

Kotanja z vodo oziroma škovnica z vodo iz jame Triglavce (Avtor: Pleterski; Žorž 2016, 197, Slika 6.68).

Poskus razlage uporabe jam znotraj naravoverske mitične zgodbe

Vzorčni primeri

TRIGLAVCA

Triglavca je spodmol pri Divači, v katerem sistematičnih arheoloških raziskav še ni bilo, vendar se v njej nahaja stalagmit z naravno kotanjo, nad katerim je kapnik s katerega se v kotanjo steka voda, ter trije večji kapniki. O Triglavci obstaja natančno opisano ustno izročilo o novoveškem obredu, ki ga je zapisal Čok (2010). Ob skalni kotanji so se enkrat letno zbirali svečenik in štiri svečenice. Takrat je svečenik v kotanjo z vodo natresel zrnje. Čez nekaj dni, ko je zrnje vzklilo, ga je odnesel in zasadil na bližnjih poljih za spobujanje dobre letine (povzeto po Čok

2010)⁸¹. Druga pripoved pravi, da tri »kamnite glave« ali kapniki v jami predstavljajo tročana, ki stoji nasproti stalagmita s kotanjo – deve, ki predstavlja žensko z vulvo, in stalaktita nad njo – devača. V kontekstu statoverstva je Deva staroversko božanstvo rodnosti.

V krogotoku življenja sta imela kot dvojiški protistavi v jami Triglavci vlogo kapnik, s katerega kaplja voda, kot moški princip, in naravna kotanja, v katero se steka voda s kapnika, kot ženski princip. Voda, ki kaplja s kapnika, je čista voda – živa voda in v mitični zgodbi spolnega odnosa med žensko in moškim predstavlja oplajajočo vodo, spermo. Čista voda se v kontekstu mitične zgodbe treh ravni sveta steka iz zgornjega sveta skozi zemljo v spodnji svet (povzeto po Žorž 2016, 233). Voda, ki neprestano kaplja s kapnika v kotanjo omogoča nenehno ploditev. Simbolizira neprekinjen spolni odnos (Čok 2012, 22–23). Deva in Devač s tem omogočata nenehno rojstvo, življenje, ki je osnova za krogotok življenja. Širše gledano je jama v tem primeru prostor nenehnega pretoka življenjske energije. Pokazatelj rabe jame v krogotoku življenja so tudi trije kapniki ob Devi in Devaču, tročani, ki jih na primeru slovanske in staroverske mitične zgodbe lahko razumemo kot skupek treh življenjskih sil, ki omogočajo ponovno rojstvo; skozi izročilo pa predstavljajo božanstvo Triglav, tri bogove v enem.

Vlogo jame lahko prepoznamo tudi v širši pokrajini. Na trodelno strukturo in simbol Triglava nakazuje etimologija imen v skupini treh jam: Triglavce, Male Triglavce in Trhlovce (obe jami v neposredni bližini Triglavce). Sled staroverske obredne pokrajine pa se je obenem ohranila v imenu najbližjega mesta Divača, ki so ga domačini izgovarjali kot D'vač oz. Devač (Čok 2012, 23).

TRHLOVCA

Jama Trhlovca leži v bližini Triglavce. V preteklosti se je imenovala tudi Terglouca in Triglouca, ime pa naj bi dobila po treh kamnih nad jamo (Čok 2012, 40; Čok, Placer 2011, 272). Čok je v okolici jame prepoznal pet točk s skupinami treh kamnov (Čok 2012, 41). Na križišču sredine glavnega rova in stranskega rova se je do druge svetovne vojne nahajala večja kotanja v katero je kapljala voda (Čok, Placer 2011, 272). Arheološko je bila raziskana v 80-tih letih prejšnjega stoletja, vendar sledovi sodijo v obdobje neolitika in bakrene dobe (Leben 1988, 69; Petru 2004,

81 Več pripovedi o Triglavci Čok navaja tudi v knjigi *V siju mesečine* (2012).

202). Tudi o Trhlovci obstoja ustno izročilo o obredni uporabi kotanje. Poleg uporabe za pitje vode, so spomladi v njej nekje do I. svetovne vojne izvajali obred prerokovanja (Čok, Placer 2011, 374). Iz kotanje so v lončeno posodo zajeli vodo in jo odnesli na oltar v Ruščevo dolinco. V posodo so položili tri šibe. Če so na vseh treh pognali poganjki je pomenilo, da bo prihajajoče leto dobra letina. Če sta pognali le dve se je obetala manjša suša. V primeru enega poganjka je bila suša večja, če ni pognala nobena šiba pa naj bi bila tisto leto res huda suša in lakota (povzeto po Čok in Placer 2011, 274).

Obredna pokazateljica za Trhlovco sta kotanja in obred vedeževanja, prav tako poimenovanje jame in skupine treh kamnov, ki lih lahko razumemo kot tročane. Poudarjanje trojnosti je še posebej vidno v pomenu treh poganjkov na treh šibah, ki napovedujejo izobilje, kar nakazuje, da so jamo uporabljali staroverci (Žorž 2016, 195). Nenazadnje pozornost vzbuja tudi lokacija kotanje v katero se je stekala voda, na križišču, ki lahko predstavlja prostor prehoda⁸².

RUPA PRI DIVAČ

Na obrede povezane s plodnostjo in rodnostjo pri starovercih nakazuje tudi ustno izročilo o Rupi pri Divač, vendar točna lega jame ni znana. Najverjetneje se nahaja na območju Divače (Medvešček 2006, 220; Pleterški 2014, 93–100). V jami, katere lokacija je bila tudi v času njene uporabe skrivnost, se je do prve svetovne vojne nahajal Devar – velik kapnik v obliki moškega spolovila. V jamo so vodili neplodne ženske, saj naj bi Devar pomagal pri plodnosti (Medvešček 2006, 220). Na podlagi izročila lahko jamo povežemo z obredi plodnosti.

HUDA LUKNJA

Huda luknja je najdaljša odkrita jama v soteski Hude luknje, kjer se nahaja največ jam na kvadratni kilometer v celotni Sloveniji. Leži na vzhodnem delu, sončni strani hriba Tisnik. Oblikovala jo je ponikalnica Ponikva, ki se v jami zlije v jezerce in se po slapu steka v nižji nivo jame, po strmem rovu pa v reko Pako. Jama je bila prvič omenjena že leta 1436

⁸² Pomen križišča je viden tudi v jami Huda luknja. Križišča, kjer se srečujejo pomembne osi, so v kontekstu naravoverske obredne pokrajine verjetno predstavljala točke prehoda.

kot Črna luknja (Zupanc 2004, 36; Šafarič, Ravljen 1991, 110). Prvič je bila raziskana leta 1891, leta 1894 pa so jo že predstavili kot prvo turistično urejeno jamo. Ime Huda luknja je jama pridobila šele po drugi svetovni vojni (Žorž 2016, 163). Redke arheološke najdbe, med katere sodijo novc Antonia Pia in časovno neopredeljivi odlomki lončenine, so odkrili jamarji, vendar so bile po večini izgubljene.

Na jamo je vezano bogato ustno izročilo, ki kaže na njeno pomembno, morda naravoversko vlogo. V jami naj bi roparji in tolovaji hranili na gradovih naropane zaklade (Orožen 1936, 138). Zaklad, ki je bil shranjen na drugi strani jezercja v jami, sta stražila roparski poglavar Črna smrt in njegov sin Henrik (Hudales, Stropnik 1991, 123, 124). V eni od zgodb je jamo na dan usmrtitve Henrika zalilo hudo neurje, ki je zakrilo ves zaklad (Šafarič in Ravljen 1991, 110). Druge pripovedi omenjajo, da sta v jami prebivala Pozoj in povodni mož, v okolici naj bi se pojavljale Žal žene⁸³/bele žene, Črna Žena, dandanes pa velja povedka o Beli ženi, ki štopa ob vходу v jamo (Žorž 2016, 164).

Na staroverski obredni pomen v krogotoku življenja lahko nakazuje že samo poimenovanje v povezavi s prilastkom bel/črn kot simboloma za izmenjavanje življenja/smrti, plodnega/neplođnega obdobja. To se odraža v prvotnem poimenovanju jame kot Črne luknje ter v ustnem izročilu, kjer se omenjajo mitološka bitja Črna in Bela žena ter poglavar Črna smrt.

Kot obredne pokazatelje lahko prepoznamo lego jame na sončni strani hriba ter pozicijo ob križišču ponikalnice Ponikve in reke Pake, ki »je v slabših klimatskih pogojih omogočala najbližji vir hrane, obenem pa odlično nadzorno točko za mimoidoče živali, ki so se napajale v vodnem viru, viru življenja.« (Žorž 2016, 166). Mitološko izročilo kaže predvsem na njeno obredno rabo v času od prihoda Slovanov naprej. Kot drugo, njeno prvotno ime »Črna luknja« najverjetneje izhaja iz ponikalnice, ki je črna (prenaša sedimente in se pretaka pod zemljo) in velja za »gnilo vodo«, tisto, ki v poljedelsko-živinorejski mitični zgodbi ne prinaša izobilja. Ponikalnica, nečista voda, se steka v Pako, čisto vodo, in tako križišče pred jamo in jama že sama po sebi v pokrajini lahko predstavlja nasprotje med oplajajočo in gnilo vodo, izobiljem in neizobiljem oz. prehodno mesto, simbol ponovnega rojstva (Žorž 2016, 167–168).

83 V izročilu so Žal žene vedeževalke, ki kmetom svetujejo glede sajenja poljščin (Vrbič 2010).

Na neplodni pomen jame kaže tudi izročilo o poglavarju Črna smrt, Črni ženi (dvojiška protistava črno-belo, plodno-neplodno) in Henriku, ko jamo zalije neurje, ki simbolizira zimo, neplodni del leta. Vsa tri mitična bitja, ki živijo v Hudi luknji, zmaj (pozoj), Črna žena in povodni mož so povezana z zakladom, ki je metafora za izobilje in vodnato jamo oz. vodo. Vsa tri bitja imajo nadzor nad vodo, kot glavno življenjsko silo. Povodni mož je gospodar vode⁸⁴, v tem primeru gnile, neplodne vode in ga lahko povežemo z neplodnim delom leta. Zmaj je vodna žival, ki omogoča prehod iz enega obdobja v drugega. Na eni strani z goltanjem na drugi pa kot simbol izobilja in plodnega leta⁸⁵. Morda lahko razlog, da se ustno izročilo o omenjenih bitjih, ki z zapiranjem vode prinašajo neizobilje, z odpiranjem pa izobilje, zgoščuje prav na območju Hude luknje prepoznamo v prehodnem obrednem mestu izliva Ponikve v Pako (Žorž 2016, 168).

POTOČKA ZIJAVKA

Potočka zijavka se nahaja na pobočju gore Olševe, v Vzhodnih Karavankah. Vhod v jamo leži na nadmorski višini 1675 m in je usmerjen proti jugu (Žorž 2016, 173). V jami so pred drugo svetovno vojno potekale intenzivne arheološke raziskave, vendar so bile vse najdbe razen kamenih predmetov in koščenih konic uničene v bombnem napadu v času druge svetovne vojne. Kasneje je bila jama raziskana še v letih 1997 do 2000, l. 2012 pa je Odar opravil mokro sejanje deponije iz časa prvih raziskav.⁸⁶ Večina odkritih najdb sodi v obdobje paleolitika. Odar je v temnem delu jame prepoznal tudi skalno skledo s sledovi človeške obdelave v katero se s stropa steka voda. V času zimskega sončnega obrata skledo neposredno osvetljuje sonce (Odar 2012a). Čas izvora sklede in njena uporaba ni poznana, vendar Odar sklepa, da je nastala vsaj enkrat po začetku železne dobe, saj kaže, da je bila njena notranjost izklesana

84 »Gospodar vode je gospodar živine, blaga, bogastva.« (Pleterski 2014, 302).

85 Zmaj z goltanjem omogoča prenos življenjskih moči, prehod iz enega stanja v drugo (Pleterski 2014, 67), torej ponovno rojstvo. Povezavo med votlo vodnato jamo oz. jamo v kateri živi zmaj ter goltanjem pa lahko prepoznamo tudi v sorodnosti indoevropskih korenov *gwor, gora in *gwer, goltati, žrelo, grlo (prevod po Hrobat 2010, 148). Na drugi strani je zaklad, ki ga čuva zmaj v poljedelski mitični zgodbi, simbol izobilja oz. plodnega leta. V njegovem želodcu so plodovi zemlje, zmaj pa je vodno bitje in živi tam, kjer se pretakajo vode (Pleterski 2014, 67).

86 Več o najnovejših odkritjih v Odar 2008, 2012, 2014, 2015, Odar et al. 2015.

s kovinskim dletom (Odar 2012a). Zopet gre za čisto, oplajajočo vodo; zimski sončni obrat pa oznanja čas prehodnega obdobja med plodnim in neplodnim delom leta; to je trenutek, ko sonce premaga temo in omogoči novo rojstvo.

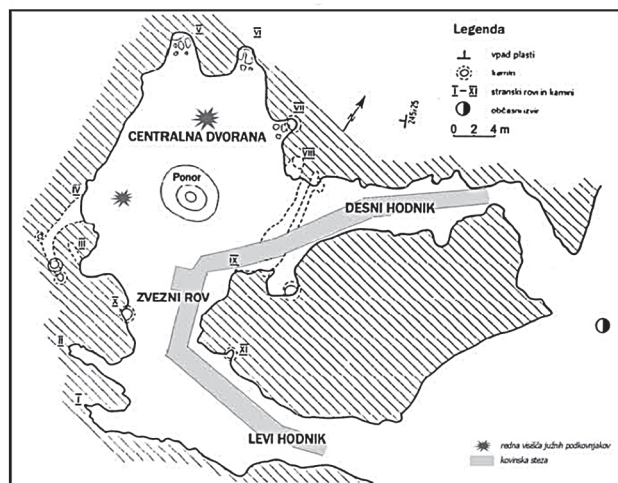
Na jamo se veže tudi ustno izročilo o bogatem zakladu, ki ga skriva jama in o zmaju, ki od znotraj kljuva goro. Pri nastanku jame naj bi sodelovali Žal žene in Ajdovski ljudje⁸⁷; mitični liki, ki so v slovenskem izročilu pogosto povezani z jamami in simbolizirajo prehod iz enega v drugo obdobje (glej podpoglavje Huda luknja). Na obredno ohranjanje ravnovesja – rodnost pokrajine, nakazuje tudi nabiranje »zdravilne sige«, t. i. Marijinega mleka (Odar 2015, 155), za katero so verjeli, da zdravi živino in ljudi. Poseben pomen bi lahko imela jama zaradi lege v gori (glej poglavje Jama kot središče naravoverskega sveta).

AJDOVSKA JAMA

Ajdovska jama leži zahodno od Krškega in je od reke Save oddaljena 5 km. Na jugovzhodnem delu lahko vanjo vstopimo skozi dva vhoda, ki sta obrnjena proti vzhodu. Trideset metrov pred desnim vhomom se nahaja estavela ali kraški izvir, ki občasno vodo tudi požira in je dejaven le ob večjih nalivih. Takrat se meteorne vode zbirajo pod glavno dvorano, kjer se verjetno nahaja manjše jezerce. V glavno dvorano vodita dva rova. V jami živi tudi največja kolonija netopirjev na Severnem Balkanu (Žorž 2016, 184). Od 60-tih do začetka 90-tih let prejšnjega stoletja so v njej izvajali več sistematičnih arheoloških raziskav. Med odkrite ostaline sodi nekaj najdb iz paleolitika, eneolitika, bronaste dobe. Med najobsežnejše ostaline sodijo neolitske, ki pripadajo grobišču in sledovom pogrebnih obredov (Horvat 2009). V najmlajših plasteh, po celotni površini, razen v vzhodnem delu osrednje dvorane, pa so odkrili velike količine srednjeveške in novoveške lončenine ter kurišče (Žorž 2016, 185). Od 15. stoletja dalje so v jami kopali tudi gvano, iztrebke netopirjev, ki so jo uporabljali kot gnojilo (Rižnar 1992).

Ustno izročilo v povezavi z jamo omenja velikana Ajda, hudiča in zmaja. Etnološko izročilo pravi, da obstaja do Ajdovske jame tik ob Savi prehodni rov in da so se Ajdi nekoč tako sprehajali do Save in nazaj kar pod hribom (spletni vir 8). Še posebej zanimiva pa je zgodba o Ajdovski deklici, ki je živela v jami. V levem vhomu je odkrila ribnik poln

⁸⁷ Ajdi lahko nakazujejo uporabo jame pri staroverskih skupnostih (Žorž 2016, 75).

Načrt Ajdovske jame z označeno potjo za obiskovalce (prirejeno po Rižnar 1992; Presetnik in Kotarac 2004, 6).

zlata in rib. V desnem je bil dolg hodnik, na koncu hodnika pa prepad, v katerega je deklica padla. Deklice niso nikoli več videli, zlato pa so pobrali iz jame (povzeto po Maša Žgalin, pripovedi učencev OŠ Maksa Pleteršnika Pišce).

Na prisotnost ljudi v jami v času srednjega in novega veka kaže že velika količina odlomkov lončenine. Kot pokazatelj naravoverske obredne rabe lahko prepoznamo vodnatost jame: izvir čiste, žive vode pred desnim vhomom, ter kurišče, ki je bilo najdeno v enem od stranskih rofov. Drugi pokazatelj je ustno izročilo o Ajdovski deklici, ki nakazuje pomen levega rova kot tistega, kjer se nahaja zaklad, ki simbolizira izobilje – plodni del, ter desnega kot tistega, ki vodi v smrt, neizobilje – neplodni del. Pomen levega rova kot tistega, ki simbolizira življenje, še bolj poudarja dejstvo, da sonce osvetljuje le levi vhod v jamo. Desni vhod torej deluje le kot izhod. To v povezavi z vodnatostjo jame nakazuje na obredno vlogo v krogotoku življenja z izmenjavanjem dvojiških protistav (leva/desna, vhod/izhod, smrt/življenje, izobilje/neizobilje) in prisotnostjo oplajajoče življenjske sile – vode (Žorž 2016, 188). Poleg izvira ob desnem vhomu bi kot takšno lahko prepoznali tudi reko Savo, do katere jama predstavlja prehod v izročilo o Ajdih.

Razprava

Jama kot prostor krogotoka življenja in prostor od koder izvira vse živo. Skozi študijo vzorca jam se kaže, da vse jame vsekakor niso bile primerne za izvedbo obredov, niti niso igrale vloge v krogotoku življenja. Predvidevamo lahko, da so bile v kontekstu naravoverstva in nenehnega ohranjanja ravnovesja pomembne naslednje naravne značilnosti: vodnata jama s čisto, pretakajočo se vodo, skalne kotanje, križišča, ciklične spremembe jame, vhod usmerjen proti vzhodu ter naravni pojavi (jamske tvorbe, oblika vhoda in jame), naravne značilnosti, ki se pojavljajo v številu treh (trojiški sistem – tročan), in tiste, ki posnemajo oblike ženskih in moških genitalij (Žorž 2016, 234) ter drugih dvojiških protistav.

Na podlagi arheološko-psihološkega eksperimenta sem pokazala, da določene jame v posamezniku na nezavedni ravni, z dražljaji, ki jih zaznavamo v jami, vzbudijo nek ponotranjen občutek o prostoru (t. i. povratni učinek). Na eni strani jih dojemamo kot maternico, na drugi strani kot podzemlje, kot nekakšno metaforo za našo podzavest⁸⁸. Ob povratku iz jame, nazaj na svetlo, posameznik občuti prijeten občutek, ki ga lahko enačimo z občutkom nekakšnega ponovnega rojstva (Žorž 2016, 239). Na eni strani jama vzbuja občutek nevarnosti, na drugi strani pa nam nudi zavetje, kot varen in omejen prostor. Krogotok se v jami na ta način odvija že z našim gibanjem skozi jamo, na podlagi izmenjavanja teme/smrti, svetlobe/rojstva.⁸⁹

Takšno univerzalno dojetje prostora zopet nakazuje, da je lahko jama tudi pri naravovercih, kjer je nenehno rojstvo predstavljalo smisel življenja, skupno vsem pomenila prehodni prostor ponovnega rojstva – maternico. Občutek o prostoru kot maternici v nas vzbudijo zunanji dražljaji, ki so enaki pogojem v maternici, tj. pred rojstvom: žuborenje vode, stalna temperatura, menjavanje toplote in hladu v določenih delih jame, postopno menjavanje od svetlega do temnega dela, vlažno okolje, pretakanje ali

88 Rezultati arheološko-psihološkega eksperimenta zahtevajo posebno objavo. Več o njem si lahko preberete v doktorski disertaciji (Žorž 2016).

89 Vstopanje in izstopanje iz jame kot coitus ali proces ločevanja in združevanja je s psihoanalitičnega vidika predstavil H. P. Blum (2011). V osnovi je sicer model podoben konceptu rites de passage Van Gennepa (1960, 20), kjer se obredi prehoda odvijajo v treh fazah: ločevanje, sprememba (ki jo lahko enačimo s ponovnim rojstvom) in združitev.

kapljanje vode, ki pa so prav tako ključne značilnosti jam, ki jih navajam v začetku poglavja.

Z antropološkega vidika ima takšna jama, s cikličnimi značilnostmi, v kateri se ravnovesje odvija samo po sebi, značilnosti prehodnega mesta. V njej se posledično nahaja in pretaka učinkovita življenjska energija in je simbol ter utelešenje krogotoka življenja in poljedelsko-živinorejske naravoverske mitične zgodbe, kjer je za preživetje v skupnosti potrebno ohranjanje ravnovesja s prepородom (Žorž 2016, 242).

Do enakega zaključka pridemo z etnološkega in mitološkega vidika; jama predstavlja maternico, prostor plodnosti na podlagi njene samoobnavljajoče značilnosti, nenehne ploditve, spolnega odnosa med žensko in moškim (npr. Devo in Devačem v jami Triglavci; Devačem v jami Rupi pri Divači). Jama je bivališče mitoloških bitij, ki simbolizirajo prehod iz enega v drugo obdobje leta itd. (npr.: zmaj, povodni mož). Poleg dvojiških protistav ima pomembno vlogo trojiški sistem, ki se odraža v združitvi treh življenjskih sil; ognja in vode v jami, ki je sinonim za zemljo. Zanimivo je tudi dejstvo, da je jama z etimološkega vidika ženskega spola.

Če nadaljujemo, v maternici imamo stik z mamó, ki nam omogoča preživetje in v naravoverskih skupnostih lahko predstavlja metaforo za pokrajino. Kot mamó, starša, pokrajino dojemajo tudi prvobitna ljudstva (Žorž 2016, 242).

JAMA = MATERNICA = ZEMLJA = ŽENSKA = MATI ZEMLJA

Prehoden pomen pa imajo lahko tudi druge sestavine pokrajine s prehodnimi značilnostmi: ribniki, izviri, soteske, kamni, križišča. Ključna značilnosti, ki povezuje te prostore je oblika, ki posnema ženske rodne dele telesa, in pretakanje čiste vode skozi njih oz. voda. Voda je tista naravoverska življenjska učinkovita energija, katere kroženje omogoča življenje (Žorž 2016, 243). Čista voda omogoča tako rojstvo živih bitij kot tudi plodnost polj (Žorž 2016, 255).

Ribnike, jame, reke, izvire in soteske s plodnostjo in rodnostjo nemalokrat povezuje mitološko izročilo, ki na primer poroča, da »odtod prihajajo otroci« (Žorž 2016, 243). O Piljeniškem kalu na primer obstoja izročilo, ki kaže, da vse kar izvira iz vrtače, jame, v povezavi z vodo, pripomore k plodnosti in rodnosti⁹⁰.

90 Izročilo je zapisal Medvešček (2006, 205).

Zaključek – Jama v gori kot središče naravoverskega sveta

Vsekakor so nekatere jame že same po sebi predstavljale posebne prostore, analiza pokrajine Soteske Hude luknje (glej Žorž 2016) pa je pokazala, da so imele še posebno vlogo v naravoverski obredni pokrajini votle gore in jame v njih (Žorž 2016, 251). Na primeru treh gora (Kozjak, Stropnica in Turjak) v Mislinjski dolini v staroverski poljedelsko-mitični pokrajini lahko pokažemo njihov pomen v tročanu, ki varuje vse, kar je znotraj njih.

V taki gori (pokrajini) ima še posebno vlogo v svetovni osi – **axis mundi** in trojiškem sistemu sestave kozmosa, vodnata kapniška jama kot maternica sveta, ženska, mati Zemlja in mati narava, prehodni prostor, preko katere nenehno kroži življenjska sila iz zgornjega, preko srednjega v spodnji svet – dobesedno in metaforično⁹¹. Jama v gori tako povezuje srednji svet – obredno pokrajino, ki jo urejajo posebna pravila, na horizontalni ravni, s spodnjim in zgornjim svetom. Pokrajina s takšno goro v kontekstu mitične zgodbe omogoča ohranjanje ravnovesja in preživetje skupnosti, ki živi v njej. Daje življenjske vire, rojeva in omogoča življenje (Žorž 2016, 245).

Osnova naravoverstva je mitična zgodba, ki jo ljudje prenašajo v pripovedni obliki kot mit. Obred omogoča izvajanje mita – ohranjanje ravnovesja, varnost, preživetje (na ravni posameznika, skupnosti, sveta) na obrednih mestih, ki so del obredne pokrajine in predstavljajo simbol oz. utelešenje mitične zgodbe. Znotraj te pokrajine predstavlja središče naravoverskega sveta, votla gora z vodnato jamo. Naravovestvo tako predstavlja ne le ideologijo, ampak način življenja. (Žorž 2016, 42).

Prostor, pokrajina, kjer se odvija ponavljajoča dejavnost ploditve oziroma krogotok življenja (torej ne vsaka jama!) je za naravoverce obredna in sveta že sama po sebi, seveda pa je treba poudariti, da ima ista jama, soteska, izvir, ribnik (in druge obredne pokrajinske sestavine) znotraj drugačnega konteksta, mitične zgodbe, ideologije in pokrajine, lahko drugačen pomen.

⁹¹ Simbolično so jame povezovali z axis mundi, jih razlagali kot maternico in mati zemljo že drugi avtorji, vendar pogosto brez kontekstualnih utemeljitev (glej poglavje Kratka zgodovina jam).

VIRI

- ANATI, E. 1989, *Les Origines de l'Art et la Formation de l'Esprit humain*. – Paris.
- BARRIÈRE, C. 1982, *L'Art pariétal de Rouffignac*. – Picard, Paris.
- BERGSVIK, K. A., SKEATES, R. (ur.) 2012, *Caves in Context: The Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe*. – Oxbow books, Oxford.
- BJERCK, H. B. 2012, On the outer fringe of the human world: phenomenological perspectives on anthropomorphic cave paintings in Norway. – V: Bergsvik, K. A., Skeates, R. (ur.), *Caves in Context: The Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe*, Oxbow books, Oxford, 48–64.
- BLUM, H. P. 2011, The Psychological birth of art: A psychoanalytical approach to prehistoric cave art. – *International Forum of Psychoanalysis*, Volume 20, Issue 4, Special Issue: Creative Dialogues: Clinical, Artistic and Literary Exchange, 196–204.
- BONSALL, C., PICKARD, C., RITCHIE, A. G. 2012, From Assynt to Oban: some observations on prehistoric cave use in western Scotland. – V: Bergsvik, K. A., Skeates, R. (ur.), *Caves in Context: The Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe*, Oxbow books, Oxford, 188–189.
- BOSCHIAN, G. 2006, Geoarchaeology of Pupičina Cave. – V: Miracle, P. T., Forenbaher, S. (ur.), *Prehistoric Herders of Northern Istria, The Archaeology of Pupičina Cave*, Volume 1, Pula, 123–162.
- BOSHIAN, G., MONTAGNARI KOKELJ, E. 2000, Prehistoric sheperds and caves in the Trieste Karst (Northeastern Italy). – *Geoarchaeology: An International Journal* 150 (4): 331–371.
- BRADY, J. E., 1989, *Investigation of Maya Ritual Cave Use with Special Reference to Naj Tunich, Peten, Guatemala*. – PhD dissertation, Department of Anthropology, University of California, Los Angeles.
- BRÜCK, J. 1999, Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. – *European Journal of Archaeology*, Vol. 2(3): 313–344.
- CANNARELLA, D. 1975–1977, *Catalogo delle cavità e dei ripari di interesse paleontologico e paleontologico sul Carso Triestino*. – *Atti della Società per la Preistoria e Protostoria della Regione Friuli-Venezia Giulia*, V. 3, Pisa, 47–124.

- CAPRA 1999–2007, Cave archaeology and palaeontology research archive. – <http://www.capra.group.shef.ac.uk/>; 18.11.2011.
- CASATI, R., VARZI, A. C. 1994, Holes and Other Superficialities. – Cambridge.
- CHAMBERLAIN, A. T. 2012, Caves and Funerary Landscape of Prehistoric Britain. – V: Moyes, H. (ur.), Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves, University Press of Colorado, 81–87.
- CLOTTE, J. 2012, Ritual Cave Use in European Paleolithic Caves. – V: Moyes, H. (ur.), Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves, University Press of Colorado, 15–26.
- CLOTTE, J., LEWIS-WILLIAMS, D. 2003 (1996), Šamani iz prazgodovine. Trans in magija v okrašenih jamah (Le chamanes de la préhistoire). – Prevod Moder G., Studia Humanitatis.
- CULVER, D. C., WHITE, V. W. 2004, Encyclopedia of Caves. – Burlington.
- ČOK, B. 2010, Opis poganskega obreda v spodmolu Triglavca. – Studia Mythologica Slavica 13: 309–312.
- ČOK, B. 2012, V siju mesečine. Ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice. – Studia Mythologica Slavica, Supplementum 5, Ljubljana.
- ČOK, B., PLACER, L. 2011, Trhlovca = lokavska Triglavca. – Studia Mythologica Slavica 13: 371–378.
- DIXON, J. X. jr. 1977, Reflections on the Spaces of the Imagination. – JAAR xlv 2 Supplement, 634–672, <http://www.svare.com/johndixon/DixonTF7.htm>, 25.10.2015.
- ELIADE, M. 1982 (1977), Kovači i alkemičari. – prevod Mayer, M., Biblioteka Zora, Zagreb.
- FABEC, T. 2003, Neolitizacija Krasa. – Arheološki vestnik 54: 9–28.
- FEWKES, J. W. 1910, The Cave Dwellings of The Old and New Worlds. – American Anthropologist 12(3): 390–416.
- GRADOLI, G., MEADEN, G. T. 2012, Discovery and exploratory research of prehistoric sites in caves and rockshelters in the Barbagia di Seulo, South-Central Sardinia. – V: Bergsvik, K. A., Skeates, R. (ur.), Caves in Context: The Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe, Oxbow books, Oxford, 188–199.
- GAMS, I. 2004, Kras v Sloveniji v prostoru in času. – Založba ZRC SAZU, Ljubljana.

- HORVAT, M. 2009, Prvi prebivalci v Posavju. – V: Peternel, J., (ur.), Ukročena lepotica. Sava in njene zgodbe, Sevnica, Javni zavod za kulturo, šport, turizem in mladinske dejavnosti, 25–30.
- HROBAT, K. 2010, Ko Baba dvigne krilo. Prostor in čas v folklori Krasa. – Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana.
- HROBAT VIRGOLET, K. 2014, Petroglifi iz Jame v bližini Trnovskega studenca nad Ilirsko Bistrico na Snežniški planoti. – *Studia Mythologica Slavica* 8: 155–172.
- HROBAT VIRGOLET, K. 2015, Caves as entrances to the world beyond, from where fertility is derived. The case of SW Slovenia. – *Studia Mythologica Slavica* 8: 153–163.
- HUDALES, J., STROPNIK, I. 1991, Mlinškovo berilo (izbrani etnološki in slovstveni zapiski). – Šaleški razgledi 7.
- INSOLL, T. 2004, Introduction to the theme. – V: Insoll, T. (ur.), *Archaeology, Ritual, Religion*, Routledge, London in New York, 1–33.
- JAMNIK, P., LEBEN-SELJAK, P., BIZJAK, J., HORVAT, B. 2002, Koblarska jama na Kočevskem – prazgodovinsko grobišče in kultni prostor. Antropološka analiza skeletnih ostankov z opisom pridatkov. – *Arheološki vestnik* 53, 31–49.
- KOROŠEC, P. 1981–1982, Ajdovska jama. – *Documenta praehistorica* 9–10: 21–28.
- KRANJC, A. 1990, Valvasor in kraško podzemlje. – V: Vovko, A. (ur.), *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izida Slave Vojvodine Kranjske: referati s simpozija v Ljubljani 1989*, Ljubljana, SAZU, 211–219.
- LEACH, E. 1964, Ritual. – V: Gould, J., Kolb, W. (ur.), *A Dictionary of the Social Sciences*, London, Tavistock, 607–608.
- LEACH, E. 1966, Ritualization in man in relation to conceptual and social development. – V: Huxley, J. (ur.), *Ritualization of Behaviour in Man and Animals*, *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, series B 251, 403–408.
- LEACH, E. 1968, Ritual. – *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York, 520–526.
- LEBEN, F. 1988, Novoodkrite prazgodovinske plasti v jamah na Krasu. – *Poročila raziskovanja paleolitika in neolitika v Sloveniji* 16: 65–75.

- MARCHESETTI, C. 1890, La Caverna di Gabrovizza presso trieste. – *Atti del Museo Civico di Storia Naturale* 8: 143.
- MEDVEŠČEK, P. 2006, *Let v lunino senco. Pripovedi o starih verovanjih.* – Nova Gorica.
- MEDVEŠČEK, P. K. 2015, *Iz nevidne strani neba.* – *Studia Mythologica Slavica, Supplementa, Supplementum* 12, Založba ZRC, Ljubljana.
- MENCEJ, M. 2009, Koceptualizacija prostora v pripovedih o nadnaravnem poteku časa. – *Studia Mythologica Slavica* 12: 187–206.
- MLEKUŽ, D. 2005, The ethnography of the Cyclops: Neolithic pastoralists in the eastern Adriatic. – *Documenta Praehistorica* 32: 15–51.
- MLEKUŽ, D. 2012a, Notes from the underground: caves and people in the Mesolithic and Neolithic Karst. – V: Bergsvik, K. A., Skeates (ur.), *Caves in Context: The Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe*, Oxbow books, Oxford, 199–211.
- MLEKUŽ, D. 2012b, Messy landscapes: lidar and the practices of landscaping. – V: Opitz, R.
- S. COWLEY, C. D. (ur.), *Interpreting Archaeological Topography: 3D Data, Visualisation and Observation*, Oxbow, Oxford, 102–116.
- MLEKUŽ, D. 2015, Oblike prazgodovinske poljske razdelitve na Krasu. – *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 63(3): 675–690.
- MOYES, H. 2012, *Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves.* – University Press of Colorado.
- NOVAKOVIĆ, P. 2003, *Osvajanje prostora: razvoj prostorske in krajinske arheologije.* – Ljubljana.
- ODAR, B. 2008, *Izdelava in uporaba koščenih konic iz Potočke zijalke.* – Doktorsko delo, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana.
- ODAR, B. 2012a, Potočka zijavka: fertility rites in The Raining Cave. – *Studia Mythologica Slavica* 15: 9–34.
- ODAR, B. 2012b, Perception of the Landscape: At the Paleolithic Sites Potočka zijavka and Divje babe I, Slovenia. – V: Meaden, T. (ur.), *Archaeology of Mother Earth Sites and Sanctuaries through the Ages: Rethinking symbols and images, art and artefacts from history to prehistory*, BAR International Series 2389: 21–30.
- ODAR B. 2014, Potočka zijavka (Slovenia) – excavation campaign 2012. – *Archäologisches Korrespondenzblatt* 44: 1–12.
- ODAR B. 2015, Potočka zijavka. – *Pokrajinski muzej Celje.*

- ODAR B., MOREAU, L., HIGHAM, T., HORVAT, A., PIRKMAJER, D., TURK, P. 2015, Reassessing the Aurignacian of Slovenia: Techno-economic behavior and direct dating of osseous projectile points. – *Journal of human evolution* 78: 158–180.
- OROŽEN, J. 1936, Gradovi in graščine v narodnem izročilu (gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi). – Celje.
- PETRU, S. 2004, Usewear analysis of Mesolithic and Neolithic stone tools from Mala Triglavca, Trhlovca and Pupičina peč. – *Documenta praehistorica* 31: 199–204.
- PLETERSKI, A. 2014, Kulturni genom: prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe. – *Studia Mythologica Slavica, Supplementa* 10, Založba ZRC, Ljubljana.
- PLETERSKI, A. 2015, Staroverstvo in pričevanja starovercev. – V: Medvešek, P., *Iz nevidne strani neba*, *Studia Mythologica Slavica, Supplementa, Supplementum* 12, Založba ZRC, Ljubljana, 15–34.
- PLETERSKI, A., ŠANTEK, G. P. 2012, Baba Babnega Polja. – *Studia Mythologica Slavica* 15: 63–79.
- PRESETNIK, P., KOTARAC, M. 2004, Monitoring stanja populacij netopirjev v Ajdovski jami. – *Center za kartografijo favne in flore, Miklavž na Dravskem polju*.
- PRIJATELJ, A. 2011, History of cave archaeology in Slovenia: politics, institutions, individuals, methods and theories. – *Cave and Karst Science*, Vol. 38, No. 3: 173–143.
- RIŽNAR I., 1992, Ajdovska jama. – *Naše jame* 34: 52–61.
- ROWAN, M. Y., ILAN, D. 2012, The Subterranean Landscape of the Southern Levant during the Chalcolithic Period. – V: Moyes, H. (ur.), *Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, University Press of Colorado, 87–107.
- SKEATES, R. 2012, Constructed Caves: Transformations of the Underworld in Prehistoric Southeast Italy. – V: Moyes, H. (ur.), *Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, University Press of Colorado, 27–44.
- STODDART, S. K. F., MALONE, C. A. T. 2012, Caves of the Living, Caves of the Dead: Experiences Above and Below Ground of Prehistoric Malta. – V: Moyes, H. (ur.), *Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, University Press of Colorado, 45–58.

- STONE, A. 2012, *Civilizing the Cave Man: Diachronic and Cross-cultural Perspectives on cave Ritual*. – V: Moyes, H. (ur.), *Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, University Press of Colorado, 365–370.
- ŠAFARIČ D., RAVLJEN, J. 1991, *Zgodovina soteske Hude luknje*. – *Naše jame* 33: 110–114.
- ŠMITEK, Z., 2004: *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti*. – Študentska založba, Ljubljana.
- TILLEY, C., BENNETT, W. 2001, *An Archaeology of Supernatural Places: The Case of West Penwith*. – *Journal of the Royal Anthropological Institute* 7(2): 335–62, <http://dx.doi.org/10.1111/1467-9655.00066>; 10.02.2016.
- TOMKINS, P. 2012, *Landscapes of Ritual, Identity, and Memory: Reconsidering Neolithic and Bronze Age Cave Use in Crete, Greece*. – V: Moyes, H. (ur.), *Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, University Press of Colorado, 59–80.
- TURK, I. 2004, *Uvod*. 2. del: *Mala Triglavca*. – V: Turk I., Horvat, J., Pleterski, A., Velušček, A. (ur.), *Viktorjev spodmol in Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju iz mezolitskega obdobja v Sloveniji*, Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 9, Založba ZRC, Ljubljana, 173–175.
- TURK, I. (ur.) 2014, *Divje babe I – Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji*. (2. del.: *Arheologija*) – Založba ZRC, Ljubljana.
- VALVASOR, V. J. 1984 (1689), *Slava Vojvodine Kranjske: izbrana poglavja*. – Ljubljana.
- VAN GENNEP, A., 1960 (1911), *The rites of Passage*. – Chicago.
- VRBIČ, A. 2010, *Arheološka topografija in ustno izročilo Šaleške doline*. – Diplomsko delo. Ljubljana.
- WATSON, P. J. 2012, *Forty Years' Pursuit of Human Prehistory in the World Underground*. – V: Moyes, H. (ur.), *Sacred Darkness – A Global Perspective on the Ritual Use of Caves*, University Press of Colorado, 185–194.
- WEAVER, H. D. 2008, *Missouri Caves in History and Legend*. – Columbia, University of Missouri Press.
- WEISS-KREJCI, E. 2012, *Shedding light on dark spaces: Deposition of the dead in caves and cave-like features in Neolithic and Copper Age Iberia*. V: Bergsvik, K. A., Skeates, R. (ur.), *Caves in Context: The*

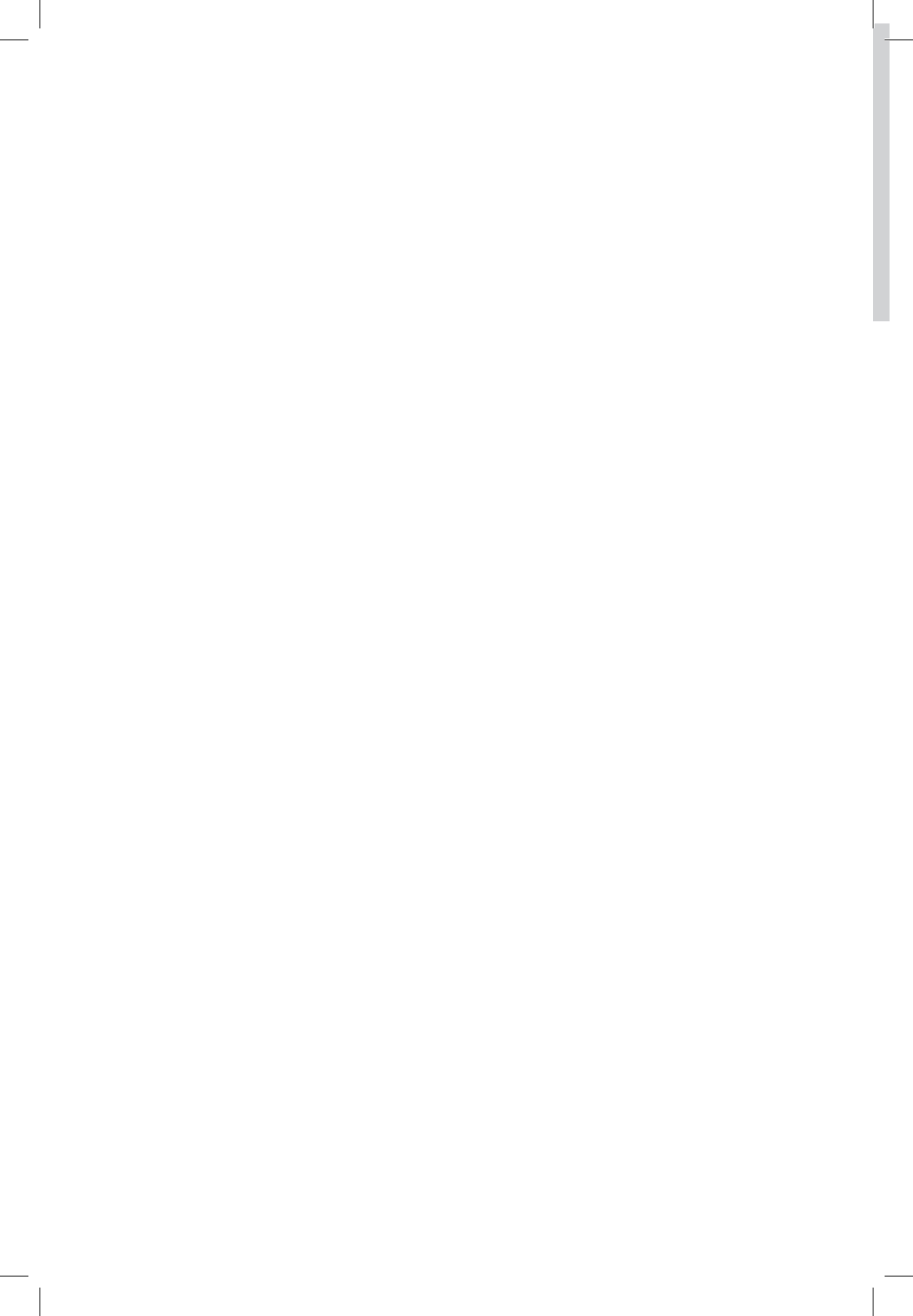
- Cultural Significance of Caves and Rockshelters in Europe. Oxbow books, Oxford, 118–137.
- WHITEHOUSE, R. 1992, Underground Religion: Cult and Culture in Prehistoric Italy. – Accordia Specialist Studies on Italy, Vol. 1, London.
- ZUPANC, D. 2004, Soteska Huda luknja – kraški biseri Tisnika. – Seminarska naloga, Velenje.
- ŽORŽ, A. 2016, Obredna pokrajina: Jame v sloveniji in istri kot obredni prostori. Doktorska disertacija. – Digitalna knjižnica Slovenije, <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-T5QLBWSQ/?euapi=1&query=%27keywords%3dalja+žorž%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25>, Ljubljana.
- ŽORŽ, A. 2015, Arheološko-psihološki eksperiment. Elaborat k doktorski disertaciji Obredna krajina: Jame v Sloveniji in Istri kot obredni prostori. – Digitalna knjižnica Slovenije, <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-HYPMHV5J>, november 2015.

Spletni viri:

- Spletni vir 1: Kataster jam, <https://www.katasterjam.si>, 01.05.2019.
- Spletni vir 2: Muzej premogovništva Slovenije, Skok čez kožo, <http://muzej.rlv.si/si/zanimivosti/438>, 01.05.2019.
- Spletni vir 3: Premogovnik Velenje, Skok čez kožo 2007, <http://www.rlv.si/si/fotogalerija/1124>, 01.05.2019.
- Spletni vir 4: Baloo stripi: <http://baloocartoons.com/>; 16.08.2018
- Spletni vir 5: BBC, How did Stone age hunterers-gatherers live?, <https://www.bbc.com/bitesize/articles/z34djxs>, 1.5.2019.
- Spletni vir 6: Jesse Walter Fewkes, www.wikipedia.com, 16.08.2018.
- Spletni vir 7: Register kulturne dediščine, <http://rkd.situla.org>, 01.05.2019.
- Spletni vir 8: Ajdovska jama, Zavod Svibna: <http://www.zavod-svibna.si/kulturna-dediina/ajdovska-jama/>; 15.01.2015.

Ostalo:

- Pripoved Maše Žgalin (leto neznano) – Prepustili smo se domišljiji in nastale so pripovedke o nastanku jame, Projekt dediščina v rokah mladih, OŠ Maksa Pleteršnika Pišece, Pišece.

Igor Kernel

NAJSTAREJŠE INDOEVROPSKO IZROČILO: ČAŠČENJE STVARSTVA IN SIL NARAVE V VEDAH

Izgovorjava sanskrtskih glasov

Sanskrtsko glasoslovje prepoznava nekatere glasove, ki jih z našo abecedo ne moremo zapisati, četudi jih pozna tudi slovenščina (npr. samoglasnik »ṛ« ali soglasnik »ñ«), poleg teh pa tudi glasove, ki jih Slovenci nimamo, ima pa jih sanskrt (npr. retrofleksni in aspirirani soglasniki). Glasovi v sanskrtskem glasoslovju so razvrščeni drugače kot v naši abecedi, razporeditev je tam zelo natančna in logična, najprej so navedeni samoglasniki, sledijo jim diftongi (dvo-glasi), soglasniki, razporejeni v razrede, polvokali, sibilanti in na koncu še aspirata (»h«).

Za omenjene sanskrtske glasove, ki jih slovenščina nima oziroma jih ne zapisuje (kar velja tudi za večino drugih indoevropskih jezikov), se je na mednarodni ravni uveljavil standardiziran zapis, ki ga najdemo na spodnjem seznamu glasov. Glasov, ki jih pozna in zapisuje tudi naša abeceda, ne navajam, vsi preostali pa so navedeni po vrstem redu, uveljavljenem v sanskrtu.

a – polglasni »a«

ā – kot naš »a«, le da je dvakrat daljši

ī – dvakrat daljši »i« od običajnega

ū – dvakrat daljši »u« od običajnega

ṛ – zlogotvorni »r«, kot v besedi »čmrlj«

ṝ – dvakrat daljši »ṛ« od običajnega

ḷ – zlogotvorni »l«, kot v imenu reke »Vltava«

e – kot naš »e«, le da je v sanskrtu to izključno dolg vokal

ai – izg. »aj«

o – kot naš »o«, le da je v sanskrtu to izključno dolg vokal

au – izg. »au«

- kh – izg. »kh«, slišati se mora aspiracija (pridih)
 gh – izg. »gh«, slišati se mora aspiracija
 ṅ – izg. kot »n« v besedi »banka«
 c – izg. kot »č«
 ch – izg. kot »čh«, slišati se mora aspiracija
 j – izg. kot »dž«
 jh – izg. kot »džh«, slišati se mora aspiracija
 ñ – izg. »nj«
 ṭ – retrofleksni »t«, izgovarja se ga tako, da se obrne konico jezika nazaj
 ṭh – retrofleksni »t« z aspiracijo
 ḍ – retrofleksni »d«, izg. s konico jezika, obrnjeno nazaj
 ḍh – retrofleksni »d« z aspiracijo
 ṇ – retrofleksni »n«, izg. s konico jezika, obrnjeno nazaj
 th – izg. »th«, slišati se mora aspiracija
 dh – izg. »dh«, slišati se mora aspiracija
 ph – izg. »ph«, slišati se mora aspiracija
 bh – izg. »bh«, slišati se mora aspiracija
 y – izg. »j«
 ś – izg. podobno našemu »š«, le da nekoliko mehkejše
 ṣ – retrofleksni »š«, izg. s konico jezika, obrnjeno nazaj, podobno kot v angleški besedi »shine«
 ṃ – »anusvāra«, označuje, da je predhodni glas nazaliziran
 ḥ – »visarga«, aspiracija (pridih) na koncu besede

Klasični sanskrt ne pozna izrazitih naglasov, ki jih imamo v slovenščini, namesto tega ima prelivanje dolgih in kratkih zlogov. Zato pa ima naglase vedski sanskrt, ki je bolj arhaičen in se v mnogočem razlikuje od klasičnega, med drugim tudi v tem pogledu.

Uvod

V Vedah, svetih knjigah Indoarijcev, vedski modreci opisujejo nebesne pojave in slavijo sile narave, nudijo pa tudi obsežen sistem zapletenega obredja, s pomočjo katerega svečeniki podpirajo ustroj vsega stvarstva.

Slovenci smo, skupaj z veliko večino evropskih narodov (razen Baskov, Madžarov, Fincev in Estoncev), Indoevropejci, tako kot Indoarijci,

ki so zapisali Vede, te pa so, poleg hetitskih zapisov, najstarejše zabeleženo indoevropsko izročilo. Z ostalimi Indoevropejci si Slovenci delimo skupne temelje, ki se v najdbah iz prazgodovine, predvsem iz obdobja eneolitika oziroma bakrene dobe ko so se predniki današnjih Indoevropejcev selili v Evropo, odražajo v sorodnih materialnih ostalinah. Kot bo razvidno iz spodnjih vrstic, pa te sorodne arheološke najdbe kažejo, da so imeli Indoevropejci tudi podobno duhovno kulturo. Vsi indoevropski narodi tudi govorijo jezike, ki izvirajo iz enotne podlage, praindoevropskega jezika, sanskrt, ki je dobra tri tisočletja ohranil svojo staro obliko nespremenjeno, pa je izredno pomemben za proučevanje izvorov indoevropskih jezikov in njihovega razvoja.

Če izhajamo iz omenjene podobnosti v duhovni kulturi med indoevropskimi ljudstvi, lahko sklepamo, da so sveta besedila, zapisana v sanskrtu, dragocen izvor za iskanje vzporednic v izročilu drugih Indoevropejcev. Zaradi vsega tega nas v sklopu našega ter evropskega staroverstva oziroma naravoverstva mora zanimati tudi indoarijsko izročilo, njegovo proučevanje pa nam lahko morda pomaga osvetliti še nekatera druga vprašanja, tudi glede tega, ali je bila stara vera naših prednikov »vera« v pravem pomenu te besede ali pa je šlo bolj za neposredno »čaščenje narave«.

Indoevropejci

1786. je Sir William Jones, sodnik vrhovnega sodišča v Bengaliji in velik jezikoslovec, v svojem znamenitem predavanju o indijski kulturi izpostavil sorodnost sanskrta z grščino, latinščino, gotščino, keltščino in perzijščino, ti jeziki bi po njegovem potemtakem lahko vsi izhajali iz istega izvora, ki »danes morda ne obstaja več«. S tem je Sir Jones predlagal model, po katerem ima večina jezikov ljudstev Evrope, Irana in Indije skupnega, izumrlega prednika, na ta način pa je položil tudi temelje sodobni formulaciji indoevropske teorije⁹².

Razprave o pradomovini proto-Indoevropejcev trajajo že dolgo, odkar so v 19. stoletju zaživel indoevropski študiji, zelo močan vpliv nanje

92 James P. Mallory: 'Indoeuropljani – Zagonetka njihovog podrijetla – jezik, arheologija, mit', Školska knjiga, Zagreb 2006 (izv. 'In Search of the IndoEuropeans – Language, Archaeology and Myth', Thames & Hudson Ltd., London, 1989), str. 13 – 16 (odslej: Mallory, James P. 2006)

pa je imela »kurganska hipoteza« litvansko-ameriške arheologinje in antropologinje Marije Gimbutas (1921–1994). Termin »kurganska tradicija«, ki ga je zagovarjala Gimbutasova, »obsega niz kultur, ki so zavzemale stepsko in gozdnato-stepsko regijo južne Ukrajine in južne Rusije«. V 4. tisočletju pred našim štetjem imamo v arheoloških najdbah izpričane vse značilnosti skupnosti Indoevropcev, ki so pretežno živinorejske, udomačile so konja in poznajo vozove na kolesih. Odkritih je bilo sorazmerno malo njihovih naselij, zato pa so toliko bolj izraziti pogrebni običaji teh proto-Indoevropcev, ki jih označujejo pokopi v jamah, obdanih z glino ali kamni, v njih je pogost oker, v mnogih primerih se grobovi nahajajo v gomilah, *kurganih*, po katerih ima ta tradicija svoje ime, med pogrebnimi pridatki je zelo pogosto orožje, v grobovih pa najdemo tudi ostanke domačih živali, med njimi konja. Predstavniki kurganske kulture so se v obdobju od 4000 do 2500 pr. n. št. iz svoje pradomovine v črnomoško-kaspijskem območju v več valovih selili v Evropo, kjer so naleteli na pozne neolitske in zgodnje eneolitske kulture vzhodne in srednje Evrope, širili so se tudi na jug, prek Kavkaza v Anatolijo in Mezopotamijo, nekateri so šli dalje, proti Indiji, drugi pa so ostali v stepi in prešli v srednjo Azijo, področje iranskih in morda tudi toharskih naselbin. Iz arheoloških najdb lahko sklepamo, da je bila ta prvotna indoevropska kultura po svoji naravi bojevniška in patriarhalna, s seboj je pripeljala udomačenega konja in rabo vozov, kasneje tudi bron, česar staroselci na območjih, kamor so prispeli Indoevropejci, prej niso poznali, zato so prišleki na teh območjih izrinili stare neolitske in zgodnje eneolitske kulture in prevladala je njihova omika⁹³.

V naši neposredni bližini je v obdobju eneolitika, približno 3000 – 2200 pr. n. št., cvetela vučedolska kultura, imenovala po mestu Vučedol na Hrvaškem, kjer so izkopali veliko naselje, ki je štelo okoli 3000 prebivalcev. Šlo je za visoko razvito kulturo, ki je imela tudi svoj svečeniški stan, ta pa je bil vezan na pridobivanje bakra. Za nas je ta kultura zanimiva ne le zato, ker je njen vpliv segal tudi na slovensko ozemlje⁹⁴, temveč zaradi vporednic z Indijo oziroma vedskim izročilom. Hrvaški arheolog dr. Aleksandar Durman je namreč na nekaterih vučedolskih ostalinah odkril

93 Mallory, James P. 2006, str. 233 – 236.

94 Velušček, Anton. 1999. *Neolitske in eneolitske raziskave v Sloveniji*. V: Arheološki vestnik 50. Ljubljana: ZRC SAZU, str. 75; Velušček, Anton. 1999. *Mlajša kamena in bakrena doba*. V: Zakladi tisočletij. Ljubljana: Modrijan

ornamentiko, ki bi lahko bila najstarejši zabeleženi evropski koledar⁹⁵. Ta naj bi se naslanjal na opazovanju Orionovega pasu (prvi dan pomladi nastopi, ko se Orion skriva za obzorje), prav tu pa najdemo navezave na indijsko astronomijo. Matematik, filozof, reformator, politik in proučevalec vedskega izročila Bal Gangadhar Tilak je že 1893. leta pisal o pomenu Oriona za Indoarijce⁹⁶, kasneje pa je akademsko srenjo pretresel še s svojim presenetljivim tolmačenjem Ved, katerim je poreklo pripisal v območju onstran arktičnega kroga, v čas pred priselitvijo Arijev v Indijo⁹⁷.

Najstarejši indoevropski zapisi

Sanskrit je dolgo veljal za najstarejši indoevropski jezik, vendar pa je prvi daljši zapis v standardnem sanskritu datiran šele v 2. polovico 2. stoletja n. št.⁹⁸, Vede pa so bile zapisane veliko kasneje, v času indijskega srednjega veka, saj so se do takrat prenašale izključno ustno, tako kot druga temeljna sanskrtska besedila indijskega izročila⁹⁹. Ko je 1917. leta češkemu orientalistu in jezikoslovcu Bedřichu Hroznýju uspelo prebrati zapise, najdene blizu kraja Boğazköy (danes Boğazkale, nahaja se približno 200 km vzhodno od Ankare), se je izkazalo, da gre za hetitsčino, jezik ljudstva, ki je v drugi polovici 2. tisočletja s svojim kraljestvom (1600–1180 pr. n. št.) obvladovalo večji del Anatolije¹⁰⁰. Hetitsčina je s tem, skupaj z luvijščino, postala najstarejši izpričani indoevropski jezik, ki so ga zapisovali v klinopisni pisavi, imenovani srednjobabilonska

95 Durman, Aleksandar. 2000. Vučedolski Orion i najstariji evropski kalendar. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu; Gradski muzej Vinkovci; Gradski muzej Vukovar
96 Tilak, Bal Gangadhar. 1893. *The Orion or the Researches Into the Antiquity of the Vedas*. Bombay: Mrs. Radhabai Atmaram Sagoon, Bookseller & Publisher

97 Tilak, Bal Gangadhar. 1925 (1903¹). *The Arctic Home in the Vedas. Being Also a New Key to the Interpretation of Many Vedic Texts and Legends*. Poona: Messrs. Tilak Bros.

98 Diskalkar, D.B. 1977. *Selections from Sanskrit Inscriptions (2nd cent. to 8th cent. A.D.)*. Text, Complete Translation into English, Historical, Poetical Importances, Introductory and Literary Notes. New Delhi: Classical Publishers, str. viii

99 Veljačić, Čedomil. 1983. *Filozofija istočnih naroda*. Knjiga I. Indijska filozofija i odabrani tekstovi. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, str. 20

100 Zorman, Marina et al. 2005. *Zakaj je bilo treba uničiti Zalpo. Hetitska legenda*. Ljubljana: Razprave Filozofske fakultete, str. 17

kurziva¹⁰¹. Šlo je za razvito mestno kulturo, s prestolnico v Hattuši, blizu že omenjenega Boğazkaleja. Hetitsko kraljestvo je imelo kompleksno organizacijo uprave, njihova vera je bila znana po svojih »tisočeri bogovih«¹⁰², družbo so uravnavali z napredno zakonodajo¹⁰³, temeljno delo z analizo hetitskih državnih pogodb, z naslovom *Hethitische Staat-sverträge. Ein Beitrag zu ihrer juristischen Wertung* (Leipzig, 1931), pa je objavil naš asiriolog in hetitolog, prof. dr. Viktor Korošec¹⁰⁴.

Hetitsko kraljestvo je za našo razpravo zanimivo še iz enega razloga, na področju JV Anatolije in severne Sirije je namreč trčilo na državo Mitani (1500 – 1300 pr. n. š.). Iz hetitskih meddržavnih pogodb izve-mo, da so bili vladarji države Mitani indoevropski Arijci, medtem ko so bili njihovi podložniki neindoevropski Huriti¹⁰⁵. Mitanski Arijci so Hetitom prenesli napredno večino dresure konj, častili so bogove, ki jih poznamo iz indoarijskega izročila, govorili pa so sanskrt¹⁰⁶. A to je bila le ena veja Arijcev, veliko pomembnejša je bila tista, ki je prek Hindu-kuša prodrla v Indijo, kjer je pustila trajen, neizbrisen pečat in nazadnje prevladala s svojo kulturo¹⁰⁷.

Kultura Harappa – Mohendžo Daro in arijski prodor v Indijo

V 3. tisočletju in v prvih stoletjih 2. tisočletja pred našim štetjem (približno 2900 – 1750 pr. n. št.) je v Indiji cvetela Kultura Harappa – Mohenjo Daro, imenovana po dveh najbolj znanih najdiščih te kulture v porečju Inda, v današnjem Pakistano. Šlo je za zelo razvito urbano kulturo, verjetno dravidsko (torej neindoevropsko), ki je imela stike z Mezopotamijo, poznala pa je tudi slikovno pisavo, ki je do danes ostala nerazvozlana¹⁰⁸.

101 Košak, Silvin. 1971. Kralj boja. Iz hetitske pismenosti. Ljubljana: Mladinska knjiga, Knjižnica kondor št. 126, str. 90–92

102 Košak, Silvin. 1971, str. 95

103 Zorman, Marina et al. 2005, str. 17. Izbrane člene iz hetitskega zakonika si lahko v slovenščini prevedemo v Košak, Silvin. 1971, str. 19–25

104 Košak, Silvin. 1971, str. 110

105 Ježić, Mislav. 1987. R̥gvedski himni. Izvori indijske kulture i indoevropsko nasljeđe. Zagreb: Globus, str. 23

106 Mallory, James P. 2006, str. 47–50

107 Ježić, Mislav. 1987, str. 23

108 Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005. Ko pesem tkem. Antologija vedskih pesmi. Ljubljana: Mladinska knjiga, Knjižnica Kondor št. 313, str. 187 - 188

Dokazi za »dravidskost« te kulture so posredni, med njimi so lingvistični (dravidski »žepi« v severni, srednji in vzhodni Indiji, obkroženi z indoarijskimi jeziki)¹⁰⁹, antropološki (»negroidni« rasni fenotip »svečenika« iz Mohendžo Dara)¹¹⁰, kulturni (Arijci, glede na razpoložljive ostaline, po svojem prihodu v Indijo okoli 1600 – 1500 pr. n. št. niso imeli mestne kulture, primerljive s tisto, ki jo je poznala kultura Harappa – Mohendžo Daro)¹¹¹, o stikih in bitkah Arijev s temnopoltimi staroselci pa govorijo tudi same Vede¹¹².

Če je nekoč veljalo, da so si Ariji s svojimi vdorom podjarmili tisočletno indsko civilizacijo, tako da sta Sarvepali Radhakrishnan¹¹³ in Joseph Campbell¹¹⁴ še lahko govorila o nasilnih, ponosnih arijskih osvajačih, pa je danes v ospredju teorija, da so indoevropski prišleki na tla Indije prispeli v obdobju, ko je kultura Harappa – Mohendžo Daro v bistvu že zatonila. Vzroki za ta propad naj bi bili različni, med njimi navajajo klimatske spremembe oziroma premeščanje toka reke Ind¹¹⁵.

Četudi poznamo tudi avtohtonistične hipoteze o indoarijskem izvoru Harappa – Mohendžo Daro, njihovi zagovorniki pa trdijo, da so prav Indoariji prvotni Indoevropejci, pa te zaenkrat niso našle resnejših podpornikov v akademskih indoloških krogih¹¹⁶.

109 Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005, str. 188

110 Gl. fotografijo kiparske upodobitve »svečenika« iz Mohendžo Dara v: Verstva sveta. Enciklopedija verstev v zgodovini človeštva. 1977. Ljubljana: Cankarjeva založba (izv.: Man and His Gods. Encyclopedia of the World's Religions. 1971. London – Sydney – New York – Toronto: The Hamlyn Publishing Group), str. 167

111 Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005, str. 188

112 Ježić, Mislav. 1987, str. 23

113 Radhakrishnan, Sarvepalli. 1964. Indijska filozofija I. Beograd: Nolit (izv. Indian Philosophy, Vol. 1. Oxford University Press, 1923), str. 79

114 Campbell, Joseph. 1976 (1962¹). The Masks of God: Oriental Mythology. Markham, Ontario: Penguin Books Canada Ltd., str. 174–175

115 Thapar, Romila. 2003. The Penguin History of Early India. From the Origins to AD 1300. London: Penguin Books Ltd., str. 87–88

116 Značilen primer zagovarjanja tovrstne avtohtonistične hipoteze najdemo v knjigi Swamija Prakashanand Saraswatija, The True History and the Religion of India. A Concise Encyclopedia of Authentic Hinduism. Motilal Banarsidass, Delhi, 2001 (1999¹)

Vedska kultura in njeno izročilo

V spodnjih vrsticah bomo skušali na kratko povzeti vsebino najstarejših indoarijskih svetih spisov, njihovo izročilo in značilnosti vedске kulture. Če se bo bralcu struktura vedskega izročila zdela kompleksna in zapletena, je to zato, ker prav takšna tudi je. Vsakogar, ki malo bolj poglobljeno proučuje indijsko duhovnost v vsej njeni barvitosti, prevzamejo neverjetno bogastvo in obseg razpoložljivega gradiva, na videz nepregledna razvejanost različnih smeri in šol znotraj indoarijskega izročila, obenem pa poglobljena sistematizacija vseh mogočih vidikov te tradicije. Vse to je značilno tudi za vedsko kulturo, zato je na omejenem prostoru, ki ga imamo na razpolago, nemogoče iti v globino, nujno pa je predstaviti vsaj najosnovnejše okvirje, ki jo opredeljujejo. In pri tem se moramo zavedati, da je to, kar imamo pred seboj, v resnici predzgodovinski sistem verovanja ter interakcije človeka s svetom, ki ga obdaja, ta struktura pa se nam je nedotaknjena ohranila skozi tisočletja in živi še danes, česar ne najdemo nikjer drugje na svetu, v nobeni drugi kulturi. Izjemnost vedskega izročila je tudi v tem, da razbija mit o civilizaciji, ki jo lahko opredeljuje zgolj razvitost njene materialne kulture. Vedski spisi nam namreč govorijo o nečem, kar je v popolnem nasprotju s takšnimi predstavami: na eni strani imamo namreč opraviti z neverjetno visoko duhovno kulturo, ki pa ni zapustila tako rekoč nobenih primerljivih materialnih sledov, saj so arheološke najdbe iz vedskega obdobja izredno skromne in predvsem zelo maloštevilne.

Vedska kultura v pravem, ožjem pomenu te besede, se je naslanjala na sklop besedil in nauk, imenovanih *śruti* («slišani») ¹¹⁷, prevladovala pa je v obdobju od približno 1500 – 500 pr. n. št. ¹¹⁸. Ti nauki imajo v okvirih tistega, kar na Zahodu imenujemo »hinduizem«, še danes najvišjo veljavo in avtoriteto, četudi se avtentični vedski obredi skorajda ne izvajajo več ¹¹⁹. Ariji so počasi prodirali na ogromno ozemlje današnje Indije, to je razvidno tudi iz njihovih svetih spisov, najprej so bili na območju Pandžaba (ki se omenja v najstarejših himnah), potem v

117 Ježić, Mislav. 2001. *Brahmanizam*. V: Istočne religije. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Katedra za indologiju, str. 13

118 Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005, str. 188

119 Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005, str. 189

zgoranjem toku Gangesa in nato še v srednjem¹²⁰. Njihovi sveti nauki so organizirani v štirih zbornikih besedil, imenovanih Vede.

Štiri Vede se imenujejo po značilnostih svetih izrekov (*mantra*), ki jih vsebujejo posamezni zborniki:

- 1) *ṛc* – »(hvalilna) kitica, stih« (v metrumu) → *Ṛgveda* (najstarejša);
- 2) *sāman* – »napev« → *Sāmaveda* (priročnik za petje melodij);
- 3) *yajus* – »žrtveni rek« (proza) → *Yajurveda* (obrednik za izvajanje obredov);
- 4) *atharvan* – »svečenik ognja, čarovni izrek« → *Atharvaveda* (priročnik za domače obrede in čaranje)¹²¹.

Vsako Vedo sestavljajo štirje deli:

- 1) *saṃhitā* (osnovni del, zbirka spevov);
- 2) *brāhmaṇa* (razlage brahmanov, svečenikov);
- 3) *āraṇyaka* (gozdna besedila; namenjena proučevanju v samoti gozda);
- 4) *upaniṣad* (skrivnostni filozofski teksti, namenjeni proučevanju enosti Brahmana, vesoljne kozmične zavesti, in Ātmana)¹²².

To so zelo obsežna besedila, *Ṛksaṃhitā* ima 1017 (v nekaterih redakcijah 1028) spevov (*sūkta*), razporejenih v desetih knjigah (*maṇḍala*). To približno ustreza obsegu Iliade in Odiseje skupaj¹²³. Če vzamemo vse štiri Vede ter dodamo *brāhmaṇe*, *āraṇyake* in *upaniṣade*, pa je treba to pomnožiti s približno šestnajst.

Obstajajo različne redakcije Ved, ki pripadajo posameznim »šolam« (*śākhā*). Nekateri viri omenjajo celo 1131 šol in s tem tudi enako število različnih redakcij, danes je ohranjenih slabih 20 redakcij¹²⁴.

120 Ježić, Mislav. 1987, str. 25–28

121 Ježić, Mislav. 1999. *Rgvedske upanišadi*. Aitareya. Kauṣītaki. Bāṣkalamantra-upaniṣad. Zagreb: Matica hrvatska, str. 3

122 Veljačić, Čedomil. 1978. *Razmeđa azijskih filozofija 1*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, str. 75

123 loc. cit.

124 Iyer, J. Padmanabha. 1993. *Special Introduction for the Non-Indian Reader*. Uvod v: Thirumandiram. A Classic of Yoga and Tantra' by Siddhar Thirumoolar, Vol. 1. Prev. Dr. B. Natarajan, ur. Marshall Govindan, Babaji's Kriya Yoga & Publications, Inc., Montreal 1993, str. ix

Vedam so se pridružile tudi pomožne veje znanja, imenovanje *Vedāṅga* («udi Ved«):

- 1) *śikṣā* – fonetika, fonologija;
- 2) *chandas* – metrika;
- 3) *vyākāraṇa* – gramatika;
- 4) *nirukta* – etimologija;
- 5) *kalpa* – obredna navodila;
- 6) *jyotiṣa* – astronomija¹²⁵.

Vedāṅge omenja že *Bṛhadāranyaka upaniṣad*, njihov začetek bi torej lahko postavili že na konec 2. tisoč. pr. n. š.

Najbolj osupljivo je, da so se ta besedila, dokler jih pred približno tisoč leti niso zapisali, dolga stoletja oziroma tisočletja prenašala ustno in še danes obstajajo učenjaki, ki znajo na pamet vse štiri Vede. Učenje je bilo izjemno natančno, saj so se morala besedila prenašati naprej brez napake, sicer obredje, ki so ga brahmani izvajali z njihovo pomočjo, ne bi bilo uspešno. Zelo natančni so tudi prepisi, zabeleženi niso le glasovi in njihove dolžine, temveč tudi naglasi¹²⁶.

Vedska mitologija in panteon

V skladu z indijsko tradicijo je vedskih bogov 33 (število je simbolno, v resnici jih je več), razdeljeni so v tri skupine po 11, po svojih bivališčih¹²⁷:

A) NEBO (*dyusthana*):

- *Dyaus* (Nebo), trije sončni bogovi (*Sūrya*, *Savitṛ*, *Puṣan*), boginja jutranje zarje *Uṣas*, *Rātrī* (noč), dvojčka *Aśvina* (*Aśvinau*; konjenika, ki Zoro vodita na poroko s *Somo*), *Mitra*, *Varuṇa* in *Viṣṇu*.

¹²⁵ Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005, str. 193

¹²⁶ Macdonell, Arthur Anthony. 1999 (1917¹). *A Vedic Reader for Students. Containing thirty hymns of the Ṛigveda in the original Saṃhitā and Pada texts, with transliteration, translation, explanatory notes, introduction, vocabulary.* Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, str. xii–xiii

¹²⁷ Daniélou, Alain. 1991. *The Myths and Gods of India.* Rochester, Vermont: Inner Traditions International, str. 83–86

B) OZRAČJE (*antarikṣasthana*):

- *Indra*, *Āpaṃ napāt* (blisk, ognjeni sin vodá), *Vāyu*, *Parjanya* (deževni oblak), *Rudra*, *Maruti* (njihova očeta sta *Rudra* in *Vāyu*, poosebljajo blisk in vihar), *Mātariśvan* (kot Prometej je prinesel ogenj z nebes na Zemljo);

C) ZEMLJA (*prthivīsthana*):

- *Prthivī*, *Agni*, *Soma*, *Bṛhaspati*, reke (*Sindhu*, *Vipās*, *Śutudrī*, *Paruṣnī*, *Aśiknī*, *Vitastā*, *Sarasvatī*).

Imena nekaterih indoarijskih vedskih bogov najdemo tudi v drugih indoevropskih jezikih, npr. *Dyaus* = grški Zeus, *Parjanya* = slovanski Perun¹²⁸, *Agni* = lat. ignis, slov. ogenj¹²⁹.

Poleg naštetih Vede poznajo še bogove, ki pokrivajo področja kot sta etika in pravo, ter druga abstraktna božanstva¹³⁰:

a) *Āditye*, sinovi boginje *Aditi* (ki odrešuje od greha):

- *Varuṇa* (bog dane besede);
- *Mitra* (bog pogodbe, zveze ali miru);
- *Aryaman* (bog gostoljubja);
- *Dakṣa* (bog večine, še posebej v žrtvenih obredih);
- *Bhaga* (bog darovanja);
- *Aṃśa* (žreb).

b) *Tvaṣṭṛ* (rokodelec), *Savitṛ* (tisti, ki oživlja / bodri).c) Dvojčka *Yama* in *Yamī*, otroka *Vivasvanta*; *Yama* je bog smrti in podzemlja.

Tvaṣṭṛ, bog rokodelstva in obrti, po pomenu ustreza našemu »Tesarju«, medtem ko *Bhaga*, bog darovanja, izhaja iz istega korena kot slovanski »Bog«¹³¹.

Po zastopanosti v posameznih spevih *Ṛgvede* izstopajo naslednji bogovi, če jih naštejemo le nekaj: *Indra* (289 spevov), *Agni* (218), *Soma*

128 Ježić, Mislav. 2001, str. 15 – 16.

129 Eliade, Mircea. 1996. Zgodovina religioznih verovanj in idej 1. Ljubljana: DZS (izv. Histoire des croyances et des idées religieuses I. – de l'âge de la pierre aux mystères d'Éleusis. Payot, Paris 1976), str. 127

130 Macdonell, Arthur Anthony. 2002 (1898!). Vedic Mythology. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, str. 115 – 130, 171–173

131 Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005, str. 199

(123), *Íšvara* (118), *Aśvina* (56), *Varuṇa* (46), *Maruti* (38), *Mitra* (28), *Uṣas* (21), *Vāyu* (12), *Savitṛ* (11), *Sūrya* (8), *Dyaus* in *Prthivī* (6), *Āpas* (6), *Aditye* (6), *Viṣṇu* (6), *Rudra* (5) itd.

Vedsko obredje

V očeh vedskega človeka stvarstvo ni kaos, temveč vesoljni red, *rta*, ki ga vzdržujejo bogovi. Dolžnost človeka je, da s svojimi obredi pomaga bogovom vzdrževati vesoljni red¹³².

Indoarijska skupnost se deli na štiri družbene razrede, ki imajo svoje zadolžitve in svoje bogove¹³³:

- 1) *brāhmaṇa* – skrb za sveto in magičnopravna funkcija, bogova *Mitra* in *Varuṇa*;
- 2) *kṣatriya* – kralji in vojščaki, bog *Indra*;
- 3) *vaiśya* – kmetje, trgovci ipd., ki skrbijo za snovne dobrine, božanska dvojčka *Aśvina*;
- 4) *śūdra* – služabniki.

Prvi trije razredi (*vārṇa*) imajo pravico do študija in recitiranja vedskih besedil in dostop do vedskih obredov. Otroci imajo do posvetitve ob začetku šolanja položaj *śūder*, šele potem se z iniciacijo »drugič rodi-jo« in smejo recitirati vedske himne¹³⁴.

Delitev vedskih obredov¹³⁵:

- A) 1) *nitya* (obvezni);
 2) *naimittika* (priložnostni);
 3) *kāmya* (namenski, s katerimi se izpolnjuje določena želja).
- B) 1) *śrauta* (javni, svečani);
 2) *gr̥hya* (hišni).

Hišne obrede lahko opravlja gospodar hiše ali en svečenik, za javne morajo biti najmanj štirje svečeniki pa vse do šestnajst (za

132 Ježić, Mislav. 2001, str. 15–16

133 Eliade, Mircea. 1996, str. 129

134 Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005, str. 198

135 Ježić, Mislav. 2001, str. 18–21

obrede *some*). Bolj svečan je obred, več mora biti ognjev, bolj kompleksni so žrtveniki in bolj dragocene so žrtve¹³⁶.

Hierarhija žrtev po njihovi vrednosti:

- 1) »žrtvovanje vsega« (*sarvamedha*) – asketsko odrekanje svetu;
- 2) *Soma*;
- 3) človek (*puruṣamedha*);
- 4) konj (*aśvamedha*);
- 5) bik;
- 6) oven;
- 7) kozel;
- 8) nekrvne žrtve (*piṇḍa* – kepice riža, mleko itd.)¹³⁷.

Pozornost vzbuja dejstvo, da je med mogočimi žrtvami navedena tudi človeška¹³⁸. Četudi v Vedah najdemo navodila za žrtvovanje človeka, ne vemo, če se je to v vedskem obdobju tudi izvajalo, bilo pa je zelo razširjeno kasneje, v sklopu *tantrizma*.¹³⁹

Vzporednice med keltskim in slovenskim ter indoarijskim izročilom

V mlajši železni dobi se je s keltskimi osvajanji, ki so se začela okoli 400 pr. n. št., končala pa na začetku 3. stoletja pr. n. št.¹⁴⁰, širila tudi njihova kultura, ki jo imenujemo *latenska* (po švicarskem najdišču La Tène). Njen domet je bil zelo širok, bila je tako vplivna, da spominja na »sanskrtizacijo«, prevzemanje indoarijske kulture med staroselskim prebivalstvom Indije.

Čeprav nam vera Keltov ni znana v vseh podrobnostih, vemo, da je šlo za zapleten verski sistem in da so imeli bogato obredje, o tem pišejo predvsem rimski, pa tudi grški viri¹⁴¹.

136 Ibid., str. 20

137 Ježić, Mislav. 1987, str. 132 – 135; Ježić, Mislav. 1999, str. 44–63

138 Ježić, Mislav. 1987, str. 135; Ježić, Mislav. 1999, str. 62

139 Campbell, Joseph. 1976, str. 5–6, s podrobnim opisom žrtvovanja ljudi boginji Kali.

140 Dular, Janez in Božič, Dragan. 1999. Zakladi tisočletij. Ljubljana: Modrijan, str. 150–151

141 Piggot, Stuart. 1993 (1975¹). The Druids. London: Thames and Hudson, str. 94–104

Nad verskimi in drugimi nauki so bdeli druidi, svečeniški stan¹⁴², po svojih značilnostih podoben brahmanom, varuhom indoarijskega izročila. Tako kot vedski učenjaki, tudi druidi svojih nauk niso zapisovali, prenašali so jih od ust do ust¹⁴³. A v Evropi je bil zaradi pokristjanjevanja položaj popolnoma drugačen od tistega v Indiji, kjer je indoarijska omika skozi stoletja, vse do muslimanskih – in kasneje tudi evropskih – osvajanj živela v relativni osami in dokajšnji izolaciji. Zato se je staroindijsko izročilo ohranilo, keltsko pa se je izgubilo.

Keltsko in indoarijsko kulturo pa povezujeta še dve podrobnosti: vera v reinkarnacijo¹⁴⁴ in obredno žrtvovanje ljudi. Žrtvovanje ljudi pri Keltih poznamo iz zapisov Rimljanov, njihovih sodobnikov¹⁴⁵, zanj v vedskem obdobju sicer ni dokazov, je pa nedvoumno izpričano v kasnejših stoletjih, kot smo omenili že zgoraj.

Med vzporednicami, ki družijo indijsko in keltsko izročilo, najdemo tudi takšne, ki se zdijo resnično neverjetne. Najbolj osupljiva med njimi je tista med znamenitim »proto-Šivo« v njegovem aspektu »Gospodarja zveri«, ki je upodobljen na pečatnikih iz Mohendžo Dara¹⁴⁶, in keltskim bogom Cernunnosom na slavnem kotlu iz Gundestrupa¹⁴⁷. Glede na vse, kar vemo o kulturi Harappa – Mohendžo Dara, ta ni bila indoarijska, pa vendar gre za ikonografijo Šive, obkroženega z živalmi, ki jo dobro pozna kasnejši *brahmanizem* (tule se raje izognimo spornemu nazivu »hinduizem«). A od kod istovetna podoba božanstva iz stare Indije na dve tisočletji in pol kasnejši najdbi, na kraju, ki je od Mohendžo Dara oddaljen na tisoče kilometrov? To je ena od ugank, na katero zaenkrat še nimamo odgovora.

Podobno usodo kot keltsko, je doživelo tudi slovansko izročilo. Na področju primerjalne mitologije oziroma umeščanja našega izročila v širši sklop indoevropske duhovnosti je na Slovenskem ogromno prispeval Zmago Šmitek. V svojih raziskavah se je ukvarjal tudi s paralelami med indijsko in slovensko mitologijo.

142 Cezar, Gaj Julij. 1999. *Galska vojna (Commentarii de bello Gallico)*. Maribor: Založba Obzorja, str. 129

143 Cezar, Gaj Julij. 1999, str. 130

144 Loc. cit.

145 Piggot, Stuart. 1993, str. 109–112

146 Campbell, Joseph. 1976, str. 169

147 Hatt, Jean-Jacques. 1980. *Eine Interpretation der Bilder und Szenen auf dem Silberkessel von Gundestrup*. Die Kelten in Mitteleuropa. Kultur – Kunst – Wirtschaft. Salzburger Landesausstellung, 1. Mai – 30. Sept. 1980. Salzburg: Keltenmuseum, Hallein, str. 69

V Šmitkovem *Mitološkem izročilu Slovencev*¹⁴⁸, najdemo številne vzporednice med slovenskim in indoarijskim izročilom:

- 1) kozmogonija (miti o nastanku sveta) in eshatologija (razlage o koncu sveta):
 - zapise Janeza Trdine, ki naj bi nastali na podlagi terenskih raziskav v Šiški in Mengšu, govorijo pa o tem, kako je Bog ustvaril Zemljo iz zrna peska, ko se je dvignil iz prvinskega kozmičnega morja, po drugi razlagi pa naj bi svet nastal iz božjega pogleda oziroma znoja, primerja z opisi v spisih *Rgveda*, *Taittirīya saṃhitā*, *Taittirīya brāhmaṇa*, *Aitareya brāhmaṇa*, *Jaiminīya brāhmaṇa*, *Śatapatha brāhmaṇa*, *Chāndogya upaniṣad*, *Maitrī upaniṣad*, *Viṣṇu purāṇa*, *Bhāgavata purāṇa*, *Rāmāyaṇa* in *Manu-smṛti*¹⁴⁹;
 - htonično Ribo Faroniko vzporeja s prav tako htonično kozmično kačo Ananto oziroma Šešo¹⁵⁰;
 - za uničenje sveta s potopom oziroma ognjem najde vzporednice v *Viṣṇu purāṇi*¹⁵¹;
 - mit o »poslednji bitki«, v kateri so uničene zle sile, primerja z bitko pri Kurukṣetri, opisani v monumentalnem epu *Mahābhārata*¹⁵²;
- 2) tridelna struktura stvarstva:
 - mit o transcendentalnem »pašniku« v spodnjem svetu najdemo tudi v *Rgvedi*¹⁵³;
 - vzporednice za mit o mostu, ki vodi v onstranstvo in ki ga pozna slovensko izročilo, najdemo v *Rgvedi*, *Kauśītaki upaniṣadi*, *Mahābhārati*, *Yajurvedi*, *Maitrāyaṇī saṃhiti*, *Taittirīya saṃhiti*, *Śatapatha brāhmaṇi*¹⁵⁴;
 - za mit o svetovni gori kot osi stvarstva Šmitek omenje navaja paralelo indoarijske gore Meru iz spisov *Rgveda*, *Aitareya brāhmaṇa*, *Skanda purāṇa*, *Vāmana purāṇa*, *Bhāgavata purāṇa*, *Agni purāṇa*, *Matsya purāṇa*, *Brahmāṇḍa purāṇa*, *Devī bhāgavata purāṇa*, *Mahābhārata*¹⁵⁵;

148 Šmitek, Zmago. 2011. Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti. Ljubljana: Študentska založba

149 Šmitek, Zmago. 2011, str. 11–18

150 Ibid., str. 23–25

151 Ibid., str. 25

152 Ibid., str. 27

153 Ibid., str. 34

154 Ibid., str. 39

155 Ibid., str. 52–53

- mit o svetovnem drevesu je tudi znan tako v slovenskem kot v indijskem izročilu, kjer je izpričan v spisih *Ṛgveda*, *Atharvaveda*, *Taittirīya brāhmaṇa*, *Chāndogya upaniṣad*, *Kauṣītaki upaniṣad*, *Katha upaniṣad*, *Śvetāśvatara upaniṣad* in *Bhagavad-gītā*¹⁵⁶;
- 3) Kresnik – pri tem skrivnostnem liku iz slovenske mitologije gre Šmitek morda najdlje, saj zanj najde številne vzporednice v staro-iranskem Yimi in indijskem Yami, ki jih zelo podrobno obdela¹⁵⁷.

V svoji *Poetiki in logiki slovenskih mitov*¹⁵⁸ je Šmitek še bolj temeljit, vzporednicam med slovensko in indijsko mitologijo namreč nameni celotno poglavje, skupaj 37 strani (str. 373 – 310). Našteva številne stične točke, med njimi karnevalsko »gambelo« (štirinožno pošast, v katero se oblečeta dva človeka)¹⁵⁹, kurente / koribante¹⁶⁰, zgoraj omenjeni kozmogonijski mit¹⁶¹, sposobnosti nadnaravnega videnja¹⁶², zdravilne rečne kamenčke¹⁶³, spet povzema paralelo med Ribo Faroniko in kačo Ananto oziroma Šešo¹⁶⁴ ter med različnimi variantami »svetovne gore« in indoirijsko goro Meru¹⁶⁵, ustavi se ob svetosti gorá nasploh¹⁶⁶, tako pri Slovencih kot pri Indijcih. Posebej omeni etimološko in vsebinsko povezavo med slovenskim bogom gromovnikom Perunom in indijskim gospodarjem nevihtnih oblakov Parjanyo¹⁶⁷. Ustavi se ob vzporednici med vedskim bogom Indrom in našim Zelenim Jurijem, ki sta oba zmagovalca nad kačo-zmajem, spremljajo pa ju podobno obredje in simbolika¹⁶⁸. Prav tako navaja podobnosti pri čaščenju Sonca in nebesnih teles, ki se je ohranilo v nekaterih slovenskih običajih¹⁶⁹. Tako v slovenskem ustnem izročilu kot tudi v Indiji poznamo različne čudodelne trave, ki rastejo le na določene

156 Ibid., str. 66–68

157 Šmitek, Zmago. 2011, str. 148–178

158 Šmitek, Zmago. 2012. *Poetika in logika slovenskih mitov*. Ključi kraljestva. Ljubljana: Študentska založba

159 Šmitek, Zmago. 2012, str. 276–277

160 Ibid., str. 277–278

161 Ibid., str. 280–282

162 Ibid., str. 283

163 Ibid., str. 283–284

164 Ibid., str. 284

165 Ibid., str. 284

166 Ibid., str. 287–290

167 Ibid., str. 290–291

168 Ibid., str. 291–292

169 Ibid., str. 292–293

dni v letu in samo na določenih krajih, zato jih je težko najti, imajo pa apotropejske in zdravilne lastnosti¹⁷⁰. Podoben je že omenjeni motiv mostov oziroma lestev, ki vodijo na oni svet¹⁷¹, prav tako Slovenijo in Indijo družijo mitološko religiozni pomen dreves¹⁷². V demonologiji spet najdemo vzporednice v kozmološkem pomenu kač in drugih htoničnih bitij, predvsem rib, pri čemer kače niso le varuhi podzemeljskega sveta, temveč tudi hiš, kar prav tako najdemo v slovenski in indijski folklori¹⁷³. Zgodbe o jezerskem duhu-zmaju, ki povzroča poplave, poznamo tako v Indiji kot na Slovenskem¹⁷⁴, Šmitek najde vzporednico tudi med strašnim bogom Šivo, ki ponoči drvi skozi pokrajino s tulečim tropom duš pokojnikov ter slovensko »divjo jago«¹⁷⁵. Podobno je naziranje o velikanih, ki so nekdanje poseljevali Zemljo, bili so veliki telesno in duhovno, današnji ljudje so v primerjavi z njimi v vseh pogledih pritlikavci, a se bodo še pomanjšali, dokler ne bodo dosegli velikosti palca¹⁷⁶. Zanimiva je tudi Šmitkova primerjava motiva Lepe Vide z epom *Rāmāyaṇa*¹⁷⁷.

Vemo, da sta si staroindijsko in slovensko izročilo tako zemljepisno kot časovno veliko preveč vsaksebi, da bi lahko govorili o neposrednem medsebojnem vplivu. Prav tako Šmitek upošteva tudi kasnejše vire, ne le vedskih v ožjem pomenu te besede (mednje spadajo, kot že rečeno, izključno vedske *saṃhite*, *brāhmaṇe*, *āranyake* in stari *upanišadi*). A vzporednice z indijsko mitologijo, ki pri Slovencih, tako kot tudi pri drugih indoevropskih narodih, nedvoumno obstajajo, pričajo o nekdanjem skupnem izvoru verovanj in predstav o nastanku in koncu sveta, njegovi ureditvi na tostranstvo in onstranstvo ter o podobnem odnosu do sil narave, nebesnih, zemeljskih in htoničnih¹⁷⁸.

Seveda na tem mestu ni moč bolj podrobno obdelati zelo obsežnega gradiva, ki ga o slovenskem staroverskem izročilu nudi knjiga Pavla

170 Ibid., str. 293–295

171 Ibid., str. 295–296

172 Šmitek, Zmag. 2012, str. 296–300

173 Ibid., str. 300–301

174 Ibid., str. 302

175 Ibid., str. 303

176 Ibid., str. 305–306

177 Ibid., str. 308–309

178 Poleg omenjenih del je Zmag. Šmitek predstavil skupno dediščino tudi v knjigi *Southern Slavs and India: relations in oral tradition* (Sampark, 2011) in v članku *Paralele med indijsko in slovensko mitologijo: sledovi skupne indoevropske dediščine* v *Studia Mythologica Slavica* (2008: 127–145)

Medveščka *Iz nevidne strani neba*¹⁷⁹, zato bomo omenili zgolj nekaj vzporednic, ki kažejo na določene podobnosti med našim staroverskim in vedskim izročilom. Ko Andrej Pleterski v svoji uvodni besedi k tej knjigi¹⁸⁰ navaja nekatere značilnosti staroverstva in varuhov njegovega izročila, sicer neposredno ne omenja vzporednic z vedskim izročilom, a so te vendarle opazne:

- staroverski svečeniki so bili posvečeni varuhi skrivnosti, tako kot indoarijski *brahmani*¹⁸¹;
- eni in drugi so živeli v sožitju z naravo, oboji so častili nebesne sile¹⁸²;
- prav tako oboji menijo, da ima človek »tudi odgovornost, da vzdržuje naravni red in ravnovesje ter skrbi zanj«¹⁸³;
- tako staroverski svečeniki kot *brahmani* so bili prepričani, da vedo, kako je mogoče vplivati na sile narave in »so v ta namen razvili in uporabljali sistem magičnih dejanj«¹⁸⁴;
- staroverski svečeniki in *brahmani* so svoj sistem verovanja oblikovali v okvirih »mitičnih struktur«¹⁸⁵;
- na razmere in dogajanje v svetu okoli sebe so staroverci in *brahmani* vplivali z obrednimi dejanji, umeščeni v prostor in čas¹⁸⁶;
- izgovorjeno besedilo, ki daje obredu magično moč, se imenuje »urok«, izvirni pomen te besede, »tisto, kar je izrečeno«, pa je podoban za sanskrtsko *ṛc*, le da gre v vedski tradiciji za riman stih¹⁸⁷;

Ko beremo sama pripovedovanja Medveščkovih informatorjev, imamo pri tem opraviti z razdrobljenimi podatki, kjer je za opisana

179 Medvešček-Klančar, Pavel. 2015. *Iz nevidne strani neba. Razkrite skrivnosti staroverstva*. Studia mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum 12. Ljubljana: Založba ZRC SAZU

180 Pleterski, Andrej. 2015. *Staroverstvo in pričevanja starovercev*. Uvod v: Medvešček-Klančar, Pavel. 2015. *Iz nevidne strani neba. Razkrite skrivnosti staroverstva*. Studia mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum 12. Ljubljana: Založba ZRC SAZU

181 Pleterski, Andrej. 2015, str. 15

182 Ibid., str. 16

183 Ibid., str. 16

184 Ibid., str. 17

185 Ibid., str. 17

186 Ibid., str. 17

187 Ibid., str. 17

verovanja, obrede in obredne predmete težko najti primerjave s staroindijskimi, vseeno pa so razvidne nekatere splošne podobnosti:

- objekti verovanja »so bile naravne tvorbe, kot so denimo drevesa, vode, jame in kamni«¹⁸⁸;
- pogosta je bogata htonična simbolika (kače, kamni »kačje glave«, kačje kosti, kačji levi, v povezavi z votlinami in vodami), kar najdemo tudi v vedski mitologiji¹⁸⁹;
- med konkretnejšimi predmeti, ki imajo magični pomen, omenimo palico *brtin*, ki simbolizira *tročan*; ta ima zanimivo vzporednico v »trojni palici« (*tridaṇḍa*) *sannyāsinov*, indijskih asketov¹⁹⁰;
- staroverski *dehmarji* za svoje obrede niso gradili svetišč, saj je sveti prostor nudila narava sama; kot smo videli zgoraj, tudi v Indiji nimamo svetišč iz vedskega obdobja¹⁹¹;
- vero v ponovno rojstvo, ki jo omenja pričevalec Janez Strgar, tudi širša javnost povezuje z Indijo, zato tega ni treba posebej poudarjati¹⁹², Medveščkovi pričevalci govorijo tudi o tem, kako se človek lahko ponovno rodi kot sokol, slavec ali lastovka¹⁹³;
- zeliščarji-puščavniki, ki jih navaja Medvešček, imajo vzporednico v že omenjeni vedski fazi odrekanja svetu, imenovani *vanaprastha* (»tisti, ki biva v gozdu«)¹⁹⁴;
- staroversko opazovanje ozvezdij in luninih men ter upoštevanje dogajanja na nebu v vsakdanjem življenju ima svoje paralele pri vseh indoevropskih narodih, v indijskem izročilu mu je posvečana zgoraj omenjena *vedāṅga*, imenovana *yjotiṣa*¹⁹⁵;
- za »žar kamen«, ki ga je moral nekoč vsak graditelj hiše skrivaj vzdati v hišo, bi bilo še treba najti vzporednico, seveda pa so tudi v Indiji poznali načela »svete arhitekture«, zaobjeta v *Vāstu-śāstri*, priročniku za umeščanje zgradbe v širši prostor, merah, pripravah

188 Medvešček-Klančar, Pavel. 2015, str. 42

189 Ibid., str. 43, 50, 116, 128, 151, 161, 182, 184, 195, 234–236

190 Medvešček-Klančar, Pavel. 2015, str. 42 – 43; *tridaṇḍo* omenjajo klasični *sannyāsa upaniṣadi*, med njimi *Bhikṣukopaniṣad*, gl. Aiyar, K. Narayanasvami. 1914. Thirty Minor Upanishads. Madras, str. 132

191 Medvešček-Klančar, Pavel. 2015, str. 45

192 Ibid., str. 46, 98, 165–166

193 Ibid., str. 78, 80, 93, 229, 239

194 Ibid., str. 55

195 Ibid., str. 97

tal pred postavljanjem hiše, razporeditev prostorov hiše in njihovo medsebojno simetrijo¹⁹⁶, vzporednico z *Vāstu-śāstro* lahko vidimo tudi v skicah stavbnih tročanov¹⁹⁷;

- obred *samoč*, ki ga je zapisal Medvešček¹⁹⁸, spominja na jogijsko-ajurvedski postopek *kāya-kalpa*¹⁹⁹;
- pri zdravilnih rečnih kamenčkih, ki so pri Medveščku imenovani »kamni žilniki«²⁰⁰, indijske vzporednice omenja tudi Šmitek²⁰¹.

Ko govorimo o predkrščanskih ostalinah v staroverskem izročilu, se je treba zavedati dveh valov pokristjanjevanja, srednjeveškega, ki se je nadaljeval v novi vek in se očitno ni nikoli zaključil, sicer se danes ne bi pogovarjali o staroverstvu, a tudi prvega, antičnega. Kot opozarja Andrej Pleterski, bi bilo pri staroverstvu napačno govoriti zgolj o »slovanskem« izročilu, saj so »mitične strukture« na našem ozemlju po vsej verjetnosti še starejšega izvora, razmerje med staroselskimi in kasnejšimi slovanskimi pa bi bilo treba še natančneje raziskati²⁰².

Zaključek

Iz tega kratkega, zelo zgoščenega prikaza vedskega izročila je razvidno, da so Vede dejansko korpus besedil, ki je izjemno dragocen za proučevanje ne samo indoarijskega duhovnega izročila, temveč tudi širše indoevropskega. Ob vzporednicah v materialni kulturi, od katerih smo opozorili le na nekatere, so v času selitev Indoevropcev v bakreni dobi te vzporednice obstajale tudi v duhovni kulturi, veliko se jih je ohranilo vse do današnjih dni, kot smo videli na primeru slovenskega ljudskega izročila.

196 Pleterski, Andrej. 2015, str. 26–28; Medvešček-Klančar, Pavel. 2015, str. 103; Sarkar, Kaninika Dey. 2015. *Indian Vernacular Planning*. Civil Engineering and Urban Planning: An International Journal (CiVEJ) Vol. 2, No. 1, March 2015. Chennai (Tamil Nadu): AIRCC Publishing Corporation, str. 39

197 Medvešček-Klančar, Pavel. 2015, str. 131

198 Ibid., str. 202–203, 250–252

199 Feuerstein, Georg. 2000. *The Shambhala Encyclopedia of Yoga*. Boston & London: Shambhala Publications, Inc., str. 153

200 Medvešček-Klančar, Pavel. 2015, str. 214

201 Šmitek, Zmago. 2012, str. 283–284

202 Pleterski, Andrej. 2015, str. 14

Vemo, da se je vedsko izročilo prenašalo ustno (ostanki te večšine so se v Indiji ohranili vse do danes) in da se je ohranilo nedotaknjeno skozi tisočletja. Iz Ved prav tako izvemo, da so stari Indoarijci častili naravo in njene pojave (ogelj, veter, vode, zemljo, dež, veter, blisk...) ter nebesna telesa (od sonca, lune in različnih planetov pa vse do ozvezdij), ob panteonu nebesnih bogov pa so imeli tudi bogato kozmologijo, svečeniški stan s točno določenimi dolžnostmi, sistem iniciacije in izredno zapleteno obredje; vse to vemo zato, ker se nam je v bistvu celotna struktura zaradi posebnih okoliščin ohranila v popolnosti, zamrznjena v času.

Tudi drugi indoevropski narodi so imeli svoje bogato izročilo, ki se je prenašalo ustno, na primer Kelti, za katere je prav tako znano, da so imeli svoje svečenike, druide, sistem iniciacije in prav tako zapleteno obredje. Slovani in z njimi mi, Slovenci, smo imeli obsežno ustno izročilo, od katerega pa so se, tako kot pri Keltih, ohranili samo drobci; to, kar poznamo danes, so ostanki ostankov, le majhen del tistega, kar je nekoč obstajalo. Če se torej vrnemo k vprašanju iz uvoda, ali so današnji ostanki starih verovanj in praks nekoč obstajali v obliki preprostega sožitja z naravo in čaščenja njenih sil ali pa smo imeli nekoč opravka z veliko bolj kompleksnim verskim sistemom, bi po analogiji z ohranjenim izročilom, ki so ga s seboj prinesli nomadski Indoarijci, lahko upravičeno sklepali, da smo nekoč na naših tleh imeli staro vero, ki verjetno ni bila nič manj bogato strukturirana od vedskega izročila.

VIRI

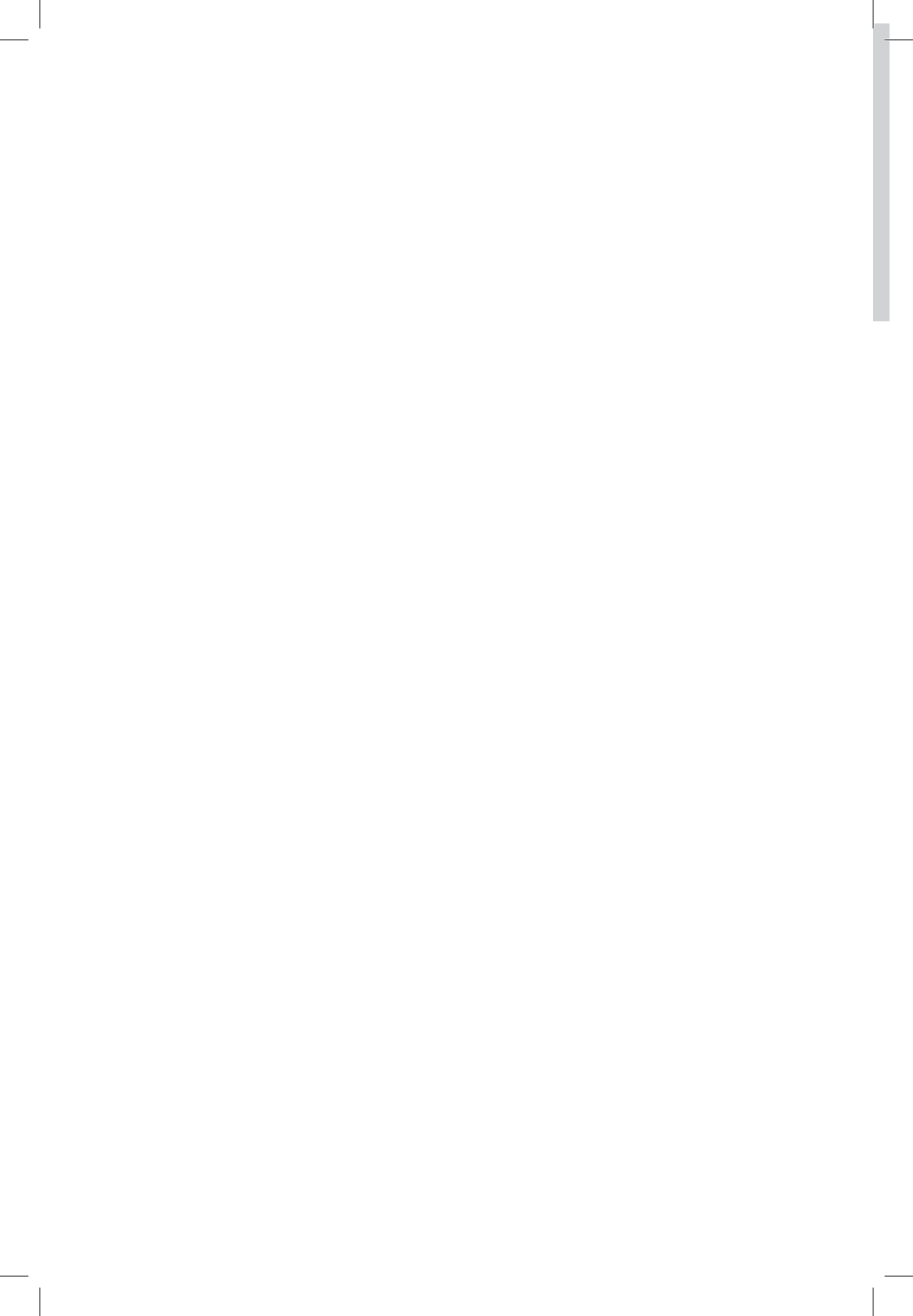
- Aiyar, K. Narayanasvami. 1914. *Thirty Minor Upanishads*. Madras.
- Campbell, Joseph. 1976 (1962¹). *The Masks of God: Oriental Mythology*. Markham, Ontario: Penguin Books Canada Ltd.
- Diskalkar, D.B. 1977. *Selections from Sanskrit Inscriptions (2nd cent. to 8th cent. A.D.)*. Text, Complete Translation into English, Historical, Poetical Importances, Introductory and Literary Notes. New Delhi: Classical Publishers
- Cezar, Gaj Julij. 1999. *Galska vojna (Commentarii de bello Gallico)*. Maribor: Založba Obzorja
- Dular, Janez in Božič, Dragan. 1999. *Zakladi tisočletij*. Ljubljana: Modrijan

- Durman, Aleksandar. 2000. Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu; Gradski muzej Vinkovci; Gradski muzej Vukovar
- Eliade, Mircea. 1996. Zgodovina religioznih verovanj in idej 1. Ljubljana: DZS (izv. Histoire des croyances et des idées religieuses I. – de l'âge de la pierre aux mystères d'Éleusis. Payot, Paris 1976)
- Feuerstein, Georg. 2000. The Shambhala Encyclopedia of Yoga. Boston & London: Shambhala Publications, Inc.,
- Hatt, Jean-Jacques. 1980. *Eine Interpretation der Bilder und Szenen auf dem Silberkessel von Gundestrup*. Die Kelten in Mitteleuropa. Kultur – Kunst – Wirtschaft. Salzburger Landesausstellung, 1. Mai – 30. Sept. 1980. Salzburg: Keltenmuseum, Hallein
- Iyer, J. Padmanabha. 1993. *Special Introduction for the Non-Indian Reader*. Thirumandiram. A Classic of Yoga and Tantra by Siddhar Thirumoolar, Vol. 1. Prev. Dr. B. Natarajan, ur. Marshall Govindan. Montreal: Babaji's Kriya Yoga & Publications, Inc.
- Ježić, Mislav. 1987. R̥gvedski himni. Izvori indijske kulture i indoeuropsko nasljeđe. Zagreb: Globus
- Ježić, Mislav. 1999. R̥gvedske upanišadi. Aitareya. Kauśītaki. Bāṣkalamantra-upanišad. Zagreb: Matica hrvatska
- Ježić, Mislav. 2001. *Brahmanizam*. V: Istočne religije. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Katedra za indologiju
- Košak, Silvin. 1971. Kralj boja. Iz hetitske pismenosti. Ljubljana: Mladinska knjiga, Knjižnica kondor št. 126
- Macdonell, Arthur Anthony. 1999 (1917¹). A Vedic Reader for Students. Containing thirty hymns of the R̥gveda in the original Saṃhitā and Pada texts, with transliteration, translation, explanatory notes, introduction, vocabulary. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers
- Macdonell, Arthur Anthony. 2002 (1898¹). Vedic Mythology. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers
- Mallory, James P. 2006. Indoeuropljani. Zagonetka njihovog podrijetla – jezik, arheologija, mit. Zagreb: Školska knjiga (izv. In Search of the Indoeuropeans. Language, Archaeology and Myth. London 1989: Thames & Hudson Ltd.)
- Medvešček-Klančar, Pavel. 2015. Iz nevidne strani neba. Razkrite skrivnosti staroverstva. *Studia mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum 12*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU

- Pacheiner-Klander, Vlasta. 2005. Ko pesem tkem. Antologija vedskih pesmi. Ljubljana: Mladinska knjiga, Knjižnica Kondor št. 313
- Piggot, Stuart. 1993 (1975¹). *The Druids*. London: Thames and Hudson
- Pleterski, Andrej. 2015. *Staroverstvo in pričevanja starovercev*. Uvod v: Medvešček-Klančar, Pavel. 2015. Iz nevidne strani neba. Razkrite skrivnosti staroverstva. *Studia mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum 12*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU
- Radhakrishnan, Sarvepalli. 1964. *Indijska filozofija I*. Beograd: Nolit (izv. *Indian Philosophy*, Vol. 1. Oxford University Press, 1923)
- Saraswati, Swami Prakashanand. 2001 (1999¹). *The True History and the Religion of India. A Concise Encyclopedia of Authentic Hinduism*. Delhi: Motilal Banarsidass
- Sarkar, Kaninika Dey. 2015. *Indian Vernacular Planning*. *Civil Engineering and Urban Planning: An International Journal (CiVEJ)* Vol. 2, No. 1, March 2015. Chennai (Tamil Nadu): AIRCC Publishing Corporation
- Šmitek, Zmago. 2008. Paralele med indijsko in slovensko mitologijo: sledovi skupne indoevropske dediščine. *Studia Mythologica Slavica* XI, 2008: 127–145
- Šmitek, Zmago. 2011. *Mitološko izročilo Slovencev*. Svetinje preteklosti. Ljubljana: Študentska založba
- Šmitek, Zmago. 2011. *Southern Slavs and India: relations in oral tradition*. Zmago Šmitek, ur. Calcutta: Sampark
- Šmitek, Zmago. 2012. *Poetika in logika slovenskih mitov*. Ključi kraljestva. Ljubljana: Študentska založba
- Thapar, Romila. 2003. *The Penguin History of Early India. From the Origins to AD 1300*. London: Penguin Books Ltd.
- Tilak, Bal Gangadhar. 1893. *The Orion or the Researches Into the Antiquity of the Vedas*. Bombay: Mrs. Radhabai Atmaram Sagoon, Bookseller & Publisher
- Tilak, Bal Gangadhar. 1925 (1903¹). *The Arctic Home in the Vedas. Being Also a New Key to the Interpretation of Many Vedic Texts and Legends*. Poona: Messrs. Tilak Bros.
- Veljačić, Čedomil. 1978. *Razmeđa azijskih filozofija 1*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber
- Veljačić, Čedomil. 1983. *Filozofija istočnih naroda*. Knjiga I. *Indijska filozofija i odabrani tekstovi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske

- Velušček, Anton. 1999. *Mlajša kamena in bakrena doba*. V: Zakladi tisočletij. Ljubljana: Modrijan
- Velušček, Anton. 1999. *Neolitske in eneolitske raziskave v Sloveniji*. V: Arheološki vestnik 50. Ljubljana: ZRC SAZU
- Verstva sveta. Enciklopedija verstev v zgodovini človeštva. 1977. Ljubljana: Cankarjeva založba (izv.: Man and His Gods. Encyclopedia of the World's Religions. 1971. London – Sydney – New York – Toronto: The Hamlyn Publishing Group)
- Zorman, Marina et al. 2005. Zakaj je bilo treba uničiti Zalpo. Hetitska legenda. Ljubljana: Razprave Filozofske fakultete

POLJUDNI PRISPEVEK

Boris Čok

SVETE RASTLINE STAROVERCEV NA KRASU

Moja prababica Marija Ban-Frigleva (1877–1967) iz Prelož je bila ljudska zdravilka.

Zdravila je ženske in domače živali. Zdravila je tudi moške, vendar samo tiste iz svoje rodbine. Med njimi tudi mene. Predvsem ženske je zdravila s postopki podobnimi danes poznani akupresuri. Pravila je, da zdravi »*dr-gali*«. S prsti je pritiskala na živčne vozle, seveda točno na tiste, ki naj bi bili povezani z zdravstvenimi težavami. Včasih je na tihoma izgovarjala besede, ki pa so bile za nas nerazumljive. Kot, da bi ne govorila našega jezika. Zdravilne čaje, napitke, obkladke in druge tekočine je izdelovala izključno iz vode izvira Uroče (Vroček), ki se nahaja pod vrhom 742 metrov visokega hriba Velikega Gradišča oddaljenega 20 minut zložne hoje od vasi Prelož.

Tudi o zdravljenju mi je precej povedala, vendar sem bil takrat premlad, da bi me to dovolj pritegnilo, pa tudi težje si je bilo zapomniti recepture –»*recnije*«, kot pa bolj zanimive zgodbe o obredih. Sem si pa zapomnil večino svetih rastlin, ki so bile pomembne za nas, staroverce. *Biža* kot sem ljubkovalno nazival svojo prababico, mi je seveda povedala še veliko več kot pomnim zdaj, med drugim tudi napotke kdaj, kako in kje se nabira zdravilne rastline. Pa si takrat tega še nisem zapisoval, kar dandanes strašno obžalujem. Ustno izročilo, ki sem ga prejel od moje prababice je tako ključni vir zapisov v tem prispevku. Kjer se sklicujem na druge avtorje je to posebej označeno.

Moja bižnona (prababica)
Marija Cerkvencik por. Ban
Frigleva (1877-1967)

Veljalo je nepisano pravilo, da se nikoli ne sme nabrati ali potrgati vseh rastlin, temveč jih je zmeraj treba pustiti dovolj, da se bodo ohranile in obnovile. Nekatere od zdravilnih rastlin so vezli na oblačilih, izklesali na portalih in celo na nagrobnikih, kot je kresni venček na Liletovem nagrobniku v Lokvi. Sam izviram iz te rodbine po očetovi strani.

Mnoge so darovali starim bogovom, demonom in drugim bitjem. Pavel Medvešček je v knjigi *Iz nevidne strani neba*²⁰³ opisal obred s »čeftinom«, ki se je še po Prvi svetovni vojni izvajal spomladi v vaseh v okolici Škocjanskih jam. Mladi fantje so na ravno drenovo palico dolžine enega metra vsak po svoje izrezali nekakšne ornamente, na koncu pa privezali platneno vrečko z zdravilnimi zelišči. Katera zelišča so bila v njej ni zapisano, verjetno pa taka, ki so rasla v tistem času v okolici ali pa so jih nabrali že prej in posušili za ta obred!

Na polni mesec spomladi pred začetkom vegetacije so se zjutraj povzpeli na pečine pod vasjo Škocjan kjer je prvi ponor reke »*Velike vode*« kot so včasih še imenovali reko Reko. Od tu so čeftin metali v reko kod nekakšen poklon vodnim demonom, da ne bi zamašili ozkega podzemnega sifona v Škocjanskih jamah, kjer reka izginja v podzemni svet in se po več kot štiridesetih kilometrih s sedmimi izviri kot Temava (ne Timava) izliva pri Štivanu v morje.

Ta ozek vodni prehod se je še posebno spomladi ob večjih deževjih in taljenju snega na Mašunu rad začepil z debli in drugimi naplavinami, kar je povzročalo hude poplave navzgor po rečni dolini. Nastala je

²⁰³ Medvešček, 2015, 519.

Čeftin iz Brežca

velika škoda predvsem na mlinih, pa tudi na poljih in cestah. Ena takih zadnjih hudih povodnji je bila v začetku 60-tih let prejšnjega stoletja in je takrat uničila vse mline, pa tudi poti in instalacije v jamah. Voda je v jami narasla do višine 63 metrov. A podatkov, da se je obred s čeftinom takrat še izvajal, nimamo.

Ena od najbolj čislanih rastlin starovercev je bil nedvomno lan. Cvetovi in semena so bili namenjeni predvsem zdravljenju, pa tudi izdelavi olja. Sama rastlina pa je služila za pripravo vlaken za oblačila, posteljino in razna namenska platna! Seveda so bila najbolj cenjena svečana oblačila za obrede. Na portalih po Krasu ponekod varuje domačijo tudi vklesan lan, kot npr. v Škrbini. Pa ne samo, da varuje temveč sta v njem verjetno zakodirana dva glavna staroverska bogova in to zelo prefinjeno. Na vsaki strani krščanskega znamenja sta vejici lana s štirimi cvetovi, vsak ima štiri cvetne liste in eden je zaprt kot popek. Dejansko pa ima lan pet cvetnih listov. Če seštejemo dobimo na vsaki strani po 17 listov,

kar daje vsoto 34. Torej števili 3 in 4! Tri glave boga Triglava bi lahko nakazovale na štiri glave boga Svetovida.

Naslednja rastlina, ki je imela poleg zdravilstva tudi veliko vlogo v obredjih je praprotna. Praprotna vejica v hiši ali vklesana na portalih je prinašala zdravje družini, pa tudi zaščito pred ognjem ali udarom strele. Po pripovedih moje babice se je uporabljala pri obredu v Triglavci, pri kresovanju, pa še nekaterih drugih obredjih. Predvsem pri kresovanju na predvečer čaščenja Kresnika ni smela manjkati na venčkih kresnic, ki so ga nosile pri obhodih po vasi, kot tudi ne na venčkih, ki so jih ženske obesile na vhodna vrata, pa še v šopkih, ki so jih privezale na okna.

Šopki so preprečevali vstop v domovanje temnim silam, pri nas »štrigam« – *coprnicam*, ki so imele še posebno moč v tej kratki noči! Šopki in venčki so in še vedno morajo ostati čeprav posušeni vse do naslednjega Kresnika. Zjutraj ob vzidu sonca so jih sneli in prižgali, ter okadili dvorišče, šele potem so začeli izdelovati sveže. Marjetice ali ivanjščice imenovane po krščanskem svetniku sv. Ivanu, ki je prekril Kresnika, so spominjale na sonce, kot tudi venček. V kraškem verovanju venček simbolizira Dejbuha (Dajboga), boga, ki da vse življenje na zemlji in če ugasne, z njim tudi vse umre! Dejbuh je lahko po moji presoji Kresnikov oče, tako se simbolika obeh tudi prepleta v čarih ali zaščitnih znamenjih sklesanih na kamnitih portalih in kolonah po Krasu, pa tudi ponekod v Istri, Čičariji, Brkinih na Vipavskem in tudi drugod po Sloveniji. Ta znamenja pa dobimo tudi po kozolcih, vhodnih vratih, skednjih, vinskih stiskalnicah in ne nazadnje tudi na fasadah in v notranjosti cerkva.

Prapot na prekladi portala Lačnove domačije v Lokvi.

V povezavi s Kresnikom so častili še dve rožici, ki sta sestavljali del tega obredja. To sta *perunček* ali travnocvetna perunika in navadna perunika. Za obe rožici so verovali, da zrasteta tam, kjer udari na zemljo Kresnikova (Perunova) strela od tod tudi ime! Obe sta bili sestavni del šopkov v povezavi z praprotjo, sedmimi marjeticami, vejico *makonce* – mokovca ovitega z bršljanom. Šopek je bil v takem pomenu skupek priprošnje, zaščite in darovanja.

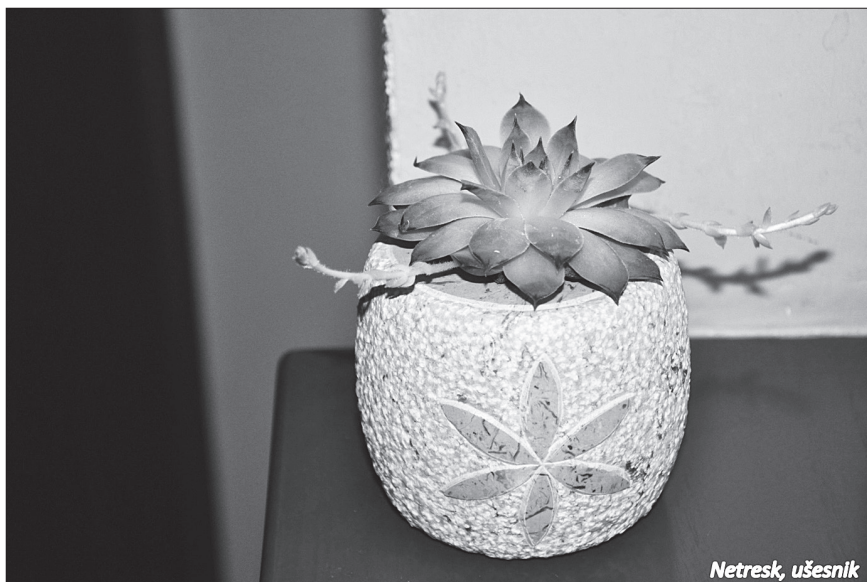

Svarica, perunica ali morca in Dejbuh (Škrbina)

Na sklepniku portala v Škrbini je izklesano šest listnato znamenje. Šest listno znamenje imenujejo po spodnjem Krasu *morca*, v Brkinih in Istri pa *perunica*.

Zadnjih nekaj desetletij precej zapostavljena rastlinica *netresk* ali *ušesnik* je krasila vsak zid okrog *borjača* – *kraškega dvorišča*, hkrati pa ščitila domačijo pred udarom strele. Od tod tudi ime – »ne trešči!«. Ob vnetju ušes – predvsem pri otrocih – je netreskov sok skupaj s sokom čebule blažil bolečine in zdravil, zato tudi ime ušesnik. V sedanjosti postaja vse bolj priljubljen kot nepogrešljiv sestavni del kraškega arhitekturnega objekta.

Naslednja rastlina leska je morda na Krasu malce manj prepoznavna in uporabna v obredju in bajanju kot drugod. Pomembno vlogo pri nas je odigrala pri obredu *videnja* – vedeževanja za poletno vreme v Ruščevi dolinici pri jami Terglovci. Drugod so jo uporabljali za bakanje, iskanje vode in slabih prostorov. Na Krasu je bila čislana zaradi lešnikov, sladkega lesa za kurjenje peči pri peki kruha in sladice, ter za izdelovanje

Netresk, ušesnik

kmečkih priprav kot so koši za listje, koški za pobiranje poljskih pridelkov in protja za gnojne koše. Pastirjem je v pomladanskem času v sočenju skorje prišla prav za izdelovanje rogov.

Vrč z vodo iz Terglovice v katero so dali spomladi tri enoletne vejice iz leske in vse skupaj položili v naravni oltar v Ruščevi dolinci. Odpiranje brstov je *videnci* – nosilki obreda dalo vedeti koliko bo dežja v poletnem obdobju.

Od leske preidemo k večjim rastlinam kot je npr. drevo *makonca*, *be-konca* ali *bela leska* odvisno od tega kje na Krasu boste vprašali po mokovcu. Že naziv *bela leska* morda še najbolj pove o njeni lastnosti. Listi so spodaj skoraj srebrne barve. V rahlem vetru je to še bolj izrazito. Drugo ime izhaja od plodov, ki so jeseni, ko dozorijo sladki a mokasti. Nekoč so jih dejansko uporabljali za peko sladic in izdelovanje namaza, pa tudi za čaj. Tudi pri obredjih ni smela manjkati, predvsem na kresni večer, ko je bila sestavni del šopkov. Po eno vejico se je zapičilo v »razgor« – srednjo brazdo na njivi proti slabim naravnim ujmam, eno pa dalo pojest vsaki kravi v hlevu, da bi bila zdrava in bi dajala dovolj mleka!

Naša staroverka Francka je eno vejico že zapičila na njivo, druge nese na ostale njive, ki jih pri 90-tih letih še vedno obdeluje ročno in predvsem po starem brez umetnih gnojil in škropiv.

Še pomembnejše sveto drevo je bil hrast! Ko sem imel 7 let smo šli z očetom in dedom v hrastov gaj na našo parcelo pod Širokim vrhom, da

Naravni oltar v Ruščevi dolinci pri Lokvi

bi tam požagali večji zelo star hrast. Hrast naj bi rabil za deske za pod na podstrešju, ki je bil že precej dotrajan. Preden sta ga z očetom pričela žagati je ded stopil do hrasta ga objel, pogledal v krošnjo in dejal: »Dragi ti moj leseni brat, oprosti mi, ker te bom moral požagati, vendar upam, da bo tu zrasel iz tvojega želoda tvoj sin!« Seveda mi je zabičal, da o tem prizoru ne smem nikomur povedati. Pa sem pozneje zvedel od sovrstnikov, da so to počeli vsi njihovi dedje in očetje. Ko smo grabili spomladi listje za steljo mi je rekel ded, da je hrast zlato. Malce sem čudno gledal njega, pa še hrastove veje, pa nikjer nisem opazil zlata. »Veš, hrastu odpade listje šele spomladi, tik preden poženejo novi brsti. Tako pograbimo listje jeseni najprej od drugih dreves, no in spomladi še enkrat samo od hrastov, to pa je najboljše za podsteljati živino. Krave se v listje iztrebijo, vse skupaj pobereмо, nesemo na *gnojnik*, kjer nastane gnoj in potem gnoj z vozmi v gnojnih koših razvozimo po njivah in potem z vilami raztrosimo. Iz tega nastane rodovitna zemlja, ki potem bogato obrodi, če ni kakšne hude suše. Višek pridelkov prodamo in tako dobimo zlato – to so *šoldi* – denar. Tako si lahko kupimo obleko, obutev, sladkor in sol, vse drugo pa imamo itak doma!«

Ob tem dedovem modrovanju sem se spomnil na našega kraškega pesnika Srečka Kosovela, ki je zapisal v enih od svojih pesmi; gnoj je zlato in zlato je gnoj. $Oboje = 0$, $0 = \infty$, $\infty = 0$, $A B < 1, 2, 3$. Kdor nima duše, ne potrebuje zlata, kdor ima dušo, ne potrebuje gnoja. I, A. Verjetno je

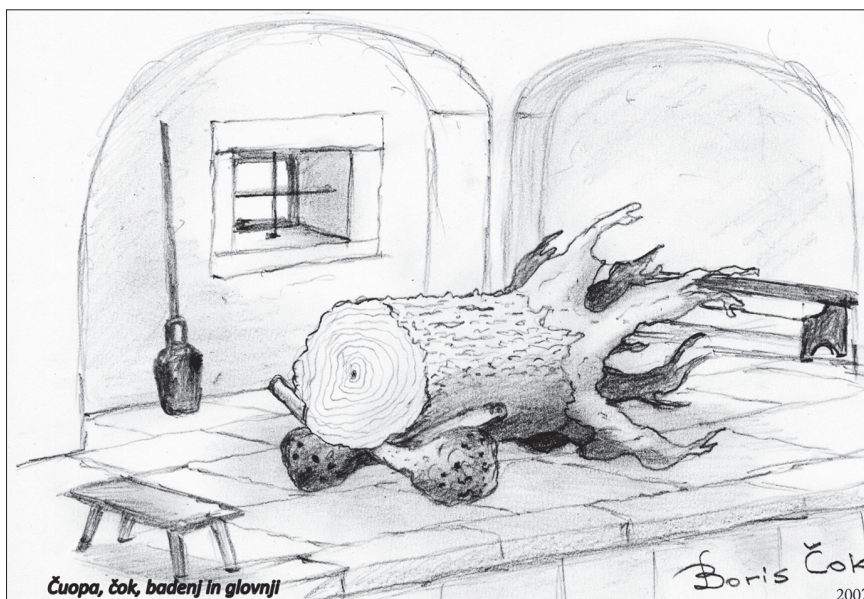
dobil navdih za pesem prav od kakšnega starejšega domačina, vendar ga je v pesmi nadgradil z konstruktivistično filozofijo!

Obstajali so tudi zdravilni hrasti in eden takih »Napoleonov« še obstaja pri vasi Gropada. Pod njega naj bi šel sam slavni vojskovodja, da bi si nabral moči za nove bitke. Domačini in celo širša okolica pa so se še pod Avstro-ogrsko ustavljali pod njim, nekateri so celo odtrgali manjšo vejico in jo po navodilih domačega zdravilca odnesli v domove, kjer naj bi delovale slabe sile. Več o tem sem napisal v knjigi *V siju mesečine* (ZRC SAZU, 2012).

Kjer so zrastle skupaj trije hrasti in se je na sredini nabirala voda je to pomenilo, da je voda zdravilna za kraste, bradavice in hemeroide.

Iz suhih hrastovih čokov so pred Božičem na ognjišču prižgali *sveti čok*, *badenj*, *čuopo* ali *osvatino*, odvisno pač od kraja, kako so ga poimenovali in se je uporabljala v decembru vse od Istre, Brkinov, Čičarije do Posočja, zato, da bi prinesla močnejše sonce.

Ker je bil hrast mogočno drevo, je bil čaščen kot sveto drevo, še posebno njegove korenine, ki so predstavljale vir moči in življenja. Vir moči in življenja je predstavljalo s svojo toploto tudi sonce, v katerem so videli najverjetneje starega boga Dejbuha. Če so ob poletnem sončnem obratu starejšemu sinu bogu Kresniku, ki je vladal v času poletja na čast prižgali mogočne grmade, so njegovemu manjšemu sinu, ki je bil mali

bogec – Božič, v času zime poklonili sveti čok ali č`uopo. Tako so hoteli privabiti njegovega očeta, da bi pregnal zimo, ta mali pa bi s tem pridobil na moči. Čeprav je bilo kopanje čokov oziroma štorov zelo težko in mučno delo, je pomenilo tudi vir denarja, s katerim so si lahko kopači pri obrtnikih kupili obleko in obutev. Pri kopanju čoka za božič pa so še posebej pazili, katerega bodo izbrali in prihranili za obred. Ni smel biti prevelik in moral je biti ravno prav suh. Potem, ko so ga izkopali – po navadi sta to naredila oče in najstarejši sin – so ga pripeljali z volovsko vprego domov na borjač (dvorišče) in ga spravili na suho. Poslej se ga ni smel razen očeta in sina nihče več dotikati. Pri tem so pripravili še dve hrastovi *glavnji*, ki so ju že pred tem odžagali s hrastovih vej. *Glavnje* so nastale na hrastu zaradi bele omele in so bile še bolj trde kot hrastov čok. *Glavnje* so imele tudi zaščitni pomen proti urokom in slabim vremenskim vplivom. Proti urokom za zaščito domačije so jih postavljali na zidove borjačev ali okna hlevov, podobno kot danes buče za noč čarovnic, le da so *glavnje* vzdržale tudi po več let. Proti toči, slani, rastlinskim boleznim in škodljivcem trte pa so jih obešali, da so bingljale z latnikov, ki so bili pritrjeni na kamnite kljuke v visokih zidovih.

Na predvečer božiča, še pred mrakom, sta gospodar (starešina) in njegov sin, če sta bila dovolj močna, odnesla čok na ognjišče ali ga odpeljala na samokolnici. Še pred tem je morala gospodinja s praprotjo, če je ni bilo več v tistem času pa s pušpanjem očistiti ves star pepel z ognjišč in ga posuti na vrt. Ko sta postavila čok po dolgem na ognjišče, nikoli počez, ker je to lahko prinašalo nesrečo, sta ga na odžaganem delu podložila z dvema *glavnjama*, na drugem koncu so ga od tal držale korenine. Tako je bil pod njim prostor za dračje in manjša polena, ki so jih pripravili predvsem iz posušenega sladkega lesa (leske, drena, gloga, črnega trna, mokovca). Tak les je pripadal divjemu sadnemu drevju in ni vseboval strupenih grenčin kot npr. jesen ali gaber, zato so ga imenovali *sladki les*. S takim dračjem je gospodinja spekla v zidani peči tudi svečani sladki kruh ali *pinco*, v katero je vmesila manjše jabolko in jo posula z nekaj orehovimi jedrci. To vrsto sladice naj bi pekli, preden je v naše kraje prišla potica konec 18. stoletja. Pred prižiganjem čoka se je zbrala okoli ognjišča vsa družina. Gospodar je s kresilno gobo svečano prižgal dračje pod čokom takoj po sončnem zahodu. Dračje se je razgorelo in pokalo, iz presketanja pa so ženske lahko razbrale, kakšna bo letina.

Za priprošnje k dobri letini in blagostanju v družini so čok polili z vinom, pomazali z medom in potrosili nanj ščepec soli ali vrgli nekaj orehov v ogenj. Malo rdečega vina za zdravje in dobro kri, malo medu za sladko življenje in malo soli, ki je predstavljala obilje oziroma blagostanje.

Če ogenj z dračja ne bi vžgal čoka in bi ugasnil, bi to pomenilo nesrečo ali smrt v družini v naslednjem letu. Da bi se čok vnel in zagorel, so si pomagali z razpihovanjem, tako da so dekleta z brinjevimi vejicami mahalala proti njemu. Brinjeve vejice so potem podtaknile v žerjavico, da so zaprasketale in oddale prijeten vonj. Iz prasketanja so ugotovljale kakšna bo letina.

Spomnili so se tudi na svoje pokojne. Ko je čok začel goreti, je plapolanje ognja ustvarjalo od oseb po zidovih gibanje senc, ki so predstavljale duše umrlih. Domači so iz njih ugotavljali, kateri od pokojnikov jih je obiskal. "To je naš pokojni Frane« ali »Poglej jo, pokojna Pepa," so dejali. Tako so sedeli ob ognjišču in se pomenkovali, možje so zraven pili domače rdeče vino *bekon* ali *guštan* in nazdravljali, ženske so tudi zapele in po malem srkale iz moževih čaš.

Ponekod so na palčke nabodli repo in jo pekli v žerjavici. Tudi to početje je imelo namen zdravljenja ali očiščevanja telesa. Pred polnočjo je gospodinja ponudila obredno pogačo in vsak je z roko odlomil košček. Če je bilo v odlomljenem koščku od dekleta ali fanta jabolko, je to pomenilo, da bo v naslednjem letu pri hiši ohcet. Če so ga dobili starejši, so se dražili, da imajo *ljubo* ali *ljubega* (ljubico ali ljubimca). Čok ali *č'uoopa*, kot so mu rekli v Preložah, je moral goreti vsaj teden dni ali do novega leta. Dlje ko je trajal, boljša se je obetala letina in blagostanje v družini. Pepel, ki je nastal od zgorjenega čoka, je gospodinja potrosila pred prag hleva in na vogale hiše. Za to, da je čok čim dlje gorel in ni ugasnil je imel častno nalogo nekdo od moških izven rodbine, ki so mu pravili *lila*.

Ta obred je začel izginjati konec 19. stoletja z opuščanjem ognjišč zaradi zidanih štedilnikov. Zadnji sveti ogenj s *č'uoopo* so po mojem vedenju kurili na ognjišču pred drugo svetovno leta 1938 pri Trunčevih v Preložah. Ponekod so v spomin na sveti ogenj na božični večer še dali v štedilnik manjšo *glavnjo* ali vejico brinja. Potem pa se je tudi to opustilo, tako da se je ta lepi običaj ohranil samo še v spominu in ustnem izročilu najstarejših ljudi.

Glede čaščenja še enega orjaškega drevesa lipe, pa mi je moj nono obrazložil zakaj so to drevo tako častili. Verjeli so, da če tako mogočno

drevo zraste tako visoko in ima bohotno krošnjo, potem mora imeti še kako močne korenine globoko v zemlji. To pa je pomenilo, da se iz korenin preko debla pretaka dobra moč, ki lahko preide na ljudi, ki so pod drevesom. Verjeli so tudi, da se v krošnji zbirajo stari bogovi, ki bi vaškim starešinam lahko prišepnili kakšno modro misel!

Pod to srenjsko lipo v Britofu predelu vasi Lokev so se vsako soboto pod sončnem zahodu in toplem vremenu zbirali očaki, ki so sedeli na kamniti klopi okoli nje in obrnjeni s telesom v smeri svoje domačije. Razpravljali so o delu, pridelkih, reševali spore med domačini itd. Ženske so lipo častile zaradi cvetov, ki so jih nabirale za čaj! Plodove so namakale v kisu in uporabljale za kožne bolezni, rane in opekline. Ob hudih sušah, ko je primanjkovalo paše, so lipam posekali veje in z njih *šmrkali* listje, ter ga dajali živini. Takrat so krave dajale *lipovo mleko*, ki smo otroci imeli še raje zaradi prijetnega vonja in okusa! Zato ni nič čudnega, da je bila ob vsaki cerkvi posajena tudi ena lipa ali pa celo več! Običajno so jih posadili ob izgradnji cerkve ali obnovi kot npr. več kot 400 let staro pri cerkvi sv. Mihaela v Lokvi na sliki spodaj. Na sredini je votla ampak še vedno očara z mogočno krošnjo in deblom.

Za vas Prelože velja nepisano pravilo, da se lipo, ki zraste na njivi ali tam kjer ni zaželeno, enostavno presadi drugam, nikakor pa ni dovoljeno, da bi se jo odrezalo! To počnejo še danes in nič čudnega ni, da je v okolici te vasi več kot 400 lip!

Oreh je tudi veljal za sveto drevo kot simbol rodnosti. Zaradi uporabnosti plodov in enostavnega razmnoževanja. Veljal je tudi rek: »En oreh na dan, da ženskam težave na stran!« Tudi zaradi podobnosti jedra z možgani so verjeli, da je dober za ohranjanje spomina! Pri gradnji nove hiše so pri nas imeli navado, da so pod *dedni kamen* – temeljni kamen na vogalu hiše dali en oreh zraven pa še kito mladega dekleta, ki naj bi tam živelo. Kita kot ženskost in oreh kot rodnost, to je pomenilo, da bi v novi hiši zaživel nov rod. Janez V. Valvazor je v Slavi vojvodine Kranjske zapisal, da v Lokvi raste zelo star oreh, ki zvečer zacveti, zjutraj pa so že zreli plodovi. Verjetno se je želel odkupiti za gostovanje v Muhovi furmanski gostilni.

Še dandanes poznamo rek: »Si zdrav kot dren!« Tudi dren so zelo cenili, pa ne samo zaradi uporabnosti samega lesa, temveč tudi zaradi plodov! *Drnjule* so bogat vir vitamina C in dober antioksidant. Naše none so jih jeseni nabirale na *cerado* – ponjavo tako, da so dale ponjavo pod grm potem potresle in popadali so samo najbolj zreli plodovi. Iz teh

so izdelovale marmelado in sok. Za hec so mu pravili tudi Hudičev grm. Pripovedka pravi, da je hudič prišel konec zime lačen na Kras. In ugle dal je lep bogato, rumeno cvetoč grm. Pa je mislil: »Aha, če tako zgodaj cveti, potem tudi zgodaj rodi!« Pa se je uštel! Čakal je in čakal plodovi pa so bili še kar naprej zeleni. Od hude lakote se je razkačil in skočil na grm. S kopiti ga je *pogovenčil* – pomečkal, tako, da še dandanes čudno raste. Dozori pa tik pred zimo.

Tudi brin je bil zaradi brinovih jagod zelo cenjen v ljudskem zdravilstvu. Na samo zaradi žganja – brinjevca, temveč zaradi olja, ki je nastalo pri destilaciji. Brinovo olje so uporabljali z drugimi dodatki proti vnetju mišic, revmi in kašlju. Dodajali so jih tudi jedem za boljšo prebavo. Z brinovimi vejami so okadili mesne izdelke, pa tudi tramovje za zaščito pred škodljivci. Nekateri hrastovi tramovi, ki še sedaj nosijo kamnite strehe so tako trdi, da ne moreš vanje zabiti žeblja.

Rumeni in krvavi mleček so cenili pri odpravljanju nadležnih bradavic, ki smo jih imeli predvsem otroci. Večinoma smo bili v stiku z govedom, pa tudi kopali smo se le enkrat na teden, kar v škafih. Po kolenih in komolcih smo imeli tako trdovratno umazanijo, *stari bogec* so ji pravil, da so nas drgnili s koruzno krtačo in namilili z navadno *žajfo*. Imel pa je še eno pomembno lastnost predvsem za nas pastirje, da smo na paši s sokom – *mlečkom* razkuževali vodo v *škounah* – erodiranih vdolbinah v kamnu, da smo jo lahko pili, ko smo bili žejni.

In še ena posebnost, to je *zelenje* divji špargelj, katerega korenine in plod so izredno strupeni. Z njegovim sokom ali celo rastlino, pa so zdravili rane, ki se niso hotele zaceliti. Zelenje izstopa med rujem.

Večina navedenih svetih rastlin tvori *štikanje* vezenine na *oplečih* ženskih srajčkah kraških narodnih noš! Le te in še druga znamenja naj bi mladenko ščitila, ji prinesla zdravje in vse dobro kot npr. slika spodaj.

Vezenine na ramenskem delu oplača

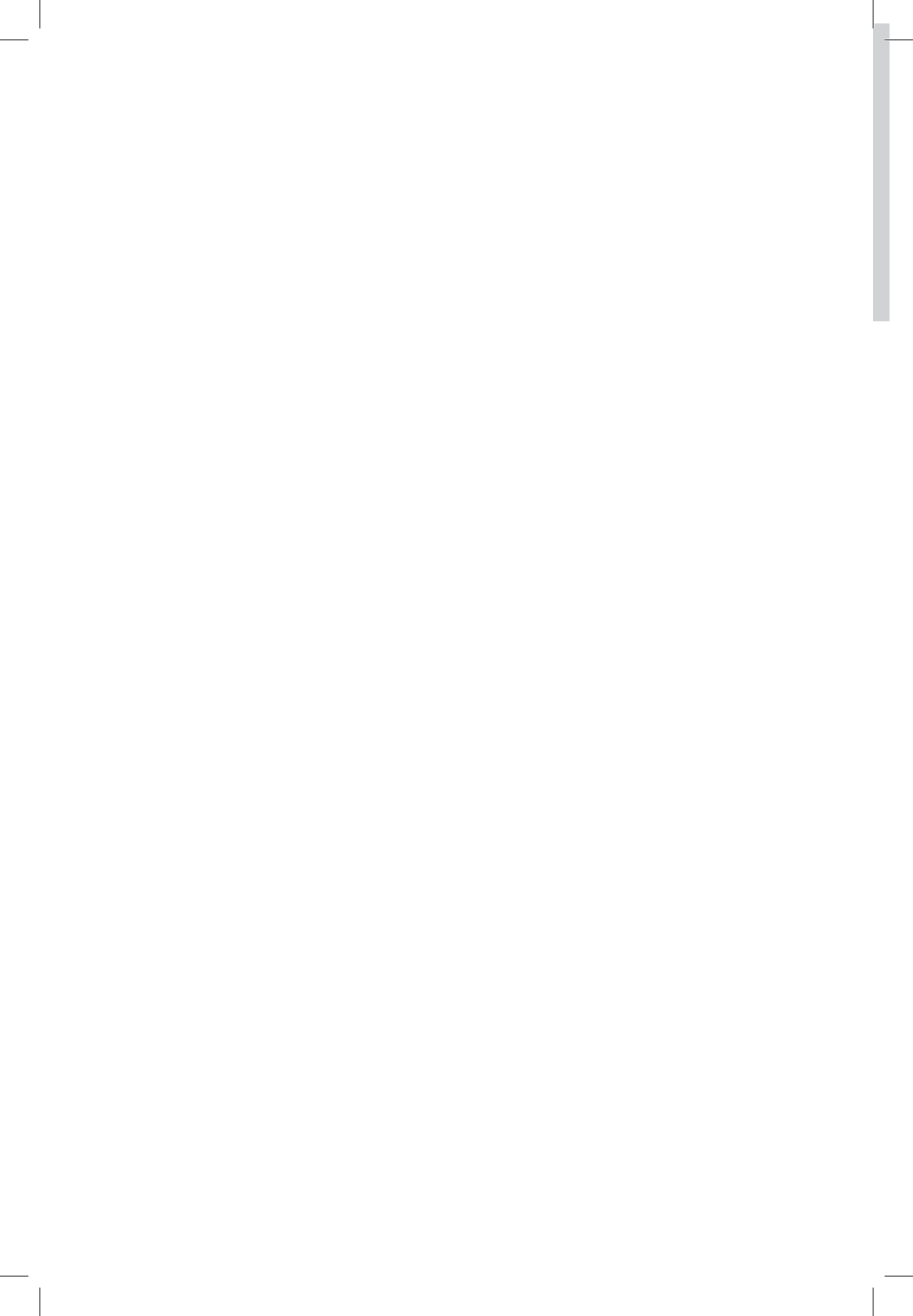
Na njej so orehove, praprotno vejice, laneni vršički, pa tudi tri znamenja starih bogov. Po moji presoji je na levi sonce kot Dejjuh, levo obšita kača ali *Vilež* – Veles in blisk – *Kresnik* ali Perun. Obšita sta pa zato, da ne bi mogla škoditi dekletu. V času inkvizicije je marsikatera zdravilka, ki je uporabljala za zdravljenje naštetih rastlin, pa še mnogo drugih bila obtožena čarovništva in mnoge so bile zaradi tega ob življenje. V naši vasi je še poznano izročilo o Sodni jami, kjer naj bi sodili in tudi pogubili ljudi, ki so bili tatovi, detomorilci pa tudi zdravilke. Če bi preživeli padec čez previs in se privlekli iz globeli, potem bi veljali za nedolžne. Preživel ni sicer nihče in še danes je mogoče najti kakšno od njihovih kosti, kajti svojci jih niso smeli niti dostojno pokopati. To je žalostni del sicer plemenitega ustnega izročila o svetih rastlinah in ljudskem zdravilstvu, ki je kljub hudemu preganjanju preživel vse do danes.

VIRI

Čok, Boris v Nesnovna krajina krasa, ur Katja Hrobat Virloget, Petra Kavrečič. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015
 Medvešček, Pavel, Iz nevidne strani neba. Ljubljana: ZRC SAZU, 2015.

Čok, Boris. 2012. V siju mesečine: ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice. Ljubljana: Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, 2012

UREDNIŠKI POVZETKI PREDAVANJ

Goran Živec

GRADIŠČA – NEME PRIČE ZGODOVINE

Uredniški povzetek po videozapisu predavanja

zhodišče avtorjevega prispevka je njegov napor in napor Zavoda Krasen Kras, da gradišče Debela griža pri Komnu predstavi širši javnosti kot vzorčni turistični proizvod, osnovan na kulturni dediščini tako, da gradišče z multidisciplinarnimi pristopi podprejo z ostalo vsebino, ki jo nudi ožja in širša okolica.

Pred akterji Zavoda Krasen Kras je izziv, kako se s tako turistično ponudbo vključiti v organizirane turistične tokove, in to na način, da bodo kulturna dediščina in z njo povezane zgodbe ustrezno predstavljene, obenem pa ne ogrožene.

Gre za svojevrsten primer podjetniškega pristopa pri varovanju kulturne dediščine in za emblematski primer udeležbe zainteresirane javnosti pri identifikaciji, raziskovanju, investiciji, upravljanju in promociji kulturne dediščine.

Avtor se sprašuje, zakaj o gradiščih, ki jih imamo v Sloveniji v izobilju, nihče ne govori. Zakaj so to neme priče zgodovine, za katero je avtor prepričan, da je temeljni del kulture, ki smo ji na našem ozemlju priča danes.

Avtor uvodoma pojasni pozicijo in potencial neodvisnih raziskovalcev zgodovine. Trdi, da stroka lahko naredi zgodbo samo na osnovi uradno potrjenih informacij, a v današnjem svetu je delček tega, kar je potrjeno, v primerjavi s celoto resnice o preteklosti, izrazito majhen; večji del zgodb je nekje na sredini, med potrjenim in raziskovanim, neformalni raziskovalci pa imajo privilegij, da pišejo o tem večinskem vmesnem oziroma srednjem prostoru.

Avtor je med svojim bivanjem v Trstu naključno naletel na ime Carla de Marchesettija, saj je živel v ulici, ki je nosila njegovo ime, in radovednost je avtorja gnala, da se je pozanimal o njem. Ugotovil je, da je Marchesetti leta 1903 izdal knjigo o kraških gradiščih. In prav v neposredni bližini enega od teh, Debele griže, je avtor preživel svojo mladost. Ta splet dogodkov je avtorja spodbudil k raziskovanju preteklosti.

Avtor v uvodu pokaže na sočasnosti civilizacijskih procesov na različnih delih Zemlje pred okvirno štiri do pet tisoč leti, in sicer na kulturo v dolini reke Ind, sočasno cvetijo mezopotamske kulture, dokončan je Stonehenge, bron (in poljedelstvo) pa se začne širiti od Bližnjega vzhoda proti zahodu in se pojavi tudi v vzhodni Aziji. Po zadnjih raziskavah so tudi nekatera slovenska gradišča stara približno 5000 let! V šolah nas učijo o daljnih kulturah tistega časa, nič pa o kulturah, ki so vzpostavile gradišča.

Na našem področju so v tistem obdobju domovala ilirska ljudstva, med njimi najmočnejši Japodi. Avtor se sklicuje na rimske virove, ki poročajo o spopadih velikih razsežnosti s civilizacijo Japodov; izvzame samo podatek, da so se morali Rimljani z Japodi spopasti tudi z 11 legijami po 6000 vojakov in si lahko predstavljamo, kako močan je moral biti nasprotnik. V dokumentirani bitki pred Metulami v letih 35–33 pred našim štetjem je bil sam cesar Oktavijan ranjen v obe roki in desno nogo in so ga z bojišča odnesli. Ko so Japodi videli, da bodo nazadnje vendarle premagani, so sami zažgali svoje mesto in pobili vse svoje otroke in žene, nazadnje pa še sebe. Po raziskovalcu Juriju Venelinu naj bi bili Japodi sposobni zbrati vojsko 180.000 mož.

Marchesetti je kot prvi pravilno umestil kraška gradišča v času in predvidel, da datirajo v čas pred 5000 leti. Gradišča so podrobno dokumentirana vključno s podatki, da je Marchesetti odpeljal večjo količino žar in ostankov grobov iz naših krajev – ne ve pa se, kje so te dragocenosti končale. Marchesetti je po podatkih izkopal na tisoče grobov. Dejstvo je, da je bila kaštelirska kultura sposobna zgraditi kakih 340 gradišč v Istri in 118 gradišč na Krasu (na obeh straneh meje), kakih 80 v Posočju in na Notranjskem. Med najboljše raziskanimi so najdišča Kobdilj, Škrbina, Sveto, Lipa, Vahta (Kazlje), Škocjan in Mušja jama, kjer so našli na stotine večinoma bronastih in tudi železnih predmetov. Med največjimi je Debela griža (Volčji Grad pri Komnu), dolžina obzidja je kar 1100 metrov, današnja višina obzidja od 2 do 7 metrov, debelina obzidja od 5 do 15 metrov, volumen (kamnitega) zidu približno 60.000 kubičnih metrov. Drugače povedano, vsaj tri leta ročnega dela za 1000 odraslih delavcev.

Avtor se upravičeno sprašuje, kam so odšli tisočeri prebivalci tedanjih gradišč. In odgovarja, da niso šli nikamor, da smo preprosto tukaj.

Zaradi japonske trgovske moči jim je »Rim podelil status državljanov in so se elite selile v večje naselbine, obglavljene in pavperizirane skupnosti pa niso mogle več vzdrževati lokalnih centrov in nova struktura

Ljudstva na našem področju v železni dobi, okrog 5. stoletja pred našim štejetjem

poselitve odraža nadaljnji proces, v katerem so elite upravljale svoja posestva iz mestnega središča, medtem ko so preostali sloji lokalnega prebivalstva atomizirani bodisi v okvirih subsistenčne agrarne ekonomije bodisi proletarizirani kot delovna sila v službi mestnih elit«. Tako avtor citira zapis o koncu prazgodovinskih skupnosti na Krasu, izpod peresa Božidarja Slapšaka, objavljen v Arheološkem vestniku (*Arh. vest.*) 54, 2003, str. 243–257. Tako je prišlo do globoke krize, ki je doletela domorodne skupnosti v regiji in je nastopila prav zaradi razpada družbene zgradbe teh skupnosti ob integraciji lokalnih elit v rimsko državljanstvo in v strukture mestne uprave.

Avtor povzame, da so sanje vsakega tržnika, da bi ponujal nekaj, česar nimajo drugi, a ko gre za kulturno dediščino, so sanje v večini primerov uresničene že v izhodišču, saj imamo praviloma opraviti z izvirno, unikatno zgodbo. Vsebine, osnovane na kulturni dediščini, je treba turistični industriji samo ponuditi v obliki, kot je zanjo primerna. Prvo in osnovno vodilo je po avtorjevem mnenju taka predstavitev kulturne dediščine, ki na dediščino samo ne vpliva kvarno. Drugo vodilo po avtorju pa je, da je brez celovite zgodbe kulturna dediščina le predmet!

Trdi, da je naravoverje na naših prostorih prisotno tisočletja – vsaj od štiri do pet tisoč let, če ne več – in da ga niso sem zanesli Slovani v 7. stoletju.

Strošek, ki ga je doslej v Debelo grižo vložil Krasen Kras, se bliža 400.000 evrom in raziskovanje so šele začeli, zato mora Debela griža postati turistični produkt, iz katerega bo nastal vir za nadaljnje raziskovanje. Že doslej so za uradno arheologijo in zgodovino odkrili zanimive predmete. Identificirali so celo zidove, ki so delili ozemlja, ki so pripadala posameznim gradiščem. Arheologi so nad ohranjenostjo arheoloških slojev na Debeli griži navdušeni.

Avtor zaključí, da zgodbe o zgodovini najprej pišejo zmagovalci in šele čez nekaj časa jih lahko spišejo tudi poraženci. Tudi v našem primeru je zdaj nastopil čas za našo zgodbo.

Cirila Toplak

ODNOS DO STAROVERSKIH SVETIH KRAJEV – PRIMERJALNA ŠTUDIJA

Uredniški povzetek po videozapisu predavanja

Na simpoziju v Kobaridu leta 2017 je avtorico zanimal lokalni in širši kontekst domnevnega križarskega pohoda nad Kobarid, za tokratni simpozij pa je pripravila razmislek o politikah in odnosu javnosti glede svetih mest v naravi.

V izhodišču je postavila definicijo staroverstva s sklicevanjem na opus, ki ga je objavil Pavle Medvešček. Pri tem avtorica upošteva, da se v različnih krajih v Sloveniji dediščina predkrščanskih izročil pojavlja v izraziti raznolikosti, a sama se je osredotočila izključno na primer staroverstva, kot ga je zabeležil Medvešček. Za potrebe primerjalne metode v raziskovanju je študijsko obdelala tri primere v svetu, ki jim je skupno, da so ob oblikovanju nove večinske vere na njihovih ozemljih ohranili živ spomin na verovanja in način življenja, kot je obstajal, predno se je uveljavil način življenja, ki ga je narekovala nova večinska vera. Avtorico pri tem posebej zanima čaščenje velike matere narave.

Prvi primer: nomadska kultura v Kirgiziji, osrednja Azija

Kirgizija je relativno revna država po uveljavljenih standardih (3600 USD BDP na prebivalca) in je uradno laična, pri tem ko se 80 % prebivalstva izreka za muslimane, samo manjši del populacije pa se identifikira s tradicionalnim verovanjem. To je dežela izjemnih naravnih lepot, večidel vodnata in gorata, s povprečno nadmorsko višino nad 1500 metrov. Še vedno prevladuje nomadska živinoreja.

Avtorica je preučila primer **jezera Song Kul**, ki ga imajo nomadi za sveto jezero, kjer prebiva gozdni duh. Kadar k jezeru pripeljejo živino v letnem krogu selitev, se duhu zahvalijo in priporočajo ter ga prosijo za varno pot. O svetosti kraja ne pričajo nobena obeležja, individualna obredna dejanja opravijo posamezniki vsak zase intimno. Zato tudi ni nobene

formalne zaščite; domačini preprosto verjamejo v vodnega duha in svetost jezera, ki po njihovih besedah prav zato ostaja neokrnjeno in čisto. Jezero tudi ni predmet turističnih atrakcij in turistične radovednosti, čeprav sodobni nomadi odpirajo turistično dejavnost. Kirgiška oblast je poskrbela, da je jezero razglašeno za svetovno pomembno mokrišče. Nomadi sami so avtorici zatrдили, da je tisto, kar najboljše ščiti jezero, prav njihova vera.

V okolici so našli več petroglifov svetega kozoroga, kar kaže na odnos in verovanje kirgiških staroselcev v svete živali. Petroglifi so prosto posejani v naravi in nikomur ne pride na misel, da bi »z njimi karkoli počel«.

Avtorica je preučila tudi primer **svete gore Sulejman Tu** in njene okolice. Po njenem prepričanju je to lep primer integracije tradicijskega verovanja prvotnih prebivalcev in sožitja z novo večinsko vero. Vpliv islama na to območje beležimo relativno zgodaj, kar je pogojevalo dolgotrajno dinamiko interakcije med verstvi. Gora Sulejman Tu je v Kirgiziji predmet čaščenja že tisočletja. Kirgiška oblast je svetost kraja počastila z muzejem in učno potjo. Prikazano je tako islamsko kot starodavno dojemanje svetosti. Sožitje islama in stare vere se kaže na okrasnih ornamentih mošeje v mestecu Narinu, ki vsebuje simbole svetega orla, enako kot se ta pojavlja na tradicionalni nomadski jurti.

Drugi primer: Makedonija

Makedonija je tudi relativno materialno revna država, s približno 6000 USD na prebivalca, po svoji kulturi in zgodovini pa je izjemno bogata. Makedonija je ustanovila vse potrebne institucije za varovanje kulturne dediščine in v ta namen ustanovila celo poseben urad. Avtoričini kolegi antropologi z Univerze v Skopju so pojasnili, da je staroverstvo tako vpeto v pravoslavje, da so današnji prebivalci prepričani, da gre pri vseh prvinah verovanja za pravoslavje, in se sploh ne zavedajo, v kako veliki meri so v resnici staroverci, kar naj bi se posebej odražalo na podeželju.

Muzej na prostem Tumba Madžari. Na tem kraju je bila izkopana znana figurica Golemata majka in tu se odvija vsakoletno obeleževanje v čast boginji plodnosti in varnosti. Tu poteka vsakoletno praznovanje praznika, ki je na svojstven način združen z dnevom žena. Praznik je postal formalen in se ga udeležujejo tudi posvetni funkcionarji, na primer župan, dogodek pa je s svojo prisotnostjo že počastil tudi predsednik države.

Cocev Kamen v bližini bolgarske meje blizu vasi Kratovo. V Makedoniji je sicer več pomembnih neolitskih najdbišč – nekatera so lahko služila tudi kot astronomski observatoriji. V bližini so ruševine najstarejše krščanske cerkve v Makedoniji. Na poti do Cocevega Kamna je avtorica srečala pastirja, ki je izpovedal, da je Kamen še vedno v uporabi, a zaradi oddaljenosti je zapuščen in zaradi prisotnosti volkov ga obiskujejo večidel le domačini v spremstvu psov.

V primerjavi s staroverstvom, kot ga je zapisal Medvešček, ki je bilo daljše obdobje močno preganjano, zato so se nosilci izročila umaknili v skrivno delovanje ter na ta način ohranili čistejšo tradicijo, so makedonske prvotne skupnosti postopoma na mehkejši način pripeljali do integracije z večinsko vero in s tem je stara vera izgubila avtohtonost in jasnost.

Tretji primer: Kalifornija

Na odnos do staroverstva je v Kaliforniji po avtoričinem mnenju močno vplival radikalni katolicizem skozi sistem španskih misijonov, ki so bili nekakšni etnični zapori za staroselce.

Sveta gora Shasta je urejena kot nacionalni park. Osebe je usposobljeno, da usmerja turiste skozi prostore v naravi, ki so avtohtonim skupnostim sveti, a ti so precej nemočni proti prevladujoči kulturi, ki pod geslom »svobodne države« dopušča svobodno gibanje in s tem tudi neprimerno ravnanje. Indijanci zato težje opravljajo obrede in so začeli »igrati igro večine«; v bližini San Francisca je tako skupnost Ohlonov (ki je nekoč zasedala večji del zaliva) kupila veliko posest *Indian Canyon*, kjer lahko zdaj staroselci iz Kalifornije ne glede na njihovo plemensko pripadnost nemoteno opravljajo obrede, če teh zaradi sprivatizirane lastnine na nekoč njihovih ozemljih ne morejo opravljati. Turisti tu niso dobrodošli.

Na območju so posebej zanimive postavitve »školjčnih gričev«, ki predstavljajo fascinanten kulturni fenomen; ohranjen je zadnji primerek na Zahodnem Berkleyju, blizu nakupovalnega središča, ki se širi, in školjčni grič je ogrožen zaradi načrtov gradnje parkirišča. Obeležje je sicer lepo urejeno z učno potjo. Ohloni vsako leto organizirajo protest prav na črni petek, nakupovalni dan, kar simbolno kaže na razkorak med prevladujočo in staroselsko mentaliteto. Ohloni se po avtoričinih besedah v resnici čudijo, da to obeležje ob vseh pritiskih sploh še stoji. Število Ohlonov je

bilo tu v najslabšem obdobju njihove prisotnosti že reducirano na eno samo družino – ostali pripadniki so se bili prisiljeni preseliti. Zdaj se postopoma vračajo, a do vseh prišlekov ostajajo zelo nezaupljivi.

Avtorica je prispevek zaključila s pogledom na položaj dediščine starovercev, kot jo je zapisal Medvešček. Slovenija kljub sorazmernemu materialnemu bogastvu (blizu 27000 USD BDP na prebivalca) nima izrecno zaščitene še nobenega staroverskega kraja, deloma so ti zaščiteni kot naravni spomeniki. Staroverci so po mnenju avtorice zgodovina, njihovega načina življenja po njenem mnenju ne moremo ne oživiti ne imitirati, lahko pa podoživimo kako izkušnjo na svetih mestih. Avtorica se pri tem sprašuje, ali bi bilo to možno, če bi sveti prostori postali predmet množičnih obiskov. Po drugi strani pa je vprašanje, ali lahko preprečimo dostop. Danes je namreč dopuščeno, da s svetih krajev ljudje odnašajo kamne, premikajo skale, trgajo rastline. Sprašuje se, ali bi obiskovalci upali v katoliški cerkvi premikati klopi, puliti rože, odnašati dele cerkvenega inventarja in okrasja. Avtorica spomni, da veliko cerkva stoji na predkrščanskih svetiščih, kar kliče k celoviti interpretaciji svetišč.

Avtoričino mnenje je, da bi morali kot lokalna javnost od lokalnih oblasti zahtevati, da zagotovijo ustrezno zaščito svetih mest. Staroverska kultura je del naše skupnosti, kulture. To je lahko posebnega pomena prav ob dejstvu, da se skupnosti ne čutijo več kot skupnosti. Morda bi prav skozi projekte ohranjanja staroverske kulture ponovno močnejše povezali skupnosti in bi bila stara vera rešitev za oživitev skupnostnega načina življenja. Na drugi strani pa se avtorica sprašuje, ali ne bo tudi stara vera postala predmet delitev.

Avtorica svoj prispevek zaključí z besedami poglavarja skupnosti Ohlonov, izrečenimi na simpoziju o katoliških misijonih leta 2017 v San Franciscu v Kaliforniji: »Ta družba je bolna in trdim, da samo mi, Ohloni, poznamo zdravilo. Tudi bolna družba ostaja vpeta v naravo, pa če je še tako uničena od nje same. Ohloni poznamo naravo bolje od kogarkoli drugega, tukaj smo že tisoče let in poznamo vsako skalo, vsako vodo, vsako drevo. Mi smo eno z vsako skalo, z vsako vodo. Kdo torej more ozdraviti to družbo, če ne mi?«

Za zdaj so staroselci odrinjeni na rob. Morda lahko prav mi poskrbimo, da s podporo staroverstvu pomagamo duhu staroverja pozdraviti rane, ki so bile deželi zadane v minulih stoletjih.

Jože Guardjančič

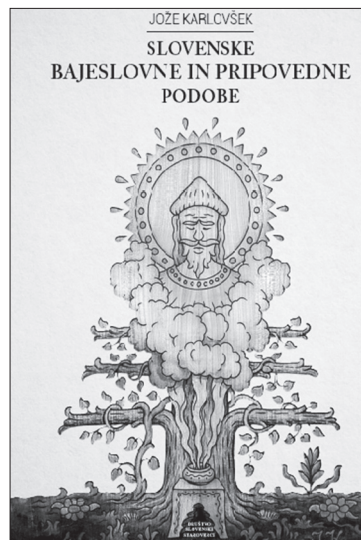
POSVETITEV PROSTORA IN NJEN VPLIV NA MOČ POKRAJINE

Uredniški povzetek po videozapisu predavanja

Prispevek je obravnaval radiestezijski pristop k naravnim svetim mestom, ki so znana v zapisih o starovercih. Avtorjeva motivacija za raziskavo je bil del izročila, ki govori o uničenju nekdanje moči svetišča. S časom je avtor spoznaval, kako je mogoče s posegi v naravnih svetiščih sodelovati z zavestjo Zemlje in posledično vplivati tudi na naša življenja. Poleg izročila Pavla Medveščka je izpostavil tudi druga stara ljudstva, kjer je bila svetloba osnova življenja. Svetlobo in temo se lahko primerja tudi z moško-ženskim principom. Naravna svetišča naj ne bi bila narejena za vero, niti za ljudi, temveč zaradi narave. Staroverci naj bi bili izkušeni v opazovanju narave in tako tudi prvi geomanti. Njihovi vodje so bili seznanjeni z delovanjem energij, ki se kaže v postavitvi tročanov v katerih prepoznamo celostno ureditev prostora. Avtor je v prispevku izrazil misel, da je za boljšo prihodnost potrebna ureditev odnosa do Zemlje in njenih moči.

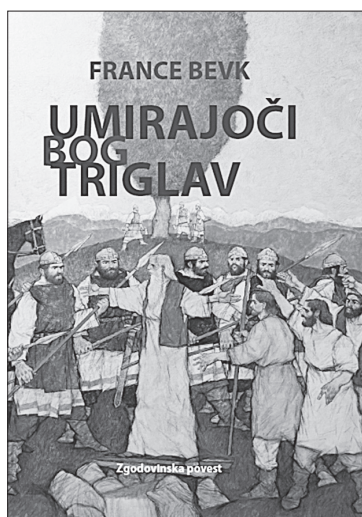
OSTALE KNJIGE
V ZALOŽBI DRUŠTVA
SLOVENSKI STAROVERCI

Jože Karlovšek
SLOVENSKE BAJESLOVNE IN PRIPOVEDNE PODOBE
[2016, ponatis 2017, razprodano;
Dostopno v e-obliki na biblos.si]

POZNO POKRISTJANJEVANJE SLOVENSKEGA OZEMLJA
Zbornik prispevkov predstavljenih na simpoziju.
Kobarid, 12. 8. 2017 [2018]

France Bevk
UMIRAJOČI BOG TRIGLAV
Zgodovinska povest [tretji ponatis, 2018]

